

tiszatáj

61. ÉVFOLYAM

Lászlóffy Aladár,
Jász Attila,
Tornai József versei

Darvasi László
regénye,
Győri László novellája

Ferdinandy György
esszéje

Virág Zoltán
beszélgetése
horvát költőkkel

Búcsú
Gregor Józseftől

Diákmelléklet:
Fenyő D. György
Arany Jánosról

1

2007. január

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 400 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1050, fél évre 2100, egész évre 4200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

2007. JANUÁR

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Hol van Bochara?; Mennyei Harmonikaszó; Jár maga Archimédész; Jelenföld	3
DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók	6
TORNAI JÓZSEF: Veres Miska Madonnája	26
JÁSZ ATTILA: Xántus	28
Hiper-balkanicus (Branko Čegeccel és Miroslav Mićanovićal beszélget Virág Zoltán)	36
BRANKO ČEGEC: Kosárlabda; Tetkó; Rock and Roll (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordításai)	44
MIROSLAV MIĆANOVIĆ: Balaton; port lincolnban minden horvát horgászik; Egy jó ebéd valahol a szigeten (<i>Fenyvesi Ottó</i> fordításai)	48
HANDI PÉTER: Csak a gyökér; Cserépkályha; Jumbo, nyugdíjban; Mint; Öregek; Tűzfal	51
FERDINANDY GYÖRGY: Európai intellektüelek egy trópusi egyetemen	56
GYŐRI LÁSZLÓ: A véreb	64

TANULMÁNY

KELEMEN ZOLTÁN: Szélkönyvek (A hiány poétikája Darvasi László A könnymutatványosok legendája és Milorad Pavić Kazár szótár című regényeiben)	68
ORCSIK ROLAND: A gastarbeiter nyelv költői reflexiója (Ivan Slamnig és Domonkos István)	95

KRITIKA

BAZSÁNYI SÁNDOR: Tekintetbe-vétel (Sándor Iván: Követés. Egy nyomozás krónikája)	103
TARJÁN TAMÁS: Felnőttirodalom (Spiró György: Fogság – Széljegyzetek)	109
KISS LÁSZLÓ: Gallér Gergely hazamegy (Greccsó Krisztián: Isten hozott)	114
In memoriam Gregor József (H. Zs.)	118
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

VERES MIHÁLY alkotásai a címlapon, az 5., 25., 27., 43., 63. és a 103. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

FENYŐ D. GYÖRGY: Egy ballada rétegei
(Arany János: *Bor vitéz*)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Hol van Bochara?

Valahol egy adószedő csak ült a kapualjban, a vámnál, s egy túlélőre várt. Akitől bármit megtudhatott volna újra, mielőtt elkozza, bevonja, lefoglalja, megtizedeli, elharácsolja a múltat. De csak az utólagos tudást vámolhatta el. Mellette intercytik, rablólovagok, janicsárok, megszállók, be- és kivonulók patái csattogtak, váltói kattogtak oda-vissza a lefölezött hozammal, haszonnal, értéktöbblettel valahova, hazafelé, hátra. A halálba. Európa mindig ott van, ott él, ott terem, ahol kertjeit, gyapotültetvényeit, kínai falait átlépik, letapossák, megtépik, hordják. A hordák.

Mennyei Harmonikaszó

Béke van ülepedőben. Kazahsztanban cowboyok, Texasban kozákok aratnak Lin-tiao-pin zenéjére. Vége lett tehát végül. Ahogy a Multik se inge se gatyája csak bankja lebontja a képzett maradványokat,

*mint a guanót - úgy néz ki: kár
volt a hőzöngésért, vehemenciáért
annyi évezreden át. Lám, lám
az ENSZ főtitkára Neanderthalész,
a Felvidék román adminisztráció
alá került: „FACEM TOTUL!” – Sajnos
büntetésből Magyarországnak ezer évig
nem lehet kormányfője...*

Jár maga Archimédész

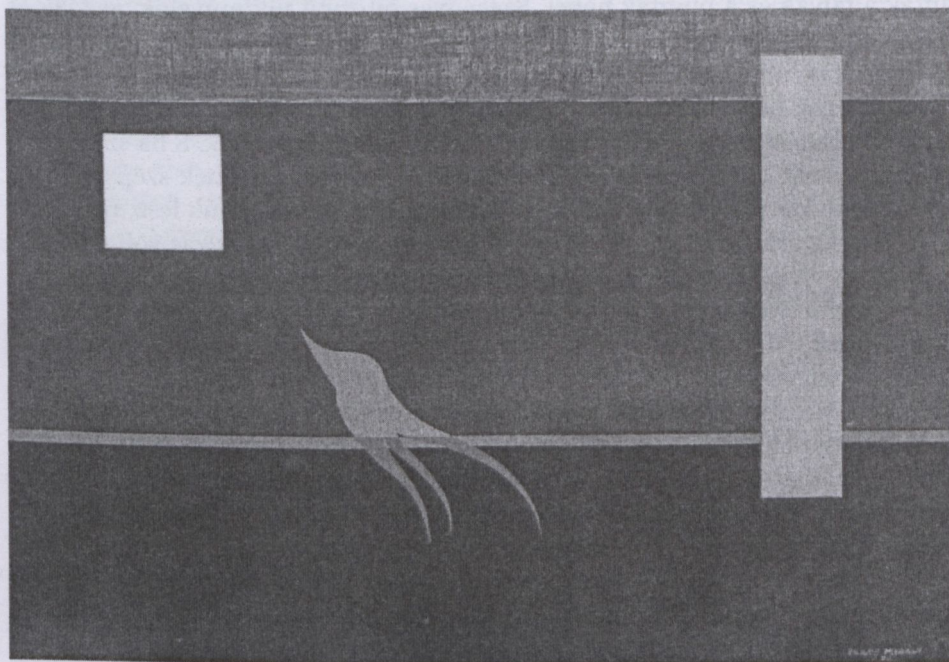
*Pithagorász, később Szent Pál
mindig a rakodópart alsó kövén
ült s nézte hogyan áramlik ki s be
az a valami (mennyiség, tömeg, fajta)
Tiruszba, Oszakába, Budára, Pannóniába.
Számolt, aztán meghozta a maga
Döntését, ítéletét, képletét, hogy
minden bajba mártott test –
ebben a teljesen eláztatott világban
hej Beresényi, Bolyai, Lobacsevszkij...
csak mi vagyunk száraz! Tavasz
után nyár az!...*

Jelenföld

*Egyszer Tamásbátya is szabadult
végre valamelyik, a végső gulágból,
mert leülte, kivárta vagy leépítés
volt még abból az éhkopp-alapból*

is - így tábori útlevéllal, obsitos papírokkal elindulhatott haza, Csík-csomortánba, Halmazújvárosba, Afrika-vármegyébe... Ha logika van, végezetül a Paradicsomba kellett volna visszaérnie VIA Székelykocsárd-Kelenföld... A két utolsó szárnyvonal suhogott volna felette.

DARVASI LÁSZLÓ

Virágzabálók

Az 1857-es esztendő májusának délutánján érkezett haza. Ezen a napon Ferenc József a Habsburg birodalom császári és királyi őfelségének a csizmasarka is nagyot csikordult a vasútállomás frissen kövezett útján. Sípolt a mozdony, füstöt okádott, s a legelső kocsi ablakából kiáltott, piros zászlóval integetett egy díszruhás vasutas. Kürt harsant, összeverődtek a cintányérok. A város polgármestere kihúzta magát, a császár felé indult és magyarul üdvözölte. A fogadóbizottság tagjai minden apróságot megterveztek, most már semmi sem hibázhatott.

Arra persze ki gondolhatott, hogy néhány helyi előkelőség tüntetőleg vadászni indul a nagy nap hajnalán, s nem érdekli az urakat, hogy nyúl vagy őz bukik a puskacső elé. Lőnek ők mindenre, ami közelben és távolban moccan. Dühösen és keserűen tüzelnek, s minden egyes lövésbe beleadják a megaláztatásukat. Enyhe volt a pirkadat, harmat ezüstözte a földeket. A kéken derengő párából előbukantak a falvak és a puszták népei. Szegényes öltözetű földművelők, gazdák és pásztorok poroszkáltak az urak felé. Sokan messzi dülőkből, még napfelkelte előtt indultak, az éjszaka közepén vezették ki a lovakat az istállókból, s kötötték a szekerek elé, hogy majd érkezésük legyen elfoglalni helyüket a város felé futó sánpár mellett, amely majd az uralkodó vonatát vezeti el előttük. S ha szerencsésük lesz, a saját szemükkel látják őfelségét és a császárnőt, kinek szépsége, úgy hírlík, Szent Máriáéval vetekszik. S ha még nagyobb szerencsésük lesz, rájuk veti pillantását az uralkodói pár, és, de ebbe már belegondolni is túlzás volt, őfelsége int nekik. A vadászkalapos, puskájukat a hátukon átvetve lovagló urak biccentéssel sem üdvözölték a virágos szekereket, és sorra nagyot köptek, ahogy elvonultak mellettük.

Természetesen nem a véletlen műve volt, hogy az uralkodó és a férfi egyszerre érkeztek a városba. Azokban a hetekben több szerencsés rab lábáról hullt le a bilincs, Kufsteinben, Jozephstadtban és Olmützben sorra tárultak a börtönajtók. A férfi is az amnesztia kedvezményezettje volt, s ha szabadulásában nem kevés szerepet játszott a császár magyarországi vizitációjával együtt járó uralkodói kegy, a közös érzés így is komoly előmunkálatokat, óvatosságot, és képzelőerőt igényelt. Schütz doktor lázasan készülődött, hasonlóképpen megszervezett mindent, mint ahogyan a városi méltóságok. A doktor évtizedek óta praktizált a városban, amellettt fotográfiával foglalkozott, ásványokat és kőzeteket gyűjtött, s úgy lett mind korosabb, hogy gondolatainak elevenségén, következtetéseiinek nagyvona-

lúságán és tágasságán nem fogott az idő. Vágott az esze, akár a szikéje, izgalmas és harsány debatter volt, s valami rejtett oknál fogva játékos humorral jutalmazta meg az Úr, amit pedig a németeknek nem osztogatott bő kézzel. Schütz bácsi nem tudott lassan menni, sétálni vagy poroszkálni, mindig rohant, bár újabban időről időre elvesztette a látását. Minden különösebb előjel nélkül megvakult néhány napra. Ez a balszerencse érte most is, éppen a barátja érkezésekor lett újra világtalan. Szegény Schütz doktor lila fejjel dühöngött, félt volt, megüti a guta. Három nappal ezelőtt arra ébredt, hogy hiába pislog, hiába dörzsölgeti a szemeit, már az orra elé állított mutató ujját se látja. Szuszogva ült ki az ágy szélére, lábujjaival kitapogatta a papucsát, aztán annyit mondott, sájsze, és megint csak sájsze. Felöltözött, kiballagott a háza elé az utcára, és a közeli gesztenyefa alatt átkozódni kezdett. Bosszantó balszerencse volt ez, hiszen a doktor sokat tett azért, hogy a férfinak illő fogadtatásban legyen része. Azért az eseményen Schütz bácsi így is fotografált. Fogalma se volt, hogyan sikerültek a felvételek, de legalább nem tehet magának szemrehányást, hogy nem tett meg mindent, sőt, talán még annál is többet, mint amilyen állapotban elvárható lenne tőle. Ha vakon képes az ember írni és gondolkodni, üzekedni, süketen zenét szerezni, akkor fotografálni is lehet! Vakon is eszik az ember, és vakon is szarik, fenébe a kétségbeeséssel!

A férfi már Pesten tudta, hogy a város határában várják, s különleges fogadtatásra készülnek. Kedvetlen volt, fáradt és ingerlékeny. Sokat gondolt a testvérével való találkozásra is, mert Péter volt az első, aki várta a szomszédos Pardi-butzban, hol egy kellemes kávéházban hosszan beszéltek. Péter dolgai nyugtalanították a férfit, de nem tagadhatta, a lelke mélyén csodálja és elismeri a testvérét. Mégis arra gondolt, ahogy a kocsis Szeged felé zörgött a pipacstól vörös pusztában, nem érdemli meg, hogy bárki is fogadja. Leszállt az est, és ők haladtak a végtelen, sötét pusztában. Talán nincs is olyan jószág, ami megbocsáthatna neki. Lám, Klára se vonatozott fel elé Pestre, tüntetőleg otthon maradt. És a kislánya se jött fel. Aztán az előzetes pletykák nemhogy igazolódtak volna, de ami történt, túlszárnyalt minden várakozást. A fogadás igazán csodálatra méltó eseménnyé kerekedett. Úgy érkeztek a város feletti földekre, ahogyan a kocsisnak Schütz bácsi előírta, éppen hajnalodott. Könny futott végig az arcán, amikor a székéről leszállva megpillantotta a kompániát. Kelet felől vérben úsztak a felhők, dél felől sötét csík húzódott az ég alá, az már Szeged lehetett. A határba kijött a felesége is. Klára fodros, fehér ruhában, feltűzött hajjal állt Schütz bácsiba karolva, kicsi napernyő árnyékolta az arcát. A férfi újra látta a cigányokat, Gilágógot, Barkát, és néhány ismerős, füstös arcot, ismeretlen, a rabsága alatt fogant, sárból kinőtt purdékat. Kiáltás hallatszott. Schütz bácsi, fejét furesán tartva, két kézzel vezényelt. A kövek szórták, ragyogtatták a szikrákat a kelő Nap fényében. Amikor a férfi ezt látta, megnyugodott. A cigányok énekeltek, kurjongattak. A doktor a fényképező masinájával pizmogott. Keine Bewegung! Keine

Bewegung! Egy pillanatra mindenki megdermedt. Klára lassan, tétován, az ernyőt leeresztve megindult feléje. Ekkor dördültek az első lövések. A földre!, a földre!, kiáltott Klárának, s mert az asszony nyomban engedelmeskedett, ő megfordult. A cigányok sikongattak, menekültek, néhányan a földre vetették magukat, egy fiú esztét veszttve a tüzelés irányába futott, míg fel nem bucskázott. Ő meg kíváncsian bámulta a vidéket, kicsodák és miért lónek rájuk. A bokrok közül füst szállt. Nem látott embereket, csak hajnalodott. Schütz bácsi törtetett elő a háta mögül vakon rikácsolva, de a közeli a pagonyból csak lóttek, lóttek. A szél a férfi arcába fújta a csípős lóperszagot.

A város fellobogózza, kicicomázva várta az uralkodót. Napok óta sűrögtek az emberek, minden dolog halaszthatatlan volt, minden munka késett, és minden elkészült az utolsó pillanatra. A Kárász ház elé halászcárdát emeltek lécekből, cölöpökből és súlyos nádfonatokból. A csárda elé húzott hosszú lócán megpucolva heverték a válogatott pontyok, dévérek, harcsák és apró halak. Külön kampóra lógattak egy hatalmas kecsegét, a hal még mindig legyintgetett a farkával. Macskák szaglásztak a széklábak között, s nagyokat fújva görbítették a hátukat, amikor a kutya tévedt a pikkelytől csillogó kövekre. A nemes halakból egyetlen példány sem lehetett több két kilónál, de kevesebb sem másfélnél, s már legalább tíz hasas kondérban lobogott az illatos hallé. Néhány kukta hagyományt pucolt könnyezve, feldagadt orral. A hatalmas főkondért Bécsből hozatta a város, abban már forogva főttek a halhúsok. Az esti ünnepélyre szánt szurokfáklyákat Zavorecz mester inasai készítették. Zavorecz azzal hetvenkedett az egyik fogadóban, hogy sokkal fényesebb és kitartóbb fáklyákat készítettek, mint Kossuth titkárának, aki még negyvenkilenc júliusában is úgy hepciáskodott velük, mintha a cár atyuska ülepét nyalogatná fényesre reggelenként. Az pedig egy-két dukáttal tehetősebb úr, mint Kossuth apánk volt. Rekedt hang reccsent Zavoreczre, hagyja az úr Kossuthot, ne vegyen olyan valakit a szájára, kinek a csizmaszáráig se tudna fölköpni. Zavorecz elhallgatott, gúnyosan bámult a sarok felé. Aztán megvonta a vállát, ezt az üzletet már nem veheti el tőle senki. A fáklyákat ő szállítja, és a város jól megfizeti. Ha Ferenc József óméltósága jön, a pénztár nem garasoskodhat. Kossuth titkára meg köszönömmel se fizetett. Na, erről ennyit.

Már lehetett ezt is, nyíltan Kossuthról beszélni, megvédeni, dicsérni, éppen csak nem a hivatalban, ahol a németen kívül nem vettek jónéven másfajta nyelvet. A városi iskolákat feldíszítették, virágfüzéreket, fúkoszorúkat, birodalmi zászlókat lógattak az ablakokba. Együtt lengedezett a bajor zászló a Habsburg család zászlójával, de mindenfelé több volt a kétféjű sas, mint a nemzeti színű zászló. A tanulók birodalmi dalokat tanultak berekedésig. Dél tájékán, amikor már egészen biztos volt, hogy az uralkodó közel jár a sínpályán, mindenfelé főpróbákat tartottak.

Hetek óta takarítottak a parton. A repedt oldalú ladikokat a gazdának helyben kellett fölaprítani, a hulladékot késlekedés nélkül elszállítani. A májusi zöldár,

ami néhány hétre késleltette a király érkezését, végre levonult, és a töltést is bontó Maros, mely leginkább okozója volt a veszélynek, ártatlan folyócskává nyugodott. A vízhordó szamarasok rozoga szekereit felsővárosi mellékutcákba száműzték. A hordalékot és mocskot, mit a Tisza a partra terített, már elszállították. A főpiacra számolatlan szekér földet hordtak, a ragacsos sár eltűnt, s a meleg egy-két nap alatt kiszáritotta a teret. A por meg szálldosott könnyedén, néha gyors forgásba kezdett, mintha tánccal üdvözlőné a közelgő eseményt. A kosaraik mellett üldögélő kofák a szemüket dörgölték, kötényüket tartották a szájuk elé, az álldogáló szekeresek többet köptek a szokásosnál, s néha odavetették a szomszédjuknak, azért a sárnak is megvolt a maga előnye. A városi szappanfőző műhely az izgalom lázában égett. Váratlanul kiderült, az uralkodó meg kívánja tekinteni a szegedi szappanfőzés rejtelmét. Nocsak, hát ennyire érdekes lenne itt a szappan?! A nehéz gőzben lehajtott homlokkal kuncogtak az inasok, csak ne próbálja őfelsége a magyar szappant megmarkolni, kicsusszan a kezéből. A helybeli zsidó közösség sem titkolta az örömét, válogatott téglákból hetek óta díszkaput építettek az uralkodó hódolatára. A lényeg az volt, hogy szebb és nagyobb legyen a kapu, mint amit az állomáson húztak fel. Úgy is lett, szó se róla. Díszesebb kaput emeltetett a zsidó hitközség, éppen csak Ferenc József nem volt kíváncsi rá, feléje se nézett. A kikövezett Vasút utcában lefogtak néhány hangoskodó fiataalt, több lett az őrző, a nyilvános helyeken megsokasodtak a figyelmes tekintetű emberek. Föllobogózták az Erzsébet-rakpartot, a templomtéren készültek a háladó misére. Ha valaki fölpillantott a városháza erkélyén tollászkodó galambokra, arra gondolhatott, még azokat is újralfestették. Moraj hallatszott az állomás felől. Kora délután volt. Az uralkodó már a városban kocsizott.

Beszélték Pesten is, a szemetes udvarú, rossz konyhájú, a „Kis Pacsirtához” nevű fogadóban, ahol Bécsből érkezve egy éjszakára megszállt, hogy Szegeden tesseni tiszteletét az uralkodó. A férfi tűnődve tolt odébb a rántottás tányért. Alig evett valamit, undor fogta el. Szeretik?, kérdezte halkán, a boros poharát érintve. Csend lett, mintha nevettek is volna.

Persze, hogy szeretik! Egészen odavannak őfelségéért!

És Kossuth? Vele mi van?

Nem tetszik tudni?! Külföldön van, járja a világot, szervezi a szabadságot, hogy-hogy nincs tudomása erről az úrnak?! Hát honnan jön maga?! A Holdról?!

Arra vagyok kíváncsi, hogy őt szeretik-e?

Ó, hát őt is szeretik nagyon!

És akik börtönben vannak, azokra emlékeznek?!

Azokat még jobban szeretik, hangzott a válasz, s a fogadós is felnevetett. Az úr meg a rántottát nem szereti, úgy ám! Inkább egy kis bableves, főtt csülökkel? A férfi a fejét rázta. Újabb bort kért, teli kancsóval.

A férfi hazaérkezett. Szűk hat esztendeig volt távol, s látványos volt a változás. Láthatóan sebtében köveztek ki sok utcát, a Fő tér két oldalán futó sétaút a cse-

nevész fákkal, az újonnan emelt sárga bérpaloták, a feltűnően magyaros öltözködés, a fürge bérkocsik, melyek a lomha szekereket kerülgetve iparkodtak az utcákon. Nem is az ünnepség pompája zavarta, mely nemcsak önfeledtséggel, de meglepő módon őszinte áhitattal is párosult. A tömeg a templomtér felé hullámzott. Ragyogtak az arcok, lelkes kiáltások harsantak, az ünneplőbe öltözött apák a gyerekeik kezét markolták, az anyák a lányaikkal fűzték össze a karjukat.

Nem ebben a házban éltek korábban, amely előtt most döccenve megállt a szekerük. A Dáni háztól felfelé a Kálvária utca elején bérelt lakást Klára. Horkant a sovány ló, emelte a farkát, szart. A férfi szótlanul lépett a járdára. Az új ház sebtében felhúzott bérház volt, oldalát felületesen vakolták be, a habarcs alól itt-ott kipiroslottak a téglák. Szálkerítés takarta az udvart, a lécek mögül satnya akác ágaskodott, hátrább a szomszédos épület tővéből ecetfák nőttek. Talán helyesebb, gondolta a férfi, hogy a Feketesas utcai otthonuk megmaradt emlékek. Hat év rengeteg idő, az ember feje fölé nőnek a fák, a test is csaknem kicserélődik, az emlékek kifakulnak, megromlanak. Nincs jelen. A jövő van itt, terpeszkedik, mint egy rossz álom. Mégis jól van ez így.

Nem mozdult. Fogalma sem volt, hol lesz neki helye ebben a világban, melyből, úgy érezte, kihullt, s amely mégsem változott. Maradtak a szagok és az illatok, az utcákon lengő rothadás és a friss zöld szaga, orgonák és rózsák illata, a kert végi vizek nehéz kipárolgása, a bőrgyár füstje és a Mars piac büze, a város zaja és moraja, foltos teste, ez a képlékeny, mégis ellenálló közeg, melyre a férfi úgy gondolt mindig, mint valami reménytelen, mégis szórakoztató színjáték színhelyére. Néhány kapualj és átjáró, kisebb köz ugyanúgy sötétlett, és ugyanúgy fénylettek a templomtornyok, de a házak közé fektetett pallókat most már hiába is kereste. Az arányok változtak, kétségtelenül.

Eszébe jutott egy római filozófus, akit évekre száműztek az otthonából, Rómából, s amikor hazatérhetett, egyre keserűbben kószált a rivalgó utcákon. A Fórum virágban fürdött. Ünnepe volt, a császárt éltették természetesen. A filozófus, aki negyedszázad után tért vissza, és aki a házat és a szolgálait is visszakapta, a kertje sarkában álló botjára akasztotta fel magát, melyet még az elűzetése napján szúrt a földbe, s a bot azóta várt rá. Úgy tért vissza, hogy többé ne űzhessék el, üzent a búcsúlevelében a filozófus, és aztán el is terjedt, hogy a bot kihajtott, s hatalmas fává terebélyesedve emlékeztetett egykori gazdájára, mígnem a következő császár, ki egyébként kedvelte a filozófus műveit, de nem kedvelte a tetteiben is megnyilvánuló független nagyságot, ki nem vágta és el nem tüzelte.

Egy fa, ami hagyja, hogy bot legyen belőle, ne akarjon újra fa lenni, szólt a császár a lángokat bámulva.

De neki nem volt botja. És esze ágában sem volt fölkötnie magát, egyszerűen a helyét kereste az egész úton, ahogy a mező felől átkocsiztak a városon. A lelke mélyén érezte, hogy türelmetlen, s hogy nem akarhat ennyit ilyen rövid idő alatt. Többször igazoltatták őket, de Schütz doktornak, aki rezzenéstelen arccal ült

mellette, olyan engedélye volt, ami a legszigorúbb felvigyázót is tisztelgésre ösztökölte. Pedig velük voltak a fel-felsíró cigányok is, rossz szekerük mögöttük zörgött. Klára a másik oldalon ült, úgy helyezkedett, hogy ne érjen hozzá, a katonák többnyire őt nézték, az asszony túl szép és elegáns volt ehhez a társasághoz. Az utolsó igazoltatás után Schütz bácsi a férfi felé fordította az arcát, és recsegetve beszélni kezdett. Aki a polgármester úr hetek óta tartó szorulását kikúrálja, megérdemli a mindenes engedélyt! Schütz bácsi vakon lobogtatta a papírokat. Sem a legkiválóbb ricinus folyadékok, sem a fingató porok, de még a téli álmokra készülőldő medvét is megfosztó lekváros-uborkaleves keverékek se használtak. Így aztán manuális úton kellett a beavatkozást eszközölni. Schütz bácsi megvonta a vállát. Nem láttam, hova nyúlok, de tudtam, hogy a polgármester úr seggében kutakodok, kérem. És ha ilyesfajta emberi sötétbe is bele lehet nyúlni, akkor fotografálni is lehet világtalanul. Hát nem?!

A férfi elmosolyodott, s megcsóválta a fejét.

Állt jövendő otthona előtt, érezte arcán a délutáni fény melegét. Izzadni kezdett, erősebben sajgott a seb. A satnya akác hajlongott az udvarban. Hirtelen nyugalom öntötte el. A férfi megértette, éppen azt találta meg, ami a legfontosabb volt neki. Ahhoz a titkos világhoz tért vissza, melyhez a szavakon túli láthatatlan eresztékek és fonalak kötik, mióta az eszét tudja, s hogy e világ itt is úgy várt rá, ahogy megőrizte volna magát neki a régi házban, vagy bárhol ebben a városban. Nem vezett el semmi, az arányokkal pedig nem kell törődni. Nem, nem változott meg semmi. S az ő helye is megvan, csak vigyáznia kell magára, ahogyan eddig is tette. Jólesően elmosolyodott. Ennél többet nem kívánhatott volna.

A nyakához nyúlt. Nem vérzett már, de ragacsos maradt az ujjja. Az utcakapu halk nyikordulással tárult. Belépett az udvarba, a lépcsőfeljáróban néhány üres, zöld hasú üveg és korsó állt, mellettük kalitka, egy viseltes fakutya, vödör, kefék, seprűk, egy zsákban rongyok. Nézte a korsókat, ismerősek voltak, de nem emlékezett, hogy a régi házban is ott lettek volna. A fakutyát még ő faragta. A poros udvar földjéből vadszőlő, repkény futott a falra. Visszapillantott az utcára, rongyos ruhákat és csizmaszárakat látott, a cigányok kint várakoztak. A kapu hátracsapódott, nagyot csattant, betapogatózott Schütz bácsi, mögötte Klára jött. Bent volt már az új életében végérvényesen. Letekerte nyakáról a kötést. A vadászok golyói őt is megsebeztek, nemcsak Habredet, akinek vége lett. Szegény Igazmondó nyomban kilehelte a lelkét, a szívét érte a lövés, a férfit csak súrolta a golyó. A vadászó urak sietősen távoztak, s még ők voltak fölháborodva, hogy effajta kellemetlenségük támadt. A cigányok elvesztették az Igazmondójukat, és a törzs fele a határban maradt, és jajveszékel. Ott gyászolnak néhányan Gilagóg jóváhagyásával. A földet harapják bánatukban. De nem voltak ők már törzs, csak szétszóródó népség, melyikük koldulásból élt, a másik dolgozott, kalapált, üstöt foltozott, lóval kupekedett, némelyik a hegedűjét cincogtatta napestig, s közben arról ábrándozott, ő is olyan híres lesz, hogy párizsi urak sírnak előtte majd tér-

den állva. A másik lopott, kertek alatt surrant, egész nap a hasán heverészett. Jósoltak, mintha valamit is tudtak volna az idő rontásáról, a közelgő baj természetéről, a sors kijátszásáról vagy elfogadásáról. De azt azért a zsigereikkel tudták, hogyan romlik el az élet. Mint a napon felejtett hús! És most azt is tudták, hogy az Igazmondó meghalt. A férfinak a nyakán azt a heget sértette a lövés, melyet egy régi, októberi napon szerzett, itt a városban, a régi ház ablakában, amikor a csőcselék a szerbekre támadt.

A belváros felől üdvrivalgás moráját lengette feléjük a szél. Az uralkodó a templom elé érkezett. Gyors egymásutánban lövések dördültek, a tetők felett riadtan köröztek a galambok ezüstös rajai. Hálaadás következik, ha jól sejtette. Be kellett volna már lépnie az ajtón. Klára a látogatások alatt beszélt neki az új házról. Hogy hányszor látogatta meg ott az asszony, Josephstadtban, nem is tudná megmondani. De nem sokszor. Évente egy-két alkalommal. Klára mindig szólt a nehézségekről, hogy a csekély családi örökséget, minden erőfeszítése ellenére, képtelen volt megtartani, mesélt arról, hogy folyamatosan meglopták és zaklatták, hogy Péter eltűnt, s amikor felbukkant, abban se volt köszönet, mert inkább vitt, mintsem hozott volna. Elment a testvérével Somnakaj, a kis cigánylány is. S hogy Péter után legalább annyira szaglászta a felügyelők, mint a férfi után. Klára, mint aki fél magáról, a saját érzéseiről és döntéseiről beszélni, hosszan részletezte a Péter okozta nehézségeket, mert Péter nyilvánvalóan bűnöző lett, azt gyanítja Klára, hogy bankokat rabol, embereket foszt ki. Klára aprólékosan elmondta az új lakás elrendezését, a bútorok elhelyezkedését. A viselősségről nem beszélt soha, azt csak egyszer említette egy levélben, röviden és tárgyilagosan, mint akit hidegen hagy, miféle érzelmeket vált ki a férfiből a hír. És aztán a férfi sem kérdezett utána soha.

A férfi már a lakásban állt, nézelődött, ez az előtér a nagy komóddal, jobbra a konyha nyílik, balra a társalkodó, ha ugyan annak nevezhető, innen a többi helyiség következik, egy hálószoba, és még egy kisebb szoba, mely alkalmasint munkára is használható. Ahogy körbejárt, tárgyakat látott, melyek ismerték őt. Tolltartó, ceruzák, kalamáris, papírvágó kés, több tintás üveg, még a régi, hat évvel ezelőtti tintával, butéliák, hosszú, vékony pohárban üveggolyók, német és magyar könyvek, egy bőrkötéses Odüsszeia, Goethe, Schiller, Heine, egy német Molière, mindenféle magyar és német hírlapok. Mégis olyan nagy volt a hiány, olyan szembeszökő a másság, hogy minden felkészültsége ellenére is megrendítette a veszteség. Látta az erőfeszítést, hogy a dolgok úgy várják, ahogy elhagyta őket, ám a szegénységet elrejtteni nem lehetett. Könnybe lábadt a szeme. Mélyen a levegőbe szívott, egy doboz mellett meglátta Frei Teréz kalapjavító asszonyság karton reklámját, elmosolyodott. A dobozban szivar, tömött kis zacskókban törökdohány és pipadohány volt, ujjal turkált a száraz anyagban. Színes szalagok futottak körbe a csipketerítőn. A belső szoba felé nézett, szimatolt.

Hallotta a felesége hangját, az asszony utasításokat adott. Schütz bácsi, aki követte a férfit, mögötte szuszogott, nem szólt, hagyta, hogy szokja a másik a látványt.

A gyerek előtte állt, feje oldalra billent, miközben a nadrágja szarát gyűrögette. Vékony, megnyúlt arca volt, akár az apjának. A haja szőkésbarna, ritkás. Az álla hegyes. A férfi megköszörülte a torkát.

Szervusz, mondta nyugodtan.

A gyerek hallgatott.

Tudod, ki vagyok?, kérdezte a férfi.

Igen, tudom, szólt a gyerek, és elpirult.

Látod, megjöttem, szólt a férfi.

Mondták, jönni fog, válaszolt a gyerek, aztán mintha még mondani akart volna valamit, de inkább beharapta a szája szélét.

Nem akartál kijönni a mezőre.

Itt akartam várni, válaszolt a gyerek.

Miért?

Azt akartam, hogy itt találkozzunk először.

A férfi nem értette. Nem baj, majd megérti.

S még mit mondtak neked rólam?

Azt mondták, nem beszél. Hogy meg sem szólal.

Hallhatod, beszélek, vont vállat a férfi. A dobozba nyúlt, kézbe vett egy szivarkát. Finom darab volt, a dohánylevelek szorosan fonták körbe egymást. Az illata a régi volt. A tűzszerszám a doboz mellett hevert. A férfi rágyújtott.

És még mit mondtak?

Semmit.

A férfi szórakozottan nézte a lebegő füstöt.

Mondd nekem, hogy apám.

Apám, mondta a gyerek kelletlenül.

A férfi mosolygott.

Azt mondták, megbolondult, a gyerek dacosan, szinte haraggal szólt. A férfi arra gondolt, hogy szidalmakat, gúnyt és a képmutató sajnálatot kellett miatta elviselnie. Most itt áll előtte az ember, aki minden gyötrelmének az okozója. Aki hiányzik, büntetni kell. Mert ha elmész, ne hiányozz nagyon. Nyilván nem ilyennek képzelte őt.

A gyerek mintha meghallotta volna, mire gondolt.

Az volt a jó, hogy nem tudtam, milyen, mondta. Inkább olyan volt, mintha valaki távozott volna, tőlünk, a házból, elhagyott volna bennünket, és én valahogy nem hittem abban, hogy valaha visszajön. Péter bácsi sokszor kikacagott. Nem, nem olyan az apád, mint én vagyok, még csak az kéne! Azt is mondták, hogy megtévelyodott, elment az esze.

A gyerek érezte, hogy túl sokat beszélt.

Ki mondta ezt neked?

Sokan mondták. Néha az utcán, ismerősök, és idegenek, akik mögöttünk álltak a sorban, vagy valamelyik hivatalban. Csúfoltak, rám kiabáltak a parton. Amikor anyával az iskolába mentünk, ott is mondták. Azt mondták, „a maga bolond ura”. Sajnálkoztak. Hogy milyen nehéz lehet nekünk.

Nehéz volt neked?, kérdezte a férfi.

Nem tudom, mondta a gyerek, mi így élünk. Lehet, hogy nehéz volt. De mi akkor is így élünk, ismételte.

Anyád nem mondta, hogy bolond vagyok?

Ő nem mondta.

És a nagybátyád sem?

Péter bácsi azt mondta, hogy maga bolond. És azt is mondta, hogy nálunk, a családban mindenki bolond. A gyerek az apja mögé pillantott, Péter bácsi szerint Schütz bácsi is bolond. A doktor felkuncogott, aztán tapogatózva előrébb botorkált, és leült.

Írtam neked, lépett közelebb a férfi.

Minden évben egy levél, mosolyodott el a gyerek, megőriztem őket.

Megőlelhetlek?, kérdezte a férfi, s mert a gyerek tétován bólintott, a férfi közelebb lépett és átölelte. Biztosan érzi a savanyú szagomat, gondolta. Hirtelen mozdult, a nyaka újra vérezni kezdett. Elhúzódott a gyerektől, aki zavartan nézett vissza, talán elvétett volna valamit. Az utca felől kiabálás hallatszott. Földön-gött a folyosó, sietős léptek zaja hallatszott, káromkodtak is. A férfi kifelé indult, a gyerek követte, majd kíváncsian bámulta, hogyan pakolják a cigányok a vaspántos ládákat. Gilagóg nem pakolt, komoran, magába fordulva pipázott, s a szemének villanásával adott parancsokat. A gyerek tartott tőle egy kicsit. A vajdáról azt beszéltek, hogy legyőzte az Aranycigányt, aztán mégse képes rendet tartani az emberei között. A cigányok, miközben súlyos ládákat vontak be a lakásba, sírtak, szipogtak, az egyik fiú a láda vaspántjába ütögette a fejét. Egy asszonynak karmolások csúfították az arcát.

Mi történt?, kérdezte a gyerek.

Gilagóg kivette szájából a pipáját, és előremozdult.

Lelőtték Habredet, mondta halkan.

Hogyhogy?! Kik?!

Vadászok voltak. Kint a határban történt, a cigányfiú a vállához emelte a képzeletbeli puskát és utánozta a lövéseket, puff, puff. És most mi lesz?, kérdezte a gyerek tekintete, aztán az apjára pislogott, aki szó nélkül állt, ujjai között illatozott a szivar.

Eltemetjük Habredet, mert meghalt, szólalt meg Gilagóg. Szép temetése lesz.

Menjenek, János, van most bajuk elég, szólalt meg Klára. És köszönök mindent, mondta még.

A gyerek az anyjára pillantott.

Apám vérzik, mondta.

Klára a fejéhez kapott, gyorsan zsebkendőjét szorította a sebre. Schütz doktor, aki ugyancsak mellettük sertepertélt, közelebb lépett, s olyan közel hajolt Imréhez, hogy a lélegzete a bőrét melegítette.

Nem látom, dűnnyögte vakon pislogva. A férfi megveregette az öreg doktor vállát.

Imre, legalább azt mondd meg, szép volt-e!, recsegte az öreg, és a férfi észrevette, hogy tegezi. Régen magázta, úgy látszik, ez is a változás része.

Sírtam, olyan szép volt, mondta a férfi.

A fenébe is!, semmit se láttam, de tudtam, hogy gyönyörű lesz!

Gilagóg morgott valami köszönésfélét, intett az embereknek, mennek. Még a doktor felé szólt, a köves ládák az előszobában vannak, mind a három. És a kövek mind megvannak. Átszámolta őket. A doktor bólintott, már megvolt a leltár, kikapogatta őket, amikor az előbb kijött. Imre nézte a cigányokat, aztán Klárához fordult.

Ki van a házban?, kérdezte.

A belső szobában ül, mondta Klára és lesütötte a szemét. Mintha valami titkot vallott volna be.

Megéreztem a szagát, vont vállat Imre.

Keserű szaga van, mondta merev arccal Klára. Olyan, mintha babkávét rágcsálna, és citromhéjjal dörzsölgetné magát. Nem tudom, mintha felhőből jött volna tegnap este. Egyszer csak itt volt. Éjszaka volt, bebocsáttatást kért, azt mondta, mindenképpen megvár téged. Én ugyan féltem, de ellenkezni is féltem. Ő bejött, azóta ül a szobában, és vár. Ott van bent, érzem a szagát.

A férfi felnevetett. A gyerek csodálkozva nézte őket, olyan furcsa volt, hogy a szülei szólnak egymáshoz.

Jól van, beszéllek vele, mondta Imre.

Várja meg, míg eláll a vérzés, nyúlt a kötés felé az asszony.

Elfogy a vérem, vagy megdermed, szólt Szép Imre, és belépett a házba, ment a belső szobába, az ajtó résnyire nyitva volt. Hűvös félhomály derengett. A szoba mélyén bizonytalan kontúr, egy ülő ember elnagyolt alakja várta. Az idegen nem mozdult. Szép Imre sem szólt, leereszkedett a férfival szemközt, aki így, ültében is hatalmas volt. Mintha egy hegy terpeszkedne vele szemben. Az idegennek valóban erős kipárolgása volt, melyben fűszerek és dohány, verejték és por szaga éppúgy keveredett, mint émelyítő, édeskés sebszag. Neki is sebesülései lehetnek, éppen csak régiiek, és nem gyógyulnak, gennyesek, férgesek. De citromhéj illatát nem érezte Imre.

Jól van, sóhajtott Szép Imre, mit óhajt?

Elhoztam magának, dörmögte a férfi, és a batyujára csapott.

Szép Imre úgy mosolyodott el, hogy kivillant az ínye.

Most?! Éppen most?!

Mikor máskor, barátocskám?! Szabad ég ragyog rád újra!

Igaz, mikor máskor, komolyodott el Imre. És ha elhozta, amire gondolok, mit tegyek vele?!

Viselje, bólított az idegen, és elvigyorodott. Széles, tömpe ujjai a foltos batyu madzagjával babráltak.

Nem hiszem, hogy bölcs dolog lenne, ingatta a fejét Imre. Az idegen kioldotta a madzagot, s könyéig merült a batyuja mélyében. Hirtelen kiemelt egy tarka, arannyal hímzett kendőt, megszagolta, visszadugta. Elvigyorodott. Máris egy lán-cos óra csillogott a markában. Végül óvatosan előhúzott egy kékesszürke, papír-vékony takarót. Felállt, s miközben a könyökével odébb tolta Imrét, a földre terítette. A takarót mindenféle ábrák, virágrajzok, ákombákomok és jelek borították, látszólag érthetetlen összevisszaságban. Imre figyelmesen előrehajolt.

Ez itt Koszta Nyikiforov, mondta a férfi.

Ez itt egy megnyúzott embernek a bőre, mondta Imre.

Jól van, rendben van, ez itt Koszta Nyikiforov bajtársunk lenyúzott bőre, dűnnyögte az idegen.

Nem, rázta a fejét Imre, ez itt nem Koszta Nyikiforov bajtársunk lenyúzott bőre. Ezt a bőrt valaki más viselte, míg meg nem vált tőle. Nem tudom, kié lehetett, nem ismerem az illetőt, sajnálom is, hogy ez a szörnyűség megesett vele.

Honnan tudja?, a férfi hangja ellenséges lett.

Egyszer, míg aludt, Koszta Nyikiforov szívét ki akarta ásni egy csalódott szeretője. Nem ismeri a történetet? Nos, az asszony nem jutott el Nyikiforov szívéig, ám a mellkasban a hatalmas lyuk megmaradt, és a fűmuzsikus gyakran fűvel és kóccal tömte tele. A szíve dobogása jobban hallatszott, mint más teremtményeknek. Itt, hajolt meg Imre és a bőrre mutatott, ennek a fűmuzsikusnak a bőrén semmi sem jelzi, hogy a mellkas baloldala sérüléseket szenvedett volna. Ez nem Koszta Nyikiforov bajtársunk lenyúzott bőre.

Az idegen tűnődve szólt, akkor visszamegyek Szarajevóba. Üzen az uramnak valamit?

Várjon, mondta Szép Imre.

Az uram egyre türelmetlenebb. Néha egészen búskomor, tette hozzá az idegen.

Csak várjon. Üzenem neki, nem halhat meg idő előtt. Élünk, és még van dolgunk. Azt üzenem neki, hogy Marcus Auréliusnak nem volt igaza. Nem állhatunk minden pillanatban készen a halálra. Lehet, hogy évekig kell még várnia, és ha netán kedve ellenére lenne a várakozás, akkor is várjon. Ha úgy érzi, értelmetlen tovább élnie, akkor is várjon.

És ugyan miért tegyen így?, fordult vissza az idegen, már az ajtóban állt. Széles vállával szinte széttolta az ajtófélfákat.

Mert már tudom, hogy kit küldök neki. De ő még nem áll készen, válaszolta Imre, majd figyelte, hogy a hatalmas test hogyan tűnik el a lakásban.

Csak az illat maradt az idegen után, az erős testszag lengett ide-oda a szobákban, mintha a gazdáját keresné. Végül semmivé lett az is. A gyerek futott be hozzá, mondani akart valamit, de megtorpant, észrevette a földre terített emberbört.

Én ezt a világot már láttam, suttogott döbbenet, és közelebb hajolva silabilázta az érthetetlen jeleket.

*

Másnap korán ébredt a város, noha este hatalmas ünnepséget csaptak a Fő téren. Lampionok és fáklyák világították be az utcákat, sör és bor fényesítette ki az emberek tekintetét. Még a vár is díszkivilágítást kapott, a párkányzaton végig lámpák lógtak, s a katona homlokán, aki a lámpák akasztgatásakor alázuhan és a lábát törte, másnap a kórházban személyesen Erzsébet királyné cserélte ki a borogatást. S ha néhány éve még Kossuth láttán lelkesedtek ugyanezek az urak és hölgyek, most a császár öfelsége előtt bókoltak üdvözült képpel. Ez volt tegnap este, de már elmúlt. Kelt a Nap, rikoitozva, bögve ébredtek a környék állatai. Habredet elvesztették. A férfi az ablaknál ült, cigarettázva bámult kifelé.

Az uralkodó programját hatalmas hirdetményeken tették közzé a városban, minden falragaszt katona őrzött. A közeli keresztsaroknál, honnan a Korona utcába lehetett jutni, még mindig strázsált az őrszem. Közeli harang kongatta a hét órát. Ma az uralkodó kaszárnyát és iskolát látogat, aztán átfárad Újszegedre, Erzsébet királyné egy-két haldoklónak aranyozza be az utolsó napjait a városi kórházban. Aztán átvonatoznak Vásárhelyre. A férfi elnyomta a csikket, behajtotta az ablakot, körülményeskedett kicsit a zárral, nem szokta még. A gyerek jöttment, igyekezett elfogadni, hogy már nem ketten élnek a házban. Majd halkán, a szemét lesütve kérdezte az apját a tegnapi idegenről, akinek olyan szaga volt, mintha vadállatok közül jött volna. A gyerek veszélyt érzett az idegen láttán, olyan veszélyt, mint amelyet soha még, pedig jól emlékezett egy-két házkutatásra, amikor ő és az anyja dideregve álltak a sarokban, miközben a katonák a földre dobálták a ruhákat és a papírosokat, kiborogatták a kasokat és a fiókokat. A férfi válaszolt valamit, talán azt, hogy majd később elmondja. A gyerek lassan szokta meg, hogy a férfi szavai nyomán nem tölti el bizonyosság. Visszajött az apja, és nem úgy beszél hozzá, mint más apák a gyerekeikhez. Amikor szól valamit, nem lehet érteni. Ismerős szavakkal szól, de a szavak értelme homályban marad. Sokszor úgy beszél, mintha a szél fújna. Kopog a jégeső a leveleken, úgy beszél. Úgy beszél az apja, halkán és sértetten, néha halk hadarással, ahogy a zsidók sugdolóznak.

A férfi szeme vörös volt az alvatlanságtól, álla borostás, a haja kócos. Sok dohányt szívott. Az éles reggeli fényben szitált a por. Szolgáló nem volt, nem tellett rá. A férfi bólított, jól van, ne félj, játssz. De a gyerek nem ment ki a házból. Múlt a délelőtt. Úgy tíz óra felé Gilagóg egyik embere is föltűnt, a vajda üzent, Habredet felravatalozták. Aztán egy legényke kocogott be az udvarba, onnan kiabált. Schütz bácsi kérdezteti, nincs-e kedve Szép úrnak egy kis gőzfürdőhöz, né-

hány napja új kádakat is hoztak, igazán jólesik bennük a heverészás, és van egy új masszírozó mester, egy török, olyan keze van, hogy még a Próféta hátából is kifacsarná a görcsöt. A fiú lihegett, ahogy elhadarta mindezt, de a férfi szótlanul intett, majd később, majd máskor. Ült a székében, bámult. Klára odalépett hozzá, végigsimított őszülő, megritkult haján. Már hozzá tudott érni. Az asszony azt kérdezte, kíván-e valamit, teát, pohár bort, likőrt, valami rágesálni valót. A férfi lassan felnézett.

Tudod, hogy Péter Bécsben van? Klára keze megállt a férfi tarkójánál, bólintott, igen, igaz. Ott is van, Bécsben. Péter mindig mindenütt van, Itáliában, Prágában, Pesten. Péter sehol sincsen. Klára ingerülten felnevetett. A minap érkezett tőle egy krikszkraksz levél, nyilván boros állapotban kaparta. Péter arról fecseg, hogy a Villa Borghese sétányban látott egy olyan fát, melynek vastag törzsét lyuk fúrta keresztül, és az ember átnézhetett ezen a lyukon. De négyen sem tudták körbefogni a fát, olyan vastag a törzse. A férfi az asszonyra nézett. Milyen fa volt? Nem írta Péter, biztosan tiszafa, vagy valamilyen fenyő. És mit láthatott, amikor a lyukon átnézett?, kérdezett Imre, mire Klára megvonta a vállát, hát a többi fát. A park és a sétány zöldjét, füveit, a kavicsokat! Növényeket! Azt írta Péter, továbbmegy Szicíliába, holott arrafelé mostanában veszélyes. Nem érdekel? A férfi bólintott, de érdekel.

Az asszony fürkészte egy ideig, aztán a szája elé kapta a kezét, kifordult a szobából. A férfi sokáig ült mozdulatlanul.

Tényleg nem sokat beszélsz, mondta neki a gyerek, mert már tegezte.

Mindent el fogok mondani, válaszolta a férfi, és az italos szekrény felé intett, hozd ide azt a zöld hasú üveget. Nem azt, a másikat. A gyerek töltött az apjának, kidugta a nyelvét közben. Közben figyelte a férfi arcát, a mozdulatait, mint aki meg akarja tanulni őket.

Minden rendben van, mondta a férfi, és ivott. Újra ivott. A harmadik után a gyerek megszólalt.

Apa.

Klára leült mögöttük, hallották a lélegzését. A gyerek anyja még mindig fiatal volt. Vagy inkább fiatal maradt, szép és puha arcú nő volt, néhány ősz hajszállal, a nyakra futó ráncok játékaival, átható tekintettel, s valami fátyolos fáradtsággal, mely a sokáig egyedül élő nők sajátja lesz, s amelytől nem szabadulhatnak akkor sem, ha új társra lelnek, vagy a régi tér vissza hozzájuk. Néha olyan könnyű volt a mozdulata, mintha porcelánból lett volna a karja. Az asszony nem bocsátott meg. A másik bűnét örökösen látni, fárasztó állapot. Ha egy kicsit praktikusabb, önzőbb, megbocsát a férfinak, hogy neki is könnyebb legyen. De hat év alatt képtelen volt erre. Az asszony a kanapén ült, bámulta a férfit, s mintha azt mondta volna a tekintete, sem a börtön, sem a szabadság nem változtatott a dolgok állásán. Maradtál az, aki. Elmentél tőlem, és visszajöttél, a különbség elhanyagolható.

A férfi bólintott, ivott újra.

Apa.

A gyerekek nem voltak emlékei arról, hogy valaha is együtt éltek volna. Pedig két éves volt, amikor az apját elhurcolták. A bécsi detektívfelügyelő meggyilkolásáról még mindig fecsegnek a városban. Bizonyítékot nem találtak a férfi ellen, de a biztonság kedvéért halálra ítélték. Ekkor lépett közbe Schütz bácsi, és megmentette a férfit. A Feketesas utcában laktak, néhány háznyira a hatalmas fogadótól, hol most is nagy a nyüzsgés, szekerek és kocsik farolnak az udvarra, s a sörhasú kereskedők, kik üzletet kötni jönnek a városba, többnyire az udvari vendégszobákban szállnak meg. Az anyjával gyakran elsétáltak a régi ház felé, melyben most egy zsidó család lakott, Leb Mos egyik lánya, Judit, aki hozzáment egy Jeromos nevű fűszerkereskedőhöz.

Fáj valami?, kérdezte a gyerek, amikor a férfi lehajtotta a bíbor színű likórt.

Nem fáj, nem.

Ismered Kócmadonnát?, kérdezte a gyerek.

A férfi elgondolkodott. Ő az, aki mindig énekel?

Igen, ő, mondta a fiú, de te honnan tudod, hogy ő kicsoda?!

A férfi felállt, sétált. Megnézte az állóórát, mely még a drezdai tanulmányainak emléke, ott vette húsz éve, harminc éve. Az óra akkor is járni fog, amikor ő már nem él. Fölpattintotta az egyik csatos láda fedelét, mely az érkezését beragyogó köveket rejtette, neki ismeretlen ásványok és kristályok, kvarcdarabkák, vaskövek és széndarabkák voltak benne, s néhány csillogó cseppkő. A nő és a gyermek is hallgatott, a férfi idegen volt, még mindig nézni kellett, ahogy jön-megy, mozog a házban.

Honnan tudod, hogy kicsoda a Kócmadonna?, kérdezte újra a gyerek

Gondolj arra, ha mi tudunk róla, ő is tud rólunk.

Én ezt nem értem, szólt a fiú.

Semmi baj, mondta a férfi, aztán elmosolyodott, visszaült a helyére, az ablak mellé. Csend telepedett rájuk. A fiú érezte, helyesebb lenne, ha magára hagyná a szüleit, mégsem tudott kimenni. Pedig ahogy az anyja ölbe ejtett kezekkel, némán ült, erre várhatott. A gyerek nem tudott elmenni. Közéjük fészkelte magát, várakozásuk és idegenségük közelébe telepedett, hogy azok ketten, a férfi és a nő megértsék, soha nem lesz már úgy, ahogy volt, és ha emlékezni akarnak, csakis vele együtt tehetik. Délután lett, nem is ettek még. A gyerekek hangosan korgott a gyomra, de nem szólt. Az asszony szeme lecsukódott. Fészkelődve riadt, szégyenkezett. A férfi is lehunyta a szemeit, közben megbillent a feje.

Alszanak már.

Alszanak és álmodnak, kikerülték őt, gondolta a gyerek, lám, mégis van megoldás. Szégyen fogta el, hogy nem hagyott időt nekik egymásra. Már az ajtónál járt, amikor meghallotta az apja hangját.

Holnap eljössz velem?, kérdezte a férfi.

Hova?, kérdezte a gyerek, de nem fordult meg.

Járunk egyet a városban.

Persze, hogy elmegyek. De szoktam én a városban lenni! Ismerem minden zugát, tette hozzá büszkén, s ahogy kimondta, maga is meglepődött, milyen ellenségesen beszélt. Ösztönösen enyhíteni akarta a helyzetet, az apja felé fordult.

Valaha tényleg sok virágunk volt?

A férfi rá akart gyűjtani, a dohányos szelence felé matatott. Klára felriadt, ököllel dörzsölte a halántékát. A harmadik gyufa kapott lángra. Silányak voltak a gyufák. Klára a cigányoktól vette, azoknak minden portékája vizes volt. Szövet, rongyok, hímzett takarók, kerti szerszámok, földkaparó nyele, valami edény, vizek voltak, nyirkosak, csöpög belőlük a hideg lé. Klára mégis vásárolt tőlük, és ilyenkor a végkimerülésig alkudoztak. Az anyja fojtott hangon, hidegen tárgyalt, nevetségesen olcsó összegeket mondott, mire a cigányok döbbenet, csodálkozva, megsértve mondták a magukét. A gyerek ijedten pislogott, közelebb húzódott az anyjához. Soha nem értette, miért enged végül az egyik, holott az előbb az anyja fordult, s akart elsietni, hogy aztán a cigányember induljon meg üvöltve, átkozódva, mint aki a világból is kirohan mindjárt. Voltak pillanatok, amikor gyűlölködve sziszegtek egymás arcába, a cigány a fogát csikorgatta, Klára hidegen, gúnyosan nézett vissza. Aztán Klára könnyögött, és a cigány hümmögött. És mindig hirtelen lett vége. Megalkudtak, máris nevettek felszabadultan, viccelődtek. Klára azután is tőlük vásárolt, hogy egy Barka nevű öregasszony rátámadt, meg akarta fojtani. Ki tudja, miért tette, Barkának elment az esze, és úgy nézett ki, mint egy boszorkány, a bőre ótvaros volt, az alsó ajka lefittyedt, és olyan hosszúak voltak a körmei, hogy visszacsavarodtak. Gilagóg megfenyítette a banyát, betörte az orrát, és többször az ülepébe rúgott, majd az egyik putriba zárta. Barka onnan üvöltött, elájult, üvöltött újra. Barkának volt két ikre, a Bogumilek, akik elsöktek, mint Somnakaj, a vajda lánya. Somnakajra, a vajda gyönyörű kislányára jól emlékezett a gyerek. Somnakaj öntözte a virágokat, amíg azok éltek. Somnakaj vékony volt, mint a faág, sokat fésülte az anyját, és szerette az asszony vállára hajtani az arcát. Somnakaj játszott vele, fakocsiban tologatta az utcákon, télen szánkón húzta, s egyszer, amikor kés vágta el az ujját, ő kötötte be. Aztán egy hajnalon Somnakaj elment Péter bácsival, aki sehol sincsen, és mindenütt van.

Miért kérted édesanyát, hogy pusztítsa el az összes virágot?, kérdezte a gyerek. Rengeteg növény élt velük a másik házban. A férfi elhúzta a száját, s mintha azt mondta volna, semmi értelme ilyesmiket kérdezni. Majd legyintett, de egy virág maradt, mondta.

Hol van az a virág?

Idővel megtudod, bólintott a férfi, és lehunyta a szemét.

Délután volt, elromlott a fény, lassan beborult, s előbb szemerkélt, aztán esni kezdett, s az esőnek furcsa, fémes fénye volt. A friss májusi zöld itta a vizet. Bol-

dogan kopogott az eresz, a víz bugyogott, bugyborékkolt, végigzubogott az utcán. Valaki énekelt erre a zenére, és a dal nagyon ismerős volt.

Ő énekel?, fülelt a férfi.

Kócmadonna, bólintott a gyerek. Néha játszunk együtt. Úgy eszi ki a számból a kenyeret, hogy nem ér az ajkamhoz. A nyelvével tud pillangót, lódarazsat fogni. Addig nézi a békát, míg az fel nem fordul. Tudja, hol vannak a földben a halottak. Tudja, hol vannak a földben a kincsek. Kócmadonnának hívják, és nem tud hazudni, csak énekelni.

A gyerekek eltűnődött.

Persze, igazat se tud mondani, csak énekelni, mondta aztán.

Az jó, az nagyon jó, mondta az apja, és jólesően hunyta le a szemét, majd ki- mondta az éneklő lény nevét,

Kócmadonna,

Kócmadonna,

hát hogy él, és még dalol a Kócmadonna!

Holnap elmegyünk a városba, mondta a gyerekeknek, és oldalra billent a feje. A gyerek rémülten lépett közelebb. Mint aki meghalt, mint akinek vége van. Hiszen levegőt se vesz! Nem nyílt ki a szeme, de az apja keze kissé megemelkedett, s intett neki, nyugalom, semmi baj! Van olyan fáradtság, amely hasonlít a halálhoz, de sokkal jobb annál. Az ujjak gyöngéden, határozottan integettek. Én élek, te pedig játssz, és holnap elmegyünk oda, hol ketten nem jártunk még.

*

Másnapos volt, remegtek az ujjai, a homloka gyöngyözött. Mégis aprólékos gonddal öltözött. A német szabású öltönyt, amit egy régi lipcsei útján vett, mivel egyetlen kilónyit nem hízott a rabság alatt, sőt talán fogyott is valamelyest, könnyedén öltötte magára. Félcipőt húzott, nyakkendőt kötött. Ingje gallérját nem hajtotta ki. A kalapot visszaadta Klárának, most nem kell. Jobb lesz hajadonfőtt. A gyermek csodálkozva figyelte. Most tekintélyes embernek tetszett az apja, aki intett neki, várjon egy kicsit még, hamarosan indulnak. Aztán elment a cigányokhoz, de valóban hamar visszaért. Komor volt, rosszkedvű, elszívott egy cigarettát. Hogy ez is miatta történt, morogta többször is. A gyerek türelmetlenkedett. A férfi bólintott, jól van, kézen fogta, és elindultak. Még nem volt dél, de meleg lett, ragyogott a világ. A Kálvária úton friss lószar gőzölgött.

Nem egyszer sétáltak így aztán, és nem is kétszer. Amikor a gyerek visszagondolt, arra eszmélt, hogy furcsa önkívületben, végigsétáltak és beszéltek a nyarat, s gyakran az anyja is velük tartott. Ballagtak végig a széles és poros Kossuth úton, amit még mindig Budai országútnak neveztek sokan, aztán a Szentháromság utcán, le a ferencesek nagyhasú templomáig, hol egy csuhás atyával az apja hosszan beszélgetett, majd a Boldogasszony úton jöttek vissza. Egy kicsiny, romlott ház ablakából fogatlan öregasszony bámult rájuk. Az asszony hajnaltól alkonyatig a házában kapujában ült, se az apja, se az anyja nem tudta, mikor eszik és

szik. Az asszony fia halász volt, s egy reggel megette a folyó. A gyermek rettegett az öregasszony tekintetétől, s ha arra vitt az útjuk, nyomban elfordította a fejét, aztán mégis oda kellett néznie, és ilyenkor borzongva húzta össze magát, a vigyorra görbülő fogatlan íny s a tébolyult nézés halálra rémisztette. Egyszer az anyja odalépett az öregasszonyhoz, és kenyeret tett a ráncos ujjak közé. Az öregasszony motyogott valamit, és nyomban majszolni kezdett.

Az alsóvárosi utcákban fehérebbek voltak a házak, mint a belvárosban, a tornácok roskadoztak az érő szőlőfürtöktől, a paprikák vörös függönyétől, a fölfont hagymagerezdektől. Az udvarokban tömött kukoricagörék álltak, az utcaporban tyúkok kapirgáltak. Néhány ház elé kecske vagy birka volt pályvázva. Szűk utcák toladtak a belvárosban, az Iskola utca, a Dugonics utca, a Török utca, hol pipafüst meg szivarfüst szállt folyton, és erős fűszerillat, borszag terjengett. Itt újra hallani lehetett a görög szót, a szerbet és németet is. A Grünny nyomda épületét ismerte a gyerek, egyszer az erkélyére is felvitte Schütz bácsi. A gesztenyefákat a Fő piacon nem régen ültették. Az anyja is kikísérte őket Felsővárosba, makkot szedtek a ligetben, a futtatón elbámulták a gyakorlatozó bakákat, a széles tomporú katonalovakat, melyek vezényszóra emelgették a lábukat. A Fehérló utcában kicsiny, kétlócás fogadóban pihentek meg, a férfi mázas kancsóból bort ivott, a gyerek szörpöt, Klára pici poharakból likórt kortyolgatott. Szeletelt száraz kolbászt, füstölt halat, hagymát hozott a kocsmáros. Az anyja végre nevetett is. A kocsmáros hajlongott, bizalmasan hajolt az apjához, sokat gondoltam a professzor úrra, amíg a börtönben... tartózkodott, nyögte zavartan, majd a terített asztalra sandított, tessék ajándéknak tekinteni. De az apja fizetett, s a gyerek nem értette, miért sötétül el a kocsmáros ábrázata, amikor pénzt kap azért, ami jár neki. Kimentek Rókusra is, a „Pacsirta” ligetbe, hol már ülőkék, padok és hinták is voltak. Alaposan megáztak, hirtelen szellőkésekkel szakadt rájuk a zápor, a gyerek nevetett, hogy ernyővel szaladnak a fák közé a nők, és visongatva futnak velük a kislányok. Egy ernyőt elragadtak, a magasban forgattak a szelek. De hamar kisütött a Nap, a gyerekek melege lett, gőzölögve száradt a fű. A fiú csodálkozva tapasztalta, hogy az anyja is tud annyit a városról, mint az apja. Eddig erről fogalma sem volt, az anyja nem avatta be ebbe az ismereteibe, pedig éppúgy ismerte az utcákat, a rejtett kis közöket, tudta a Sópajtákhöz vezető leg-rövidebb utat, és még azt is tudta, hol épültek gőzmalmok és csontlisztgyárak Rókuson, s miféle tanyák és fogadók álltak egykor a malmok és szeszfőzdék helyén, melyik épületnek ki volt a gazdája, ezt az embert ló rúgta agyon, amazt a tüdőbaj vitte el, abban a házban egy negyvennyolcas, vak honvéd tartja el öt porontyát koldulásból.

Az apja börtönben volt, akkor honnan tudja mindezt?!

Az anyját soha nem látta sétálni, honnan tudja mindezt?!

De az első sétákra, az első néhány májusi gyaloglásnál még nem tartott velük az anyja. Csak később kísérte őket, egyre jobb kedvre derülve, egyre felszabdultabban, néha már az apjába karolva.

Most én bonyolítom, hallotta az anyja hangját a gyerek.

Jól van, de azért maradjon átlátható, dűnnyögte az apja.

Miért, kérdezte az anyja, amikor maga bonyolította, én mindig átláttam?!

Nem látta át?, állt meg a férfi.

Hogy maga mekkora marha!, mondta az anyja, és a gyerek nem értette. Az anyja nem tűnt mérgesnek. Igaz, este újra rosszkedvűen lapozgatott egy könyvet, és nem mondott mesét se.

De azon az első délelőttön, mikor az apja visszatért a cigányoktól, mert megérezte a kiterített Habredet, akit lelőttek a vadászok, még csak ketten mentek.

A Kálvárián haladtak végig, lassan, ráérősen. Délelőtt volt, a fák zöldelltek, kavargott a por, zsákkal pakolt szekerek zörögtek mellettük. Cseresznye potyogott az egyik szekérről, mintha óriási vércseppek hulltak volna az útra. Jól megénezték őket a járókelők. Sokan utánuk is fordultak, egy piros arcú, bibircsókos orrú ember csúfondárosan hajlongott, isten hozta,

Szép úr, jó-e újra itthon, Szép úr?

Más is köszöngtetett, gyakran a levegőbe emelkedtek a kalapok.

Ajánlom magamat, professzor úr!

Üdvözet, üdvözet, Szép úr!

Micsoda öröm Önt újra látni, Szép úr!

Az apja nem állt meg, vissza se biccentett. Így gyalogoltak jó másfél órát, talán többet is, a város minden égtája felől harangoztak, mert dél lett, s e furcsa, távolságokkal nem is mérhető sétában, mintha folyamatosan maguk előtt haladtak volna. Ha hátranéz, gondolta a gyerek, amit persze nem tett meg, nehogy a varázst elrontsa, talán a saját arcába pillant, miközben azt is érezte, bármikor rájuk törhet valami ellenséges erő, hogy megfossa őket az álomszerű, lebegő érzéstől. Mélység lüktetett alattuk, pedig a port rúgott a cipőjük. Járt ő már a Török utcán, a Korona vagy a Laudon utcán egyedül, alkonyat után is, amikor a kerítéseken áthajló bokrok emberi hangon susogtak, és a Hold emberi arccal vigyorgott rá, de akkor sem félt így. Csuumom víz volt a teste. Dél volt, fényes idő, a nyitott ablakokból ételszag szállt, és ő remegett.

Apa.

Nem baj, hogy félsz, én is félek, dűnnyögte az apja. Homlokán mélyebben húzódtak a ráncok, halántékán verejték futott alá.

Mitől félünk?, suttogetta a gyerek.

Hogy nem azt látjuk, ahol vagyunk.

A gyerek nem értette, de szótlan maradt. Testes asszony állt meg mellette, almát nyújtott neki, a fiú elfogadta, de nem harapott bele, később dobta el. Idősebb urak emelgették a kalapjukat az Arany Oroszlán kávéház előtt. A gyerek

megkönnyebbült, tetszett neki a lengő, nyikorgó cégér, a vaslemezre festett oroszlán bandzsított. Az apja biccentett az uraknak, de velük sem elegyedett szóba. Befordultak a kávéházba, pipafüst terjengett, a sűrű füstön átütött a savanyú borszag. A férfi a sarok felé tartott, természetesen viselkedett, mintha tegnap is járt volna itt. Kisebb asztalnál ültek le, a férfi nézelődött, aztán megszorította a gyerek kezét.

Soha ne felejtse el, fiam, ha pontosan tudnám, hogyan történt, akkor is másként mondanám el.

Mert nem lehet elmondani?, szólt közbe a gyerek, és visszahúzta a kezét.

Természetesen el lehet mondani, csak hogy mindig másként mondjuk el, bólintott a férfi, s közben intett a pincérnek.

De ha másként mondod el, akkor másról is beszélsz, hunyorgott a fiú, mert nem értette.

Okos vagy, simogatta meg a fejét az apja, majd hozzátette, bárcsak okosabb lennél, mint én voltam. Bármit kérdezhetsz, szólt aztán. Bólintással köszönte a pincérnek a bort. A gyerek limonádét kapott. A férfi mohón beleivott az italába, aztán sóhajtott.

Ez azt jelenti, hogy nincs titkod előttem?, nézte a gyerek.

Nem azt jelenti, mondta a férfi.

Mégis van titkod?

Igen, de nem azért, mert bármit is el akarok titkolni előled. Az ember a saját titkainak sem igazán a tudója. A saját titkunkat nem mi mondjuk el. De vigasztaljon, fiam, hogy majd elbeszéljük mások.

És amit az ember elmond, az már nem lehet titok?, a gyerek csalódott volt.

Elmondod, látod, mégis titok marad, mosolygott a férfi. Ilyen ez. Nem olyan bonyolult.

A gyerek hallgatott.

Az apja fizetett, a gyerek bámulta, hogyan csilingelnek az asztalon az érmék. Jó volt a friss levegőn. Tovább sétáltak a Tisza felé. Néhány görbe utcán haladtak végig, a gyerek az apró ablakokon is belátott. Hamar a parton álltak, melynek élete az uralkodói pár elutazása után visszatért a normális kerékvágásba. Mögöttük a Búza piac duruzsolt, jobbra a Boszorkányok szigete nyúlt, balra a fekete vasúti híd nyújtózott át a túlpartra, kissé északabbra a vár komor, mégis világos tömbje terpeszkedett. A Tisza csillogott, sűrű volt. A part nyüzsgött, élt. A hajóácsok káromkodtak, a szamaras vízholdok szitkozódtek, a halászok egymás anyját emlegetve nógatták a társaikat. Fialat katonák báméskodtak a ladikok mellett, versenyt köpködtek, olykor fölnyerítettek. A part egyetlen nap alatt lett olyan koszos és elhanyagolt, mint volt az uralkodói látogatás előtt, könnyedén és magától értetődően lett ilyen, ez volt a természetes állapota.

A férfi keze a fiú vállára tévedt, beszélni kezdett.

Jársz majd szerte a világban, ha szerencséd lesz. És így lesz, ebben nem kételkedem. S emlékszel majd városokra, emberekre és otthonokra, hol meleg ételt, jó szót kaptál. De az emlékeidet soha nem te hívod. Jönnek kéretlenül, rád törnek, segítenek, könnyedet kérik, és majd nem érted, miért ez vagy az a kép akar tőled valamit. Nem lesz hatalmad az emlékeid fölöttük, ha folyvást beszélsz róluk, akkor sem. Majd talán rájössz, az emlék éppoly haszontalanság, mint a pénz. Az emlékekkel ne törődj.

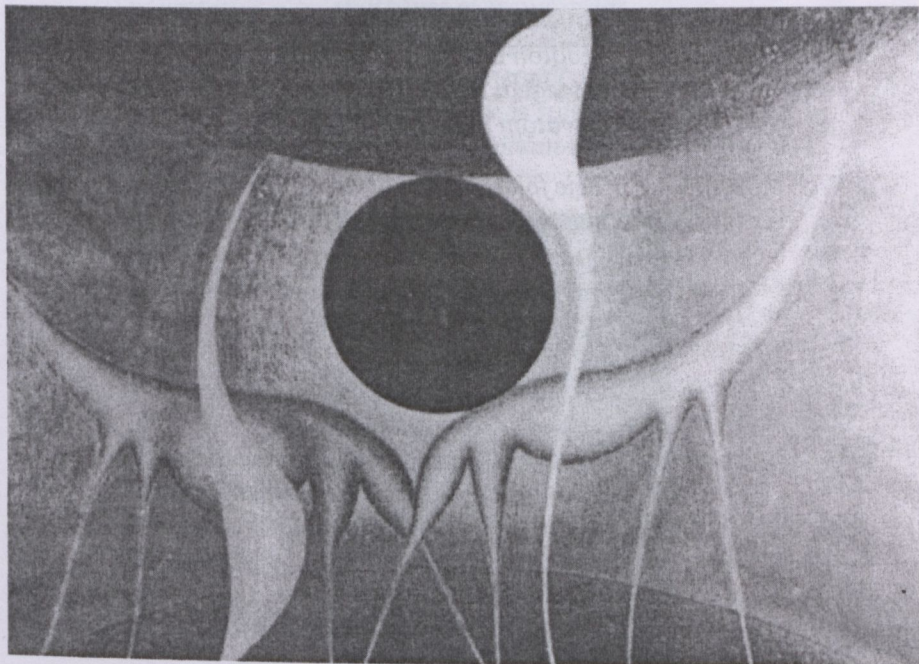
Mivel törődjek akkor?, kérdezte bizonytalanul a fiú.

Csak az a hely fontos, és csak az az élet ér valamit, ahová te hívatasz vendégeket, bólintott a férfi.

A fiú nézte az apja szórakozott arcát, aztán hirtelen megrezzent.

Rántott a férfi karján.

Néhány méterre tőlük Kócmadonna állt, sárga haját darazsak dongták, vékony testét átütötte a fény. Énekelt halkán, s félrebillent fejjel, figyelmesen, mintha a saját álmára csodálkozna, nézte őket.

TORNAI JÓZSEF

Veres Miska Madonnája

Egyszer hosszú utazásról
– az utast nyúzza az idő –
éjszaka hogy hazaértem,
rám szólt az előszobában
két idegen férficipő.

Mintha természetes volna,
bárna szájjal azt kérdezték:
ugye, nem tudod, ki lehet,
míg téged a messzi hajszolt,
feleségednél a vendég?

De aki a széles ágyon
egyedül álmát aludta
(rögtön láttam a szakállát),
a szegedi táltos festő,
barátom volt, Veres Miska.

Feje fölött ott lógott a
szénnel rajzolt Három fája.
Reggel nevetett Ildikó
rajtam, ahogy töltötte a
vad pálinkát kupicánkba.

Miskával ha beszélgettünk
versről, filozófiáról,
merész képeiről, szeme
mindig meglepett, hogy milyen
éhes csóvafénnyel lángol.

Égtek holdig-érő szárú
virágai gömb-kelyhükkel
vagy a Fekete nap és a

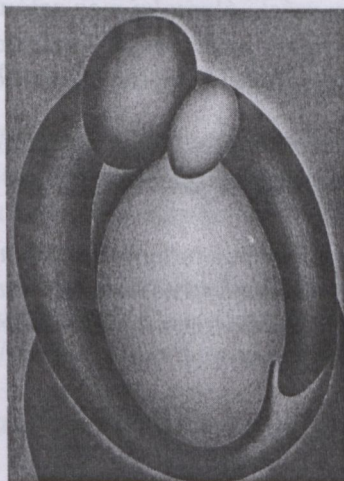
Termékenység, melyen izzó
libidó-szimbólum tűnt fel.

Mind szerettük, amit mégis
egészen külön csodáltunk,
a hatalmas Madonna volt:
kinek nagy, ívelő karja
absztrakt Jézusára zárult.

Kék háttér, fény s a grafitszín,
tojásdad anya és gyermek,
egymáshoz hajtva a két fej,
végső formákkal sugallta
bimbóitkát az embernek.

Hol vagy, Miska, aki ezt az
élet-sifrét kibontottad?
Föld alá parancsolva is
itt élsz, és ecseted vére
csap neki lázas partoknak.

ahol nincs éj és pusztulás,
ahol nem vár egyikünkre
sem lét vagy nemlét. Csak ami
tüllépi testünk és sorsunk:
csak a mű, a villám-szülte!

JÁSZ ATTILA

Xántus*

KEDVES ANYÁM

*Nagyon hiányoztok nem is
Számolom mióta jöttem el és itt az óceán túl
Partján rokon lelkekre lettem vörös a bőrük*

*Színe és hosszú éjsötét hajukat összefogják
Vagy madártollakat tűznek bele a szabadság
Megszállottjai ők is mint mi de elüldözték ő*

*Ket elüldözik földjeikről becsapják kiirtják és
Nem veszik emberszámba ismerős ugye nem
Kell magyaráznom neked Anyám miért is oly*

*An rokonszenvesek nekem s arra a kérdésre
Kik vagyunk s honnan jöttünk mi magyarok
Szökött üldözött szabadságharcosok nem tud*

*Tam mást válaszolni meg aztán bonyolult is
Lett volna talán nem kalandoztam túl messze
Az igazságtól hogy Európa indiánjai vagyunk.*

OLD SHATTERHAND

*Úgy hívnak az indiánok mindent szétzúzó ököl
Mivel dicsőséges és szomorú szabadságharcunk
Óta nem szívesen oltom ki embertársaim életét*

* Részlet egy verses regényből.

*Legyen bár vörös vagy fekete a bőre
Mert ilyen is van ám Anyám halán
Tékon legyintem csupán ellenfelem*

*Megerősödtem közben rendesen a sok
Fizikai munkától kisebb ájulást okozva
Ezért is neveztek el Old Shatterhandnek*

*Az indiánok akik mindenkinek praktikus
Nevet adnak új ember lettem hát új név
Vel a tüzér hadnagy az egykori honvéd*

*Csupán a szívemben éldegél tovább
És változatlanul hiányoztok
Anyám.*

SZARVASÁLMODÓ

*Így hívják azt a férfit aki képes
Elbűvölni a lányokat a hangjával
A nézésével azaz szarvaserejével*

*Bármilyen csúnya is legyen a kül
Világ szemében a szarvasálmódó
A nők mindig megőrülnek érte.*

ALKOHOL

*Meg kell vallanom újabban iszom is néha el
Keseredésemben ha teljesen reménytelennek
Látom a hazatérést úgymond a helyzetet nem*

*Csak jót lehet hát tanulni az indiánoktól ők is
Csak azért isszák a Tüzes Vízét amit a fehér em
Berektől vesznek mert nem akarnak emlékezni*

Hogy voltak valamikor Nagy Idők amikor még.

SZENVEDÉLY

*A fácánkakas semmit sem tud
Szenvedélyemről míg a puskám
Távcsövének lencséjén át nézem*

DISNEYLAND

*Öreg indán sámán barátom elmesélte egy különös ál
Mát melyben az indiánok szent hegyét a Black Hillset
A fehér ember vicces zarándokhellyé változtatja majd*

*Te sok mindent láttál már kérdezte érted-e az álmat
Most kivételesen nem az aranylázra gondol monda
És talán értettem is mire akar utalni vagy inkább*

*Csak sejtettem
De hallgatattam inkább
Belegondolni is ijesztő volt az álom valóságosságába.*

INDIÁNBARÁT

*Sok fehér ember vallja magát az indiánok ba
Rátjának de többnyire hiába mert valójában
Az indiánok nagyon gyanakvó természetűek*

*Ha egy fehér ember segíteni akar rajtuk
Pontosan tudják vagyis tapasztalatból
Éppen itt az ideje menteni az irhájukat.*

FURCSA DOLGOK

*Barátom az öreg sámán igen gyakran álmodik furcsa
Dolgokat mostanában meghalok hamarosan mondja
Ilyenkor nevetve de örülök neki és sajnálom a népemet*

*Tegnap éjjel azt álmodtam hogy mire legkisebb unokám is
Harcossá érik fehér emberek fogják az indián karkötőket
Árulni amit majd a sárga ember készít messze saját földjén.*

GULYÁSLEVES

*Kértem előleget hogy vehessek egy kis paprikát
Mert untam már nagyon a sült marhát a táborban
És főztem nekik egy óriási kondér gulyáslevest*

*Azóta nem akarnak mást enni még az indiánokat
Is megkínálták belőle nagyon ízlett nekik is lám
Tudunk még újat mutatni az Új Világnak mi is*

Régiék.

A SZABADSÁG ÚTJA

*Ha nem bírom már elviselni a nyomasztó
Gyötrő honvágyat elmenekülök társaimtól
Egy magányos fa tövébe kuporodok neked*

*Írogatok Anyám ha nem is jut el hozzád
Jelenleg talán az egyetlen útja a szabadulás
Nak kíváncsi aggódó könnytől homályos*

Tekinteted.

FÉLSZEMŰ

*A fehér ember azaz a sápadt arc alig veszi
Észre a hétköznapi dolgokban rejlő csodát
Talán mert csupán az egyik szemével lát*

*Talán mert túl elfoglaltak vagyunk hogy
Jobban odafigyeljünk a másokra talán mert
Mindig másra figyelünk mint amire kéne.*

KÍSÉRTET

*Ha nincs tetoválás a karodon azaz
Valami jel testeden hiába nesztelen
A suhanásod a puha mokaszinban*

*Ha nincs jeled nem lesz belőled
Más halálod után csupán kísértet
Hogy rémisztgesd az embereket*

*Én azonban mégse tetováltattam
Indián módon csuklómat inkább
Visszajárok kísértetként ijesztgetem*

Hazám elnyomóit.

BORZPÉNISZCSONT

*Újdonsült indián barátaim egy borzot ejtettek el nekem
Adták a tetemet tudták ki szoktam tömni csak várjak
Egy kicsit hadd folyassák ki a vérét és figyeljek érdekes*

*Dolgot mutatnak a borz vére jós erejű hát hagytuk hadd
Folyjon csak tócsába a vér aztán sorban belenéztünk és
Mindenki elmondta mit látott benne legboldogabb az*

*Az indián fiú volt aki fogatlanul ősz hajjal látta meg
Önmagát egy másik harcos szomorún mondta úgy
Láttam magam ahogy ti láttok most én meg hiába*

*Néztem nem láttam semmit hát ez mit jelenthet csak
Csóválták a fejüket ők is nem baj kitömöm legalább
De hova lett a borz péniszcsontja kérdeztem mire*

*Zavartan mosolyogva mondták hogy az nagy kincs
Az indiánok abból készítenek árat és azzal varrják a
Bőröket néha akár egy lovat is lehet érte kapni úgy*

Hogy természetesen nem került elő.

EMBEREK

*Régi újságokat olvasok a farmon mert tél van
És amúgy sem lehet mit csinálni azon medítál
Az egyik cikkíró vajon az indiánok is emberek*

*-E vagy olyanok mint a feketék csupán rabszol
Gáknak jók aztán végső érvként azt a katonai
Megfigyelést hozzák fel hogy a karddal nem*

*Szabad az indiánok fejére sújtani mert kicsorbul
A penge inkább a hasfalukat kell felmetszeni s a
Beleiket kiforgatni tehát nyugtat meg az egykori*

Cikkíró semmiképpen nem tekinthetők embernek.

TILOS

*Az indiánok szokásait kérdezgetem és figyelem meg
Milyen nehéz is a szerelmi életük két szerelmes milyen
Nehezen lehet egymásé mert az anyák nagyon vigyáz*

*Nak a lányokra szörkötelet fonnak éjszaka a derekuk
Köré sőt a lábuk között is átvezetik és ha egy fiú mégis
Csak megpróbálná annak a sátrát másnap felégetik az*

*Asszonyok vagy akár a lovát is megölhetik csak ámulok
Ezen a szilárd erkölcsi renden aztán megdöbbenve látom
Ahogy egy lány kiáll a sátor elé és a fejére takarót borít*

*Majd a fiúk sorban belépnek alá hogy összedughassák az
Orrukat és mindenféle kedvességet suttojanak a lány fülébe
Aki majd közülük fog férjet választani míg a többiek az idősek*

*Úgy mászkálnak el a takaró alatt lévők mellett mintha nem is
Lenne ott semmi
Ki érti ezt a kettősséget?*

A LÉLEK SEBE

*Tudod Anyám a magyar itt is civakodik becsapja földijét
Elegem van e New Hazából megyek tovább saját utamon
Szabad akarok lenni megint mint a síksági kőbor indiánok*

*Fűszálak hegyéről a port lefújni
Névtelen csillagokkal társalogni
A lélek sebére gyógyfüvet tenni.*

SZELLEMTÁNCING

*Sátorponyvából varrják újabban ezeket az ingeket
Az indiánok mivel nincs már annyi szarvas hogy a
Bőrükből készítsék mint régen amikor a mozgalom*

*Elindult sokan azt hitték golyóállóak lesznek a szer
Tartás után de sokszor bebizonyosodott mégsem
Lehetnek azok a fehér katonák puskáival szemben.*

A GYEREKEK EGYFORMÁK

*A gyerekek mindig és mind egyformák
Mesélte a fehér gyerekek kapcsán Ülő
Bika hisz ő látta amikor még Buffalo Bill*

*Cirkuszának tagjaként New Yorkban járt
És ha megőriznének gyermeki gondolkod
Ásunkat semmi baj nem lenne a bőr szín*

*Ével fehér vagy vörös ám aki „civilizálni”
Akar az a bőr színének elsődlegességét is
El akarja dönteni a vörösből fehéret akar*

*Nevelni ezért fogok az ilyen kijelentéseim
Ért meghalni egyszer
Majd*

*És arcomba fújta a füstöt nevetve Ülő Bika
Vagyis
Sitting Bull.*

ÜLŐ BIKA LOVA TÁNCOL

*A Buffalo Billtől kapott ajándék
Öreg cirkuszi ló a nagy lövöldő
Zésre táncolni kezdett azt hitte*

*Cirkuszban van megint pedig csak
Indiánok gyilkoltak indiánokat szo
Kás szerint no meg persze főképp*

A ló gazdáját.

Hiper-balcanicus

BRANKO ČEĞECCEL ÉS MIROSLAV MIČANOVIĆTYAL BESZÉLGET VIRÁG ZOLTÁN*

Milyen szülőföldi élményekkel töltödtetek, milyen családi környezetben, értékrendszerben nőttetek fel, milyen közösségi támaszra leltetek kisiskolás és kamaszéveitek közepe?

MIROSLAV MIČANOVIĆ: Először én beszélnék, ám nem azért, mert okosabb vagyok Čeğecnél, mindenekelőtt jó estét kívánok mindenkinek, nagyon örülünk és megtisztelőnek érezzük, hogy itt lehetünk. Művészeti és irodalmi ébredésem Szlavóniához kötődik, egy olyan tájegységhez, mely úgy tűnik nekem, hasonló ehhez az alföldi tájhoz, s ami lehet, hogy igazából nem kötődik nagy és sikeres történetekhez, viszont éldegéltek ott páran, akikkel közösen irodalmat olvastunk, és francia szononokkal ismerkedtünk, tehát első irodalmi impulzusaimat Szlavóniában kaptam. A szépirodalom fontosságát és komolyságát először akkor tapasztaltam meg, amikor a nyolevanas években Zágrábba mentem, ahol találkoztam a *Quorum* folyóirat alkotóival, köztük Branko Čeğeccel. A vele való találkozás után meg kellett változtatnom az irodalomról alkotott véleményemet. És a szexuális életben ekkor kezdődtek a problémák...

BRANKO ČEĞEC: Szeretném megköszönni, hogy itt lehetek. Nem gondoltam volna, menyire összetett kérdéssel szembesítesz majd először, ugyanis még senki sem tette fel eddig nekem ezt az engem régóta foglalkoztató kérdést. Persze nem kellett volna megengednem Mičanovićnak, hogy elsőként válaszoljon, hiszen rögtön belerondított mindenbe... Nos, az irodalommal kapcsolatos kezdeti élményeim teljesen ellentétesek voltak Miroslavéval, ugyanis az általános iskolában nem voltak annyira erős impulzusaim. Őt egyébként Josip Kunić tanította, aki nem csak rajta keresztül fejtett ki hatást a horvát irodalomra, hanem a testvérén keresztül, aki egyébként prózaíró, de sok más szerzőt említhetnék még. Az én első élményeim voltaképpen apám antikváriumi könyvvásárlásaihoz kötődnek, s nem a mesékkel, nem a magaskultúrával, a legelőkelőbb irodalommal voltak kapcsolatosak, hanem azzal a hagyománnyal, amelyet Karl May képviselt, és olyan hősökkel, mint Davy Crockett. A szorosabb értelemben vett szépirodalmat a gimnázium második felében keztem el élvezni, amikor olyan tanárnőt kaptam végre, akit érdekelt és értette is, amit írok. Előtte ugyanis senki sem vett komolyan, és ettől a tanárnőtől kaptam először jó jegyet fogalmazásra, pedig korábban alig kaptam kettest.

Szóval az én briliáns irodalmi karrierem a gimnázium utolsó éveiben kezdett kibontakozni, ezek után hihetetlen díjakat kaptam, melyek például a katonasággal vagy a közlekedésbiztonsággal voltak kapcsolatosak. Valószínűleg ennek hatására iratkoztam be a böl-

* Elhangzott a szegedi *Milleniumi Kávéházban* 2004. 11. 24-én. Köszönet Orcsik Rolandnak és Kollár Árpádnak a szervezéshez, a tolmácsoláshoz és a szöveg átültetéséhez nyújtott maximális segítségért.

csészkarra, és kezdtem irodalommal foglalkozni, bár ennek következményei, nyomai sajnos mind a mai napig megmutatkoznak. Egyetemi tanulmányaimmal, irodalommal, kritikáirással, esszéírással kapcsolatos történetem párhuzamos a különféle ifjúsági lapokban és a *Quorum*-ban való ténykedésem történetével. Remélem, sikerült a kérdések között kellően jól szlalomoznom, olyan országból jövök ugyanis, melynek világbajnokai vannak műfésiklásban.

Egyetemi éveiteknek mi ad jelentőséget? A meghatározó professzorok, a közös ismeret-ségek, egyáltalán melyek voltak a legfontosabb szembesüléseitek? Ejsünk talán szót a döntő művészeti, zenei, filmes vagy egyéb hatásokról, a kiemelkedő (olvasmány)élményekről.

BRANKO ČEGEC: Ami a tanulmányaimat illeti, én az egyetemen két szakra jártam: egyrészt jugoszláv irodalmat, jugoszlavisztikát, másrészt komparatiztikát hallgattam. A jugoszlavisztikára azért iratkoztam be, mert komparatiztikát szerettem volna tanulni, amit azonban nem lehetett önállóan hallgatni abban az időben. Úgy gondolkodtam, hogy ha egyszer befejezem az egyetemet, valamihez mégis kezdenem kell, viszont a komparatiztikával lényegében semmit sem lehetett önmagában kezdeni. A jugoszlavisztika tehát olyan szak volt, amit el kellett végezni, a komparatiztikát pedig azért tanultam, mert ez foglalkozott igazán a művészettel, irodalommal összefüggésben. Számomra kiemelkedően fontos tanulságokkal szolgált, egyrészt olyan irodalmi világokat nyitott meg, melyekkel azelőtt soha nem találkoztam, másrészt olyan elméleti tudást nyújtott, amely aktuális volt, miként a strukturalizmus, a posztstrukturalizmus, a konstruktivista irodalomtudomány, a dekonstrukció stb., amelyek lehetővé tették számomra a modernség tapasztalatát hordozó irodalom olvasását, amit a jugoszlavisztika kevésbé engedett meg, hiszen ott Arisztotelész-től maximum az amerikai új kritikáig jutottunk el.

Mondhatom, nem voltak olyan professzoraim, akik radikális befolyással bírtak rám, a művészet vagy irodalom-felfogásomra, ám úgy gondolom, számos tanáregyéniség fontos szerepet játszott látásmódom kialakulásában. Ilyen volt például az a tanárnő, Gordana Slabinac, aki ma már annyira nincs jelen az irodalmi nyilvánosságban, és akivel már az első év elején találkoztam, hiszen ő tartotta a bevezetés az irodalomtudományba kurzust. Az irodalmi avantgárdal foglalkozott, egyéként ma senki sem emlegeti, noha kiadott egy kis könyvet a horvát avantgárdáról, ami új utat nyitott számomra az olvasás és az irodalom felé. Természetesen sok más fontos tanárom is volt, irodalomtörténetből Zoran Kravar vagy például Mirko Tomasović, aki világirodalmat tanított, és aki a spanyol meg a portugál irodalomba vezetett be, amivel addig soha nem találkoztam. Az európai irodalom olyan szegmenséről tanulhattam, főként a tizenhetedik század irodalmára gondolok itt, mely felől másként szemlélhettem a világirodalmat, és azt, hogyan történhetett meg, hogy éppen a Don Quijote lett az egyik legfontosabb regény, amire aztán az európai próza alapult.

Még csak röviden válaszolnék arra a kérdésre, ami a filmmel, a zenével stb. összefüggő élményeimmel kapcsolatos. Az én irodalmi tanulmányaimra mindezek őríási hatással voltak, sőt egy olyan generáció tagja vagyok, amelyik nem vonhatta ki magát e döntő befolyás alól. Fiatal koromban, a rock hatott rám, ez kiindulásként a hatvanas-hetvenes évek rock-kultúráját jelenti, azt a remek időszakát a rockzenének, mielőtt még a valódi nagyságok túladagolták volna magukat. Ugyanakkor a film, a zene mellett a képregény szintén nagyon fontos műfaj volt generációm számára, mint a vizuális kultúra kiemelkedően lé-

nyeges médiuma. Vizuális értelemben és az olvasás terén egyaránt fontos tapasztalatokkal szolgáltak a képregények, szövegrészleteik pedig később jelentős hatást gyakoroltak a mi szövegeinkre is.

MIROSLAV MIČANOVIĆ: Gimnáziumi tanulmányaim alatt tulajdonképpen végig zágrábi irodalmi tanulmányaimra készültem. Amikor Zágrábba érkeztem, akkor épp a new wave fejtette ki hatását a rockzenében, s olyan horvát zenekarok működtek akkoriban, mint az Azra, a Haustor és mások. Ezen kívül az ITD színház előadásaira jártam gyakorta, melyek egyáltalán nem voltak konvencionálisak. Ami nagyon érdekes, Zágrábba való ékezősemkor az irodalom terén szembesülnöm kellett azzal, milyen tapasztalatokat is hoztam magammal, és azzal, ami Zágrábban zajlott, tehát amit szemantikai konkretizmusnak hívtak abban az időben, vagy amit egyik művében Čegec az avantgárd átöltöztetésének nevez. Ez az időszak, nekem úgy tűnt, a szavak széttörésének és a nyelvvel való játszadozásnak az időszaka volt, s nekem akkor konfrontálódnom kellett azzal, hogy az a tradicionális költészeti tapasztalat, amivel érkeztem, nem funkcionál, ezért el kellett távolodnom tőle.

Kerestem persze a középutat az autentikus tapasztalat, bármit is jelentsen ez, és a friss hatások között, ami segített nekem abban, hogy szétzúzzam mindazt, amit magammal hoztam. Ezt hívhatjuk az avantgárd átöltöztetésének, a saját bőr levedlésének, vagy négy éven keresztül tartó vetkőzésnek is. Ez idő alatt jelentettem meg első könyvemem (*Grad dobrih ljudi*, Zagreb, 1984), és ekkortájt nagy tévedéseimről voltam híres. Szóval, első egyetemi napomon a nyitó előadás nagyon jó volt, utána pedig moziba mentünk. Mentem hát egy nagy társasággal, az új barátaimmal, köztük ott van Vlaho Bogišić is, aki ma egy zenei kiadó igazgatója, és mondtam neki, azt hallottam, a régi horvát irodalmat egy idióta fogja tartani, akinek fogalma sincs az új elméletekről, akinek nincs önálló ötlete. Mire Bogišić azt mondja, igen, igen. Miért, kérdem, ismered? Persze, mondja, ő a nagybátyám.

BRANKO ČEGEC: Hadd térjek még vissza a professzorokra vonatkozó kérdéshez. Nemzedékem a hatvanas évek szubkultúráiból nőtt ki, így erős ellenszenvet érzett az intézmények iránt, tehát az egyetem iránt is. Ellentétben a későbbi generációkkal, akik megtalálták azokat a professzorokat, akik hasonló kulturális közegekből érkeztek, és képesek voltak közeledni a diákjaik felé, én abban az időszakban voltam egyetemista (ez néhány évvel Mićanović előtt volt), amikor a professzoraink nagyobb, úgynevezett akadémiai távolságtartással viseltettek irántunk. A nyolcvanas évekkal ellentétben, amikor Mićanović egyetemre járt, én a tanulmányaimat hetvenhatban kezdtem. A professzorainkkal szembeni ellenállás, a szakadék, ami köztünk húzódott, nem tette lehetővé, hogy közelebbi kapcsolatba kerüljünk velük, ezért mi más tekintélyeket kerestünk magunknak, más helyeken, azaz nem a nimbusz érdekelt bennünket, hanem olyan embereket kerestünk, akik művészeti, irodalmi értelemben váltak fontossá számunkra, de nem autoriter módon. Így sokkal lényegesebbnek tartottam a Josip Sever költővel való találkozást. Ő feltétlenül azok közé tartozott, aki az egyik legnagyobb hatást gyakorolta a mi generációnkra, arról a tapasztalatról beszélek, amit Mićanović szemantikai konkretizmusként emlegetett, vagy másként az avantgárd átöltöztetésének nevezhetnénk. Azok a költők, akik a Sever által nyújtott tapasztalat hatására formálódtak, részben vagy teljes egészében, Zvonko Maković és Branko Maleš voltak. Jóllehet Maleš már tapasztalt költőnek számított akkor, amikor én egyetemre kerültem, bár még nem volt önálló kötete. Tudni kell, hogy ez a hetvenes

évek második felének időszakára esik, a folyóirat nélküli periódusra, amikor hiába próbálkozott egy új generáció az irodalmi folyóiratokba való bekerüléssel.

Az ellenzékét ellehetetlenítéssel és megsemmisítéssel fenyegető balkáni fegyvelmező gyakorlat körülményei között is vállaltátok az önvészélyes magatartásmódokat. Milyen fogadtatásra találtak terveitek az egykori jugoszláviai szférában és mi adott erőt a sokéves kitartáshoz?

BRANKO ČEGEC: A balkáni presszúra módszertanát igen relatív módon kell értelmezni, ugyanis úgy gondolom, minden próbálkozás ellenére, nem létezett az, amit közös balkáni kulturális térnek, vagyis jugoszláv kulturális térnek nevezhetnénk. Ez politikai konstrukció, egy államalakulat, amely több egységből tevődött össze, ami végül különböző országokra hullott szét, melyeket egykor ugyanaz a határ fogott össze. Tény azonban, hogy e területre irányuló minden egységesítési törekvés, a különbségek eltörlésének megannyi kísérlete komoly ellenállást váltott ki. A kultúrák kommunikáltak egymással valamilyen módon, ez nagyon fontos volt, folyt a kölcsönös rivalizálás, mindig meghatározó volt a viszony Zágráb és Belgrád, Zágráb és Újvidék között, annak ellenére, hogy szörnyű dolgok történtek a háborúban, ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Szkeptikus vagyok azokkal a konstrukciókkal szemben, melyek megkísérlik egységesnek tekinteni ezt a térséget. Természetesen rengeteg olyan negatív tapasztalat született, amelyek rosszul reflektálódnak a mi kommunikációnkban. Sokszor találtuk magunkat olyan szituációban, amikor a saját közegünkben nem jelentethetünk meg olyan projekteket, melyeket mi gondoltunk ki, ám ilyenkor más közeget igyekeztünk keresni. Az egész Quorum előtti generációnak, azaz a nyolcvanas évek nyitása előtti nemzedéknek (miként nekem is) mindig lehetősége volt arra, hogy Zágrábból Belgrádban vagy Újvidéken, a *Književna Rečben* vagy a *Poljaban* jelenjen meg. Ugyanezt tették a szerb írók is, akiknek alkotásait otthon jegelték, akik elvesztették a lehetőséget arra, hogy saját közegükben publikáljanak, nekik ugyanúgy megvolt a lehetőségük arra, hogy Zágrában jelenjenek meg, sőt mi is, a szerb írók is, a bosnyákok is publikálhattak Ljubljánában vagy Szkopjében, bár Szkopje mindig zárkózottabb volt. Úgy gondolom, ezt nagyon fontos tudni, sőt azt is, hogy mindez később a nemzeti kultúrák szintjén szintén megtörténhetett, hiszen ha az egyik lapban nem lehetett megjelenni, akkor másutt igen. A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján nagyon sokat jelentett nekem, hogy én, mint irodalommal foglalkozó ember, az első verseimet az újvidéki *Poljaban* adhattam közre, s szinte az összes kritikámat lehetett a *Književna Rečben* olvasni, az első magyar nyelven megjelent fordításom pedig az *Új Szimposionban* látott napvilágot.

Az egységes terület nemlétezése kapcsán valamilyen módon kifejezésre akartam juttatni, hogy bizonyos értelemben mekkora előnyhöz jutottunk, az ellenállás hatalmas lehetőségei kínálkoztak fel, és ennek köszönhetően mi mindig valamilyen balansszal rendelkezünk, folyton megtaláltuk a módját annak, hogy újabb és újabb helyeken töretlenül véghezvigyük azt, amit emitt vagy amott nem lehetett. Meg kell vallanom, az én generációm nem hordoz magában kiheverhetetlen traumatikus tapasztalatokat a politikai elnyomással összefüggésben. Mićanovićék esetében még kisebb mértékben jelentkezett mindez, a nyolcvanas évek közepén ugyanis Jugoszlávia már politikai értelemben szétesett, konkrétan nyolcvanötben, amikor megszűntek funkcionálni azok a mechanizmusok, melyek egyben tartották az országot, amit szükségszerűen a teljes fizikai széthullás köve-

tett a kilencvenes évek elején. Kulturális értelemben figyelemre méltó, hogy a térségben számos különbség bontakozott ki, különböző közösségek léteztek, ami lehetővé tette számunkra, hogy egymástól eltérő helyeken jelenjünk meg, különböző nyelveken, s ezek a nyelvek gyakran a szomszédaink nyelvei voltak, mint például a magyar. A mi generációnk tehát nem érzékelt olyasfajta politikai nyomást, amelyet az ötvenes, hatvanas évek generációi.

Ha valaki azt mondta, hogy jó lenne, ha nem jelentetném meg ezt vagy azt a verset, ezt vagy azt a szöveget, publicisztikát nem jelentetném meg, akkor elmentünk egy másik folyóirathoz mondjuk Ljubljanába, és megjelentettük a szöveget Szlovéniában, sőt akár Zágrábban, csak éppen egy másik folyóiratban. Mindig adódott más lehetőség, de ez főképpen a nyolcvanas évekre volt jellemző, a hetvenes években még erősen élt 1971, a „Horvát Tavasz” emléke, mely a kulturális élet szereplőivel szembeni erős politikai elnyomással és leszámolással végződött, ám a mi generációnk túl fiatalnak számított még akkor, mi pont akkor érkeztünk be, amikor a térség újrászerveződött, ott valahol a nyolcvanas évek közepén.

Ami a legfontosabb tehát, ha végre megjelentettem az ominózus szöveget, akkor annak nem lett semmilyen következménye, az a szöveg nem váltott ki semmilyen reakciót, noha létezett egy mechanizmus, feltűntek olyan, a médiában dolgozó emberek, akik veszélyt jelentettek. A nemlétező jugoszláv térséggel kapcsolatban említettem, mennyire komoly jelentőségű, hogy fennállt valamiféle kölcsönhatás a különböző közegek között. A háborúban azonban elveszett a reflexió lehetősége, megszűntek a kapcsolatok, megszakadt az információáramlás, s azt szeretném még hozzáfűzni, most vagyunk olyan szituációban, és ezzel szembesülnünk kell, hogy nem fog nyugatról, arról a nyelvi területről, amely nem ért minket, érkezni semmiféle kritikai reflexió arra, amit csinálunk. Elsősorban azokról a területekről lesz befogadónk, ahol értik a horvát nyelvet, ahol a szövegeink fordítások nélkül is olvashatók, tehát az első, a leggyorsabb reflexeknek, melyek nagyon fontosak, melyek hatással vannak az alkotóra és a kulturális szituációra is, innen kellene érkezniük.

MIROSLAV MIČANOVIC: Köztem és Čegec között csak néhány év különbség van – én fiatalabb vagyok –, viszont nagyon érdekes, hogy az ő generációjában, és a kicsit idősebbekében még mindig erős az úgynevezett poszthatvannyolcas szindróma. Halhattuk, hogy Čegec mennyit tud beszélni a politikáról. Őket ez mindig is fokozott mértékben érdekelte. Ha nem foglalkoznak a feketékkel meg a harmadik világgal, akkor majd a kihalófélben lévő nyelvekkel vagy a szavannai elefántokkal. Most komolyan. Az ő szövegeikben ma ugyanúgy, bár különböző mértékben, de érződik a nabolj, a politika erotikája iránti vonzalom, no nem a mindennapi, pragmatikai értelemben, hanem a hatalom, a gyengébb és az erősebb viszonyának dimenzióit tekintve. Az én generációmat az jellemzi, hogy úgy gondoltuk, semmilyen értelemben nem kell foglalkozni a politikával, ám ez naiv elképzelésnek bizonyult, ugyanis ha nem foglalkozol a politikával, az attól még bizonyos értelemben az ellenállás bizonyos formája marad. Ez olyasféle politikai álláspont volt, ami miatt észrevétlenül maradtunk. Amikor Branko és az ő nemzedékéből még néhányan a tengeren szerveztek egy tanácskozást, ami nagyon jól sikerült, nem az eszmecsere, hanem más történések miatt, akkor úgy gondoltam, nem érdemes ilyesmiken részt venni, mert a Horvát Szocialista Ifjúsági Szövetség szervezte az egészet. Ám mindannyian lebarantult, vidáman és boldogan tértünk vissza onnan.

BRANKO ČEGEC: Egyébként nem én szerveztem, hanem Miroslav korábban említett barátja az egyetemről, akinek a nagybátyja régi horvát irodalmat tanította, s ugyanő segített nekem abban, hogy megjelenítessem az első verseskötetemet (*Eros-Europa-Arafat*, Zagreb, 1980) is.

Miroslav, a múlt idők helyszíneinek, eseményeinek, feledésbe merülő tárgyainak, személyes válságainak szemléljét, alkotásaid poétikai eljárásaként foghatjuk fel. A lét-minimum kategóriái, az összegzések, a ritmikai montázsok és ezek gazdag elrendeződései arra utalnak, hogy műveidben kitűnően megfér egymással a konkrétság és az absztrakció. Egyformán fontos szerepet tulajdonítasz mindkettőnek?

MIROSLAV MIČANOVIĆ: Egészen biztos és nagyon gyakori az, hogy a költők nem arról írnak, amit szeretnek, és nem úgy, ahogy szeretnének. Én egész biztos, hogy nem úgy írok, ahogy azok a költők, akiket szeretek olvasni. Egész komolyan, az én írásom harc azzal, ami vagyok. Mindaz, amit felsoroltál az, amiből a költészetemet felépítem, s ez mindig a felejtéssel folytatott harc is egyben, ami gyakran nem használ a poézisnek. Én folyton keresem azokat a módokat, hogyan tegyem a befejeződés, elmúlás elleni harcokat mind előbbé, vitálisabbá. Megkísérlem összebékíteni a dolgokat, történeket, szellemi kapcsolatformákat, melyeket valójában nem lehet összebékíteni, egybeszervezni, ez a kettősség lehet a kulcs a költészetemhez.

Branko, irodalomkritikusi, művészetelméleti, esszéírói, műfordítói munkásságod egyaránt sokrétű, számos általad létrehozott tanulmány- és esszékötet, fordításgyűjtemény, antológia bizonyítja ezt. A költői gyakorlat termékenyítette meg a teoretikus elkötelezettséget, vagy a sugallat fordított irányú, netalán másfajta kölcsönhatások gyümölcsöző(tet)ésének eredménye?

BRANKO ČEGEC: Nem látom magam ennyire sokszínűnek. Mindenekelőtt nehezen tudom már egybelátni mindazt, amit felsoroltál, mivel ezek többségét már igencsak régen műveltem. Szerkesztettem folyóiratokat, szerkesztőként dolgoztam kiadóknál, most a saját kiadómnál, és a körülmények miatt valahogy nincs időm mindenre. Nem mondanám, hogy az egyik hatott közvetlenül a másikra, hiszen előbb költéssel foglalkoztam, azután kezdtem el kritikát írni, s a kritikaíráshoz más költők olvasására volt szükségem. Bizonyos idő múltán egyre inkább mások szövegeivel kezdtem el foglalkozni, főként a generációm tagjainak szövegeivel, folyóirat-szerkesztői feladataim miatt, így egyre többet foglalkoztam mások kézírataival, azokkal, melyeket a kiadóba küldtek. Lassanként elvesztettem a teret arra, hogy kritikát írjak, majd a fordítással hagytam fel, noha fordítottam szlovén költőket, mert nagyon érdekelt a szlovén irodalom, de igazából sosem akartam műfordító lenni, engem sosem érdekelt professzionális fordítómunka, azért kezdtem el fordítani, hogy lefordítsam magamnak olyan kiváló szlovén költők verseit, mint Tomaž Šalamun, Aleš Debeljak és így tovább. Szóval mindebben saját irodalmi érdeklődésem motivált. Idővel azonban teret veszítettem, először a kritika, majd a fordítás maradt el. Abban a pillanatban, ahogy szerkesztőként kezdesz el dolgozni, és idegen szövegekkel foglalkozol, többé nincs lehetőség kritikát írni, úgy gondolom, teljesen skizofrén állapotba kerül az a szerkesztő, aki kritikát ír. Mičanović ezt teszi az utóbbi időben, s nem mondhatom, hogy nem próbálkoztam meg ezzel jómagam is, ám érdekharcok kellős közepén találtam magam. Először szépen el kell kerülnöd azokat a könyveket, amelyeket te adsz ki, azokról

nem írhat, nem reklámozhatod őket, másrészt viszont nem írhat, róluk negatív módon sem. Erre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy ez skizofrén helyzet. Skizofrén annyiban, hogy nem marad mozgástered, nem marad választási lehetőség. Az embernek mindig az adott keretek között kell mozognia, ily módon vesztettem teret és lehetőséget először a kritikairás terén, majd végül a saját költészetem is háttérbe szorult.

Ekrani praznine (Zagreb, 1992) című könyvem első kiadásában olyan versek szerepelnek, melyeket a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején írtam. Szóval 1992-ben, Horvátországban már háború dúlt, én ekkoriban a *Mladost* Kiadóban dolgoztam, mely a legnagyobb zágrábi kiadó volt, és olyan dolgokat csináltam ott addig, amit azután már nem lehetett, így elhatároztam, saját kiadót alapítok, és valamikor 1993-ban meg is alapítottam a *Meandart*-ot, s ekkor idegen szövegekkel kezdtem el foglalkozni. Abban a pillanatban, amikor az ember megjelenteti az első verseskötetet, előzőnk a kéziratok, a kéziratok kavalkádjában pedig, az idegen világokban már nem tudja a sajátját artikulálni, nem tud kellő távolságot tartani ahhoz, hogy komolyan kibontakoztassa a maga világát. Abban az időszakban teljesen felhagytam saját költői, irodalmi dolgaival néhány évre, és csak a kilencvenes évek végén kezdtem el újra írni, azt a könyv második, 2001-es, bővített kiadásában jelentettem meg. Bár írtam ezt-azt időközben, kevés maradt meg belőle, s e könyv tíz-tizenkét oldalán elfér. Ez az, amit az utóbbi évtizedben én tulajdonképpen írtam.

Ráébredtem, hogy időt kell szakítanom az írásra, el kell távolodnom mindezekről, fizikailag el kell jutnom egy másik helyre, és meg kell próbálnom írni, szabaddá kell tennem magam, hogy kiadjam azt, ami fölhalmozódott bennem, de nem adódott lehetőségem arra, hogy megírjam. A jövő évben fog napvilágot látni újabb kötetem (*Tamno mjesto*, Zagreb, 2005), de az sem lesz túl vastag.

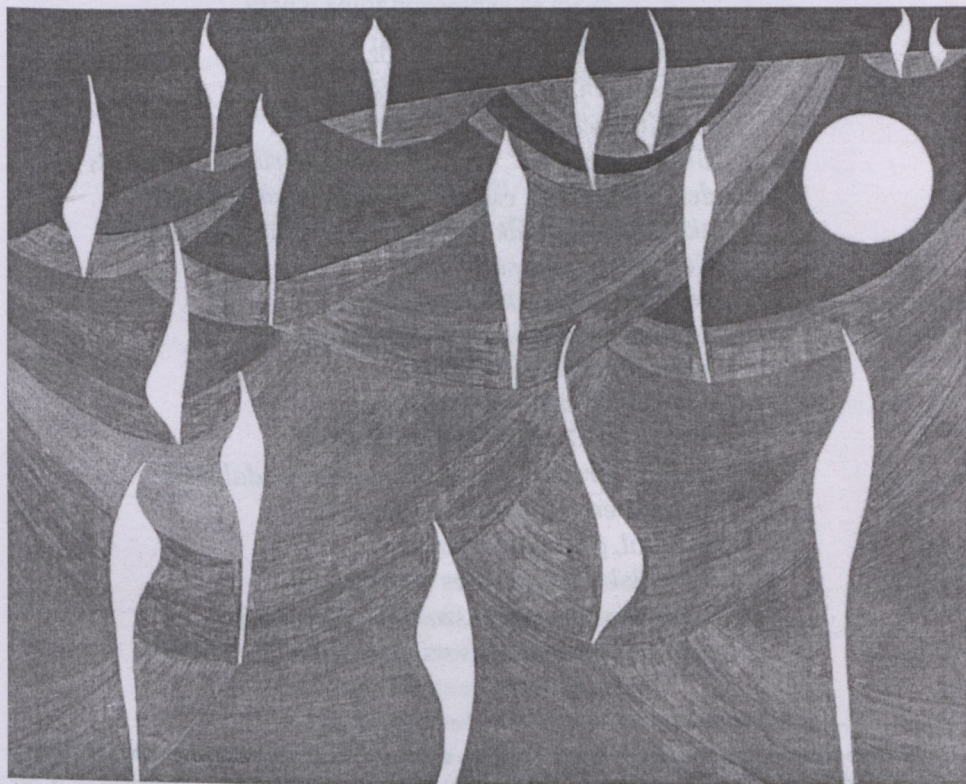
Miroslav, a témaváltozatok, stílus-imitációk, utalások, átdolgozások, idézések, variálások kiapadhatatlan forrásként jelennek meg munkáidban. A beszédsubjektum helyzetének értékelését gyakran a barátok, alkotótársak szövegeinek felhasználásával élezik ki költeményeid és elbeszéléseid. Foglalkoztat-e a viszonzás, a kölcsönös reflexió esszéidben is felvetődő problémája?

MIROSLAV MIČANOVIĆ: Válaszul inkább elmondom, szerintem hogyan terebélyesedik és módosul ez a kérdés a külföldi közönség és az én kontaktusom szempontjából. Szóval eképpen: Kedves Miroslav, ha szépen és jól megfelelsz az imént feltett kérdésre, épen és egészségesen léphetsz ki majd azon az ajtón, nem üt el téged az első autóbusz, pillanatok alatt egy gyönyörű nőre találsz, a szemébe nézel mélyen, és azt duruzsolod neki, mennyire izgalmas mexikói szappanopera lesz a miénk.

Melyik Branko Ćepec a szorgalmasabb, a radikális eklektikus, az urbánus, a rocker, a különböző képernyői mimézisek értelmezője, vagy a rejtett érzéseket apró szériákban megszólaltató, az elhallgatás kérdését keményen felvető művészfigura?

BRANKO ĆEGEC: Úgy gondolom, nem is olyan könnyű összekapcsolni ezeket a kategóriákat a serénységgel, mindenesetre valóban ezekkel foglalkoztam-foglalkozom. Sőt, minden egyébbe kell még bibelődnöm az általad szépen felsorolt, számomra oly kedves és emlékeztető tevékenységeken kívül. Napjaim pillanatnyilag mások szövegeinek, könyveinek társaságában telnek el. Munkám nem az írás sajnós, bár szerencsés lennék, ha az lenne,

mázlista az az író, aki csak az írásnak élhet. Szomorú, hogy én más munkabeosztásban élek mostanában, mint amilyenben szeretnék. Teendőimnek pedig vajmi kevés köze van a szövegeimhez, ebben az értelemben a legtöbb időt és energiát másokra pazarolom, ebben lettem a legszorgalmasabb. Egyébként ezek a súlyosnak tűnő kategóriák valójában nagyon barátságosan és könnyedén hangzottak most, és igen szívesen visszatérnék hozzájuk.

BRANKO ČEGEC*

Kosárlabda

(KOŠARKA)

Utálom a balosokat.
 Utálom a jobbosokat.
 A sarlót, a kalapácsot, a horogkeresztet és a mindig
 mosolygó arcokat a kibaszottul szomorú bányákban.
 Utálom azokat a csajokat, akik alig
 várják, hátat fordítsak nekik, hogy aztán
 zavartalanul mondhassák tovább.
 Utálom azokat, akik bódultan kapkodnak
 árammal ritmizált szívükhöz, és azokat
 se szeretem, akik a HTV műsorában
 „emelt fővel”, büszkén nyilatkoznak.
 Utálom a dagadt, agyagos szemgödrű okoskodókat,
 de a hisztérikus, csúszó-mászókat sem szeretem,
 akik sápadt, nyálkás nyomot hagynak maguk után.
 Nem szeretem a saját
 politikai múltjukkal üzletelőket,
 utálom ennek az „egyetlen országnak”
 az érdeemes és hű polgárait,
 akik nem tudják eldönteni, hogy
 melyik az AZ EGYETLEN ORSZÁG.
 Utálom a régi pártkáderek médiabirodalmait,
 melyekben megőszült partizánok
 és fiatal, gennyes fasiszták
 mossák könyékig véres kezüket.
 Utálom az okoskodó szakszervezetéseket,
 akik fohagyamától és szilvapálinkától bűzlenek,

* BRANKO ČEGEC (1957, Kraljev Vrh) horvát költő, szerkesztő. Különböző hetilapoknál és folyóiratoknál dolgozott. Jelenleg a Meandar könyvkiadó igazgató-főszerkesztője. Zágrábban él. A „Goran Tavasz” (Goranovo Proljeće) nevű horvát költőfesztivál szervezőbizottságának az elnöke.

s rothadó műfogsoruk szaga messziről érződik,
leheletük, az „elhervadt birodalmakra emlékeztet”.
Ki nem állok az unalmas vezéreket.
Nem szeretem a rollereket.
Utálom a lezserre programozott, oldott
nyakkendőjű takonypóccokat és a picsogó picsákat,
az italtól felpuffedt arcokat.
Utálom a tömeget, a közepét és a szélét.
Nem szeretem az európai hivatalnokokat
és a hazai fejeseket: a kopaszokat,
a bozontosokat, a szakállasokat és a többieket.
Nem szeretem az államelnököket,
a honvédelmi minisztert, a miniszterelnököt,
utálom az egész kormányt,
az egész sleppel egyetemben.
Saját magam is utálom, mert ártatlanságot
még a saját bőrömben se látok.
És gonosz is vagyok és romlott:
minden alkalommal begöresölök,
amikor a többi normális ember
hárompontost dobna az ellenfél kosarába,
és ünnepelve elszállna az öröklétbe
a „demokrácia műanyag szárnyain”.

Tetkó

(TATOO)

oroszlánt tetováltatok a fenekemre.
nagy sörényűt, ahogy vicсорít.
a bugyiból csak a szeme és
a felső állkapcsa fog látszani.
de a részleteket még önnek sem árulom el.
láthat majd a nudista strandon,
vagy amikor átöltözöm a cresi tengerparton,

a halászkunyhónak fordulva.
nem értem, miért kell elbújni.
a meztelen és a félmeztelen testek tömegében
senki sem törődik egy letolt bugyival.
ma is simán átöltöztem a kis, kavicsos strandon,
legalább kétszáz ember előtt.
senki rám se nézett.
a testem még mindig fiatal és feszes.
a melleim is szépek, formásak. egyébként is
állandóan ki vannak téve az érdeklődő tekinteteknek.
a bal oldalin egy lemosható tetoválás látható:
a fény által elvakított pillangó.
most egy igazi vadállatot akarok.
a testem legvonzóbb részére.
jó nagy legyen.
körülottem, motoros csajok,
csupa hivalkodó tetkóval.
én egy oroszlánt akarok.
nagy, fenséges sörénnyel.
akkor majd többé nem akarja minden bunkó,
betolni a szerszámát
a vicsorgó oroszlán szájába.
oroszlánt tetováltatok a nagy,
tömött, hófehér seggemre.
semmi cellulitisz, leselkedő gazemberek!
jöjjön, aki bátor.
durva szelekció lesz.
és az átöltözés a strandon?
az soha többé nem lesz felesleges.

Rock and Roll

a bóra csak rázza az ablakoknak. az éjszaka közepén
zendített rá, letépte a zárat az első emeleten.
sikoly és gyermeksírás hallatszott a szobából.
az olasz famiglia tegnap későn este érkezett. most a bóra
köszönti őket. egy kicsit zajos, de az igazi rockereknek
a lármából sosem elég. bajok csak a klasszikusokkal vannak.
az egyik tegnap érkezett, egyenesen osorból, hosszasan
és nagy hangon beszélt a templomi ájtatos muzsikáról.
aztán a bóra elnyomta a hangját. a kulcsra zárt szobába
csak a szél süvöltése hatol be. különböző árnyalatokban.
az esőcseppek a cintányérokat döfködték. az egészhez
csak az emeleti deszkapadló nyikorgása nem illik.
„gyermekük van, de a kurva ablakot nem képesek becsukni”.
képtelenség aludni. a szorongás beette magát a csontokba,
a sötétség mélyébe, csak a kilazult deszkák
nyikorgása zavarja a kőkemény, dögös bluest.
felkelek. felkapcsolom a villanyt. lekapcsolom a villanyt.
felkelek. felkapcsolom a villanyt. eloltom. visszafekszem
az ágyba. most biztosan elalszom.
bárányokat számlállok:
„a fenébe, a birkákat ma este egyáltalán nem hallani!”

FENYVESI OTTÓ fordításai

MIROSLAV MIĆANOVIĆ*

Balaton

a balaton nem baltimore,

*de a vasárnap veszélyes
ha állami ünnepre esik –
megkerültük a felvonulókat
a részeg háta mögött
vagyunk*

*a bőség kosarából
sajt és bor kerül elő
sok év után ki fogja
elfelejteni kétségbeesésében
a nőt rózsával a kezében
az óriásplakát alatt:
a history of the united
states és felüvölt*

balaton nem baltimore

* MIROSLAV MIĆANOVIĆ (1960, Brčko) költő, író, szerkesztő. A zágrábi bölcsészkaron tanult. A *Quorum* folyóirat főszerkesztője, valamint az *MD Naklada* nevű kiadóház szerkesztője.

port lincolnban minden horvát horgászik

(SVI HRVATI U PORT LINCOLNU PECAJU RIBU)

*port lincolnban minden
horvát horgászik,
az egyenlítőől délre
egy asszony besétál
a saját képmásába és leül,
az ablak nyitva
és
nappal van, türelmesen
végigülte a magányt
és
most orgonamuzsikát hallgat,
a birkák bégetését,
still shot, fennhéjazó bevándorló,
egy kugligolyó gurul,
óriási, mint Korčula
egy trapper felhúzza
a nadrágját,
és egy pillanatra
nem ért semmit se*

Egy jó ebéd valahol a szigeten

(JEDAN DOBAR RUČAK NEGDJE NA OTOKU)

fénykép

*nyár van, az ősznek még semmi nyoma,
mondhatnám, jóllaktam, az asztalnál ülök,
én vagyok az a férfi hallal a kezében,
lágyan felhevülve és lehűtve, ahogy falatonként
adagolod belém a szerelmet,
tengernyi lidérc, a tenger moraja, szieszta,
minden más ismeretlen és már nem tudjuk
meghatározni az összefüggéseket:
ez nem tudományos fikció, nem regény,
a melletted levő nőt nem nevezheted nővérednek,
boldog elégedettség,
leégve, feketén,*

fénykép

*az ebéd végéről, arról hogy átültél
az asztal másik oldalára, a terítőről,
a felborult borról, a foltokról,
semmit nem árul el a fekete-fehér technika,
kodak-emulzió, sötétkamra,
és nem tudjuk, mi a jobb:
megőrizni vagy elfelejteni
a fényképet*

FENYVESI OTTÓ fordításai

HANDI PÉTER

Csak a gyökér

*Kertemben már
halál kaszál;
földre hajlik
a rózsaszál*

*Vedlik, hullik
a fa kérge,
lassú esők
ellenére*

*Hálót horgol
a pók lába
zörgő bokrok
tar ágára*

*Tű-levelek
összebújnak,
zölden vágnak
a nagy útnak*

*mert itt minden
menni készül,
csak a gyökér
áll vitézül*

*hú humusztól
biztatgatva
mélyről néz a
csillagokra.*

Cserépkályha

A rönkök fújtatása, parazsa
volt a cserépkályha lelke.
Hányszor formáltam derekam
törleszkedőn a majolikás
mintáju bordó égitesthez;
téli trópusi naphoz!
Úgy állt a szobasarokba
építve, zömöken mint a gólem,
gyomrában, ha bedurrantottuk;
hálás böffenések-pattogások.
Jóságos, meleg medvetest.
Egyszer átrakta samottégláit
iszonyú nagy tenyerekkel
Ram Ágoston kályhásmeister.
Azontúl is hüen fényeskedett
cserépredőivel, csak nyaranta
töppedt zömök magányába
elhagyottan és porlepetten,
mialatt mi hunyorgó vizekben
lubickoltunk indigó égbolt és
naranessárga tűzgolyó alatt.

Jumbo, nyugdíjban

Elefánt-lomhán járkál,
Húzza a szavakat, mintha
a torokban valami visszafogná.
Egy csésze kávéval üldögél,
majd az ujságért indul, aztán
figyelmesen tanulmányozza a futamokat.

Negyven évig hegesztett a gyárban,
 tíz éve özvegy.
 Fiai három világrészben élnek,
 „ahová a farkuk vitte őket”
 Karácsonykor azért
 rátalálnak a képeslapok.
 Vasárnapra tartogatja a széles
 mosolyokat, melyek visszaragyognak
 a söröskancsók könnyező üvegfaláról.

Mint

Mint a néma boglya,
 vagy rakétahulladék;
 bukfencező az Űrben

Mint öreg színész, kitől
 a Szó menekülőben

Mint utas, ki visszanez

Elhajló ág a víz felett,
 egy kiskabát a futballpálya szélén;
 sebtében odavetett

Mint azok, akik nem
 maradhattak itt tovább;
 puskaagy öklözte testüket

Mint kiknek szérum, vagy
 ólomgolyó a Vágy,
 s mint az, kiből az értelem
 zarándokútra kelt

s mint az ki nem ismerte fel
 falán a Mene Tekelt

Öregek

Akkor, ketten, a
 ruganyos léptű időkben
 csőre töltött gondolatok
 sorozatai mint petárdák
 pattogtak: két agy
 elektromos kisülései,
 a Jövőt próbálgató
 pengeváltás:
 igazítani majd
 elméletén a relativitásnak,
 avagy félkézzel újraírni
 a Jogot, esztergálni
 a társadalom akadozó csavarmenetén,
 s menet közben egy kézfogás
 a Svéd uralkodóval,
 ki tudja...

Aztán
 gyöngyszem-évek s egy emberöltő
 malomkövei között
 nulláslisztté őrlődtek az álmok

Ma
 nyugdíjba görnyedten üldögélnek
 a padkán,
 vacsoraillatot szimatolva,
 még említgetik a régi tetteket, de
 az unokák mosolya már
 a szürkehályog homályán át remeg,
 s valójában
 a rendszeres bélműködés az öröm,
 meg ha a kedvesnővér dévajul
 megpaskolja az arcukat.

Tűzfal

*A tűzfal
önmagát írja*

*ódon kopásaiba öleli
hogy
Jocó szereti Marikát
aztán közé karcolva a
már nem.*

*Az elmosódó dátum szerint
valamikor a huszas években
rótta fel
a hormonokkal küszködő
későbbi ágyutöltelék, vagy
gerince-roppant túlélő, esetleg
önmagát tálcán ajánló közeg.*

*E tűzfal
kőtáblába vésett
röntgen-lelet*

*Ezernyi holdas éjjelen
malter darabok göröngyeire
kúszott a jel,
az átokszó, az obszcén krétarajz,
zsebben lapuló indulat,
a kétségbeesés szálkás bicska-karca.
Eszkendők füstje, korma
puhítja csak
a kemény véső-éleket
s néhanapján a plakátragasztó
enyves kegyelme*

FERDINANDY GYÖRGY

Európai intellektüelek egy trópusi egyetemen*

Hölgyeim és Uraim, kedves Barátaim!

Akikről itt beszélni szeretnék, nem amolyan vendégzereplők, akiket békésebb időkben egy-egy meghívással, *honoris causával* tisztel meg egy egyetem. Előadásom szereplői olyan íróemberek, akik kénytelen-kelletlen természetes környezetüktől és nyelvi közegüktől távol, egy apró trópusi tanodában élték le az életüket.

Írók nem szoktak emigrálni. Vasmarokkal fogja őket a nyelv, csakúgy mint a színészeket. Csak kényszerhelyzetben váltanak hazát, de az, hogy tanítsanak, ilyenkor is csak végszükségben jut eszükbe. Szívesebben végeznek fizikai munkát, helyezkednek el rádióknál, szerkesztőségekben, vagy igyekeznek lefordíttatni és kiadatni műveiket.

A mi térségünk betűvetői általában nyugati irányban menekülnek a nagy világégek elől vagy után. Nyugat-Európa egyetemeire még így is csak kevesen jutnak be közülük. Alig néhány tucat az elmúlt évszázadok alatt.

Vészhelyzetben európai kollégáink is nyugati irányban mozognak. Számuk meg sokott nőni háborús időkben az észak-amerikai egyetemeken. Amerika igyekszik megtartani őket. Köztudomású, hogy az Egyesült Államok így szerzi be időről-időre a tudományos és a kulturális életben nélkülözhetetlen szürke állományt.

A világégektől távol eső apró egyetemekre csak ritkán jut el emigráns író. Ezek nem is tartanak rájuk igényt. Hogyan lehetséges, hogy a Kísalföldnyi méretű Puerto Rico, a karibi tengernek ez a spanyolnyelvű szigete a XX. század közepén mégis az európai intellektüelek kikötővárosa lett?

*

Az első hullám, a spanyol republikánusok, a negyvenes évek elején érkezett. Ekkor talált menedékre Puerto Ricó-ban a ma is élő Francisco Ayala, majd a katalán nyelvész, Antonio Tovar.

A Nobel-díjas Juan Ramón Jiménez díját már az egyetem rektora vette át Stockholmban. Őket követte Jorge Guillén, a költő, és Federico Onís.

A republikánusok között azonban több volt az íróknál a képzőművész. Botello, példának okáért, iskolát alapított, tanítványai lendítették fel a Puerto Ricó-i festészetet.

* Előadás a szegedi Mindentudás Egyetemén 2006. október 4-én.

A spanyolok kihasználták Amerika rokonszenvét a köztársaság bukása után, és azt, hogy a sziget volt az Egyesült Államok egyetlen spanyolnyelvű területe. Itt nem kellett az angollal bibelődni.

A második világháború elől kevesen kerestek a szigeten menedéket. A helyi izraelita hitközség tudtommal kevés üldözöttet fogadott. A háború után pedig az USA megszigorította a bevándorlást, nem engedte be a háborús bűnösöket, de sokszor azokat sem, akik a romokból menekülve itt kezdtek volna új életet.

Ezeket Argentína, Németország utolsó szövetségese fogadta be, és a dél-amerikai államok. Onnan próbáltak beszivárogni az északi kontinensre, több-kevesebb sikerrel. Spanyolul időközben már megtanultak, ideális trambulín, ugródeszka volt számukra a sziget. Hogy azután sokan ott is maradtak, abban a befogadó közösség jóindulatának is szerepe van.

*

Puerto Rico egyetemét 1905-ben alapították. Amolyan pedagógiai főiskola-szerű képződmény volt; hét évvel 1898, a sziget megszállása után, angol nyelvű tanárokat képeztek ki benne az amerikaiak.

Negyven évvel később mégis ezek között a falak között indul útjára a függetlenségi mozgalom.

1950-ben felkelés tör ki. Pedre Albizu Campos hívei elfoglalják a kongresszus épületét. Áldozatai nincsenek ennek a washingtoni lövöldözésnek, de ma mégis elmondhatjuk, hogy a Puerto Ricó-i nacionalisták voltak az első „terroristák”. (Ha a kifejezésen a nem konvencionális módszerekkel harcolókat értjük.)

A nacionalisták néhány napra elfoglalják a sziget fővárosát, San Juan-t is, ám a felkelést gyorsan leverik. 1952-ben felemás megoldás születik, a mindmáig érvényben lévő részleges autonómia.

Az elbocsátott lázadók helyébe tömegesen hozzák be az idegen tanerőket, többnyire Dél-Amerikából, de még ezek is gyakran ott élő európaiak. Tanáraink tehát amolyan sztrájtörőkként kezdik meg egyetemi pályafutásukat.

Annak ellenére, hogy sokan közülük nem pedagógusok, és mint az emigránsok általában, megfélemlített emberek, mégiscsak velük, általuk válik ebből a belterjes kis tanodából a világra nyitott nemzetközi fórum, egyetem.

Természetesen voltak közöttük is ismert nevek, mint Ernesto Grassi vagy Leopold Korr, a filozófusok, és kollégájuk, az osztrák Ludwig Schajowicz. Ciro Alegria, a nagy perui író, csak véletlenül került bele ebbe a társaságba, haza is ment egy év vendégtanároskodás után. Egy évet bírt ki Puerto Ricó-ban az egyetlen jelentős észak-amerikai író is, az ugyan-csak Nobel-díjas Saulus Bellow.

A magyarok maradtak. Számukra nem volt más hely a nap alatt.

Amikor én is megérkeztem, 1964 nyarán, a spanyol republikánusok már többnyire kihaltak. De itt voltak azok, akiket ők hoztak be az egyetemre, valamint, egyre inkább, az új tanári kar, amely az ő hallgatóikból nőtte ki magát.

*

Az volt a szokás, hogy aki egyszer révbe jutott, úgy szilárdította meg a helyzetét, hogy igyekezett behozni az országba jó embereit, azokat, akik még valahol kallódtak a nagyvilágban, és akik így kaptak állást és amerikai vízumot.

Francisco Ayala hozta maga után Argentínából Ferdinandy Mihályt, ő pedig Des Echerolles Sándort, a grófot, aki így pincérből nyelvtanár lett az egyetemen. Így érkezett Ecuadorból Szászdi Ádám, majd Argentínából Sánta Pintér Gyula, mindketten bennszülött – ecuadori illetve argentin családdal.

Gróf Des Echerolles Sándor élete igazi regény, ősei közép-franciaországi Moulins-ből származnak, kastélyuk ma is áll. Dédapja katonatisztként került Nagyváradra. A családi birtok Rét-Szent-Miklós, Berettyóújfalu mellett. 1945 után számukra is minden elvesz, „a mi családunkban – jegyzi fel a gróf – az ötvenes években sok volt az éjjeliőr”.

Ő az egyetlen, aki Nyugatra menekült. Párizsból Caracason és New Yorkon át került Puerto Ricó-ba, egy Delej úr nevű barátja révén pincérnek veszi fel őt a Swiss Chalet. Ott talált rá az akkor már az egyetemen tanító Ferdinandy Mihály.

- Eljőnnél tanárnak? – kérdezte tőle.
- Az egyetemre? De hiszen én semmit se tudok!
- Éppen azért!

Közben persze kiderült, hogy a grófnak államtudományi doktorátusa van. A Szerb utcai boltos, Püski Sándor bácsi adta el neki. És hát főleg: nyelveken beszél, ami nagy szó volt ezen az apró szigeten. Huszonnyolc évig ő volt a Fakultáson és a Konzervatóriumban a német- és franciatanár.

– Minek tartod magad? – kérdeztem tőle élete vége felé. Magyarnak? Franciának? Amerikainak? És ő így felelt:

– Emberi lénynek tartom magam, fiam. Sokat utaztam, rájöttem, hogy mindenütt a világon egyformák az emberek.

– Ezek is? A kérdés a bennszülöttekre vonatkozott. A válasz lakonikus: ezek is, kedvesem.

– Ha visszakapnád a birtokot! – faggattam máskor. Mihez kezdenél?

– Az attól függ, hogy milyen hangon értesítenének, hangzik a válasz. Mert ha udvariatlanok...

– Akkor?

– Akkor visszautasítanám.

Ilyen ember volt a berettyóújfalusi gróf. Életek közöttünk ilyen emberek.

*

Mi, magyarok, nem tartjuk igazán számon kallódó értékeinket. „Magyar származásúvá” degradáljuk minden honfitársunkat, aki átlépte a határt. Tanulhatnánk a franciáktól. Az ő számukra minden brüsszeli, genfi vagy montreali betűvető szegről-végre francia író. Ki tudja nálunk, hogy ki volt a valaha világhírű Lénárt Sándor, vagy Elie Weisel, a Nobel-díjas, és Gáspár Lóránt, akit Nobel-díjra jelöltek a franciák! Ideje lenne tudomásul vennünk, hogy idegenbeszakadt hazánkfiaink nemcsak kuriózumok.

De hadd folytatom az én trópusi kollégáim számbavételét! Szászdi Ádám történész, a konkvizista korát dolgozza fel, kutatásairól keveset tudok. Sánta Pintér Gyula, a szociológia tanára, verseket és tanulmányokat ír. Születésnapjára, emlékszem, egy kisollót aján-

dékozott valamelyik tisztelője. Azóta is azzal írja a tízezres példányban megjelenő egyetemi jegyzeteket.

Don Julio vidám és kedves ember. Spanyol verseit „Dolores” (Fájdalmak) címen adta ki. Ebben a szonettkoszorúban minden gond és betegség – minden fájdalom – benne van.

„Debido a la forma / aerodinámica / de los supositorios” – értesülünk például a „Dolores de mi recto” (Végbélfájdalmaim) című írásból – „ar-demi-recto!” Ami azt én erőtlen fordításomban így hangzana: „A kúpok, a kúpok, áramvonalasok. A végbél, a végbél, jaj megint fájni fog!”

Érkezésekor, 1969-ben, don Julio argentinnak vallotta magát. Becsületére legyen mondva: az évek folyamán visszamagyarosodott. Ő fordította spanyolra és adta ki az egyetem folyóiratában, Habsburg Ottó tanulmányait.

Dr. Ferdinandy Mihály egyetemi pályafutása jól példázza, hogy mit jelent három évtized számkivetése egy ilyen távoli szigeten.

Ő még itthon kezdte egyetemi pályafutását. A magyarságtudomány témakörébe tartozó első könyveit az idősebbek ma is ismerik. A „Mi, magyarok”, vagy az „Istenkeresők” történelmi tanulmányaira gondolok, amelyeket még csak meg sem említ az Akadémia Új Magyar Irodalmi Lexikona.

Tanárségéd, majd múzeumigazgató volt az Óhazában, és csak 1943-ban, családját mentve került ki a lisszaboni követségre. De ne siessünk. Német műveltségű, és mint ilyen, eltökélten náciellenes. Az *anschluss*t kommentáló vezércikke a Magyar Nemzetben bátor tett volt annak idején. A portugáliai kultúrattasé 1945-ben, a háború végén, állás nélkül marad. Nem tér haza, felesége, akinek édesapját a Dunába lötték, nem engedi. Argentín hajóra száll, a sors iróniája: azokkal érkezik Dél-Amerikába, akik elől Budapestről elmenekült. Peron Argentínájában Mendozában lesz fizetés nélküli egyetemi tanár. Itt ismerkedik meg Francisco Ayalával, aki maga után hozatja Puerto Ricó-ba és elhelyezi az egyetemen.

Az intézet könyvtára silány, nincsenek archívumok. A professzor szakterülete ráadásul az Árpád-kor. Mint történész, halálra ítéltetett. Még megírja magyar történetét, a Spanyolországban nagy sikerű *Historia de Hungaria*-t majd németül a *Dzsingisz Kánt*, de ezzel a hazuról hozott források elapadnak. Talál hozzá anyagot, megírja spanyol monográfiáit V. Károlyról és II. Fülöpről, és ezzel kimerül spanyol tárgyú érdeklődése is. Öregkorára elkezdi magyar családregegyeket írni, amelyekben hétszilvafás őseiből arisztokrácia lesz. Kiadják a kaliforniai nyilasok és jó pénzért egy dominikai szerezsen.

Szomorú kettősség: egyrészt olyan gondolatokat fejt ki tanulmányaiban, amelyekhez tízezer kilométer és négy évtized széles látóköre szükségeltetik. A több mint százezer példányban megjelent spanyol nyelvű Magyarország történetében arra az eredményre jut, hogy 1956 forradalmi mozgalma az 1905-ös és 1917-es nagy orosz munkásmozgalmak történelmi örököse, sokkal inkább, mint Bocskai, Rákóczi vagy Kossuth felkeléseinek. Magyar előzménye (őse) talán nincs is más, mint az ifjú forradalmár, Petőfi Sándor, akit ugyanazok öltek meg, akik elfojtották 1956-ot.

A magyar történelmen végigvonuló dualista világfelfogást kevesen fejtették ki nála meggyőzőbb erővel.

E mellett azonban szüntelenül jelen van publikációiban az idegen világ félreismerése, ami néha már-már tragikomikus túlzásokba csap. „Rendeteg a cápa” – írja 1978-ban. „Ti-

zenkét év alatt egy dékánt és két professzort ettek meg – amire a rektorom legyintve azt mondta, ez még nem is egy százalék! Pedig a dékán nagyon jó úszó volt. Ebben bízott. De a sós vízben a legkisebb harapás is halálos. Hamar elvérzik az ember... Ha éhesek, a cápák kijönnek a partra is. Egy bennszülött fiút a homokban üldöztött egy ilyen bestia. Nem futott azonban meg, hanem bevárta, a hátára ugrott, és 64 késszúrással megölte. Természetesen, hősként ünnepelték a falujában...”

„Nincsen nosztalgiám” – írja másutt. Úgy érzem, számomra a hazai, szűk lehetőségek elhagyása emberi és szakmai kiteljesedéssel volt egyértelmű. Minden könyvhöz, folyóirathoz hozzá tudok férni, s átfogóbb világlátással rendelkezem, mint akár a kelet-, akár a nyugat-európai kutató”.

Az önvigasztalás és a sértett gőg szomorú adalékai.

*

Mint látjuk, nem volt sem tudós, sem szépiró. „Amit én egyszer leírtam – utasított rendre egy ízben – azon én soha többé egy jottányit sem változtatok!” Nem olvasott szépirodalmat, tájékozatlansága megdöbbentő. Magyarul Kemény Zsigmondig és Ady Endréig jutott, Bartókról már csak „a magyar paraszt óbégatása” jut eszébe. A nyolcvanas években írja le, hogy „manapság senki sem ír már nagyregényt. Az írók rövidlélegzetű novellácskákat írnak. Maguk is érzik, hogy ezek az irományok még csak nem is novellák, így aztán, semmire sem kötelező módon „szövegnek” nevezik el azokat.”

Mindezt akkor, amikor körülötte már minden trópusi diák a „Száz év magányon” nevelkedett. Stílusa is ennek megfelelően archaikus, nehezen emészthető, sokszor már a nevetségességig az.

Tanári pályája viszont – túlzás nélkül állítom – csodálatos. Huszonöt éven át görög mitológiát tanított, felnevelt egy olyan humán értelmiséget, amely mindmáig egyedülálló a Nyugat-indiai szigeteken. Aki ma számít valamit Puerto Ricó-ban, mind az ő tanítványa volt: írók, irodalmárok, tanárok, kutatók.

Óriási színész: a Costa Rica-i vulkán üvöltése az ő előadásában meggyőzőbb és háttorzongatóbb mint az eredeti. Diákjai Zeusznak hívták, elbűvölte őket, különösen a lányokat. A külföldi tanárok általában megvetik az egyszerű, primitív bennszülötteket. Ő – megszerette ezeket a fiatalokat. Ezek fogják megőrizni az emléket, ha működéséből valami fennmarad.

Másokat gyorsan elfelejt ez a kis trópusi sziget. Az „idegen doktorok” nagy nemzedékéről, Nobel-díjasairól ma már senki se tud. Igaz, hogy ez a feledékenység kölcsönös. Az idegenek közös vonása, hogy életművükben alig kerül említésre hányódásaik trópusi színtere.

Tapintat lenne? Nem akartak rosszat mondani róla? Gyanítom: nem is ismerték. Az idegen tanerők rezervátumára, a „fincára” száműzték magukat, egymás között, gőgösen és magányosan élték az emigráns-életet.

*

Valóban! Milyen volt, és milyen mindmáig a Sziget? Az egyetemre érkező külföldi tanár az első időkben általában kétségbeesik. Igaz, nem jobban, mint egy észak-amerikai *college*-ben. Itt is rosszul írnak és nehezen olvasnak a diákok, tudásuk minimális, nincsen hátterük, hivatkozni semmiféle közös ismeretre sem lehet. Kevesen veszik észre, hogy tanít-

ványaik rabszolgák dédunokáik, és általában az írni-olvasni tanuló első generáció. Sem otthon, sem az iskolában nem volt számukra ösztönző, intellektuális háttér vagy környezet.

*

Olvasni például – visszavonulni – ma is neveletlenség, és a szülők kivesszik azt iskolából a gyerekeket vidéken, amint azok valami hasznosabb tevékenységre képesek.

Az amerikanizálódó környezet pedig – a sziget végül is az Egyesült Államokhoz tartozik – mint tudjuk, nem segít megváltoztatni ezt a helyzetet.

Kevesen veszik a fáradságot, hogy megismerjék a tanítványaikat. Tanártársam, a mexikói Oscar Levis talán az egyetlen kivétel. Szociográfiái, *La Vida* (Nagy élet...), és a *Sanchez-család*, bejárták a világot. Más kérdés, hogy a portorikóiak ráismernek-e magukra a *Vida* szereplőiben.

Ami engem illet, a „Magyarország felfedezése” szociográfiáin nevelkedtem; „A szikföld sóhaja” után került a kezembe a kubai Miguel Barnet könyve, egy szökött rabszolga élete, a „Biografía de un cimarrón”. Hamar rájöttem, hogy diákjaim – érdekesek. Sok mindenben felülmúlnak minket, európaiakat. Csak egy példa: nem hitték el, hogy nálunk iskolában – tánciskolában – tanulnak mozogni a gyerekek. Azon, hogy a kályhától indultunk, minden alkalommal halálra nevték magukat. A ritmusérzék, a testmozgás harmóniája – velük született.

Türelmet is tanulhattunk tőlük, az „Őseink, a Gallok” című tankönyvből tanító tragikomikus európaiak. Ők – hiába voltak otthon és hiába voltak a többség – soha nem akarták ránk erőszakolni elképzeléseiket.

*

Mégis, mit lehetett egy ilyen félanalfabéta ifjúságnak tanítani? A tanterveket a nagy északi testvértől vette át az egyetem. A humán tudományok tanszékén ugyanazok a kurzusok szerepeltek, mint bárhol másutt a világban. Művészet, irodalom, filozófia. Az import-tan-erők nem vették észre, hogy olyan diákoknak beszélnek a középkorról, és a reneszánszról, akik még soha nem láttak egy gótikus épületet.

A történelemmel még nagyobb volt a baj. Nehéz világtörténelmet tanítani olyan diákoknak, akik nem ismerik saját történelmüket. Mi több, még a létezését is kétségbe vonják. „Történelmük csak szabad népeknek van” – állították a politikusok. „Rabszolga-népeknek csak anekdotáik” Ebben persze volt annyi igazság, hogy vannak, akik csinálják a történelmet, és vannak, akik elszenvedik. De egy ilyen alapállásból csak pesszimista, elidegenedett értelmiség nőheti ki magát. Öntudatos, szabad ember – nehezen.

Ezekkel a kérdésekkel a legtöbb idegen tanerő nem foglalkozott. Nem akarták elveszteni az állásukat. Végezték a dolgukat, a maguk módján, még azt is lehet mondani: lelkiismeretesen.

A tankönyveket továbbra is Chicagóból importálták és angolból fordították. „Messze délen” volt bennük például Mexikó, és nem a valóságnak megfelelően – fent, északnyugaton. Mindez így is marad, amíg nem a Sziget diplomásai írják majd meg a tankönyveket.

*

Világunk gyors ütemben változik. A múlt század közepén – szereplőink mind-mind huszadik századiak – sok minden más volt, mint manapság. Például: másképpen érzékelték

az idő múlását, vagy a távolságokat az ember. A Puerto Ricó-i egyetem tanerei fájdalmasan távol érezték magukat a civilizációtól. Az óhazáról pedig azokban az időkben csak álmodozni lehetett.

A levelek elvesztek, nem működött a telefon. A hatvanas évekig először huszonhárom, majd kilenc napig utazott a szigetvilágból Európába egy gőzhajó. Később – New York-i és izlandi átszállással – huszonnégy órát egy repülő. Magyarországra nem mindenki kapott beutazóvizumot, ilyesmit kérni a legtöbb emigránsnak eszébe se jutott. Ráadásul, ha valaki *onnan* jött, nem szívesen látták viszont az amerikaiak. Elveszithette menekült státuszát.

A később érkező fiatalabb tanerőkkel más a helyzet. Az argentin-magyar Barsy Kálmán ötévesen került el Magyarországról a világháborúban, és húsz év Argentína után kötött ki a Szigeten. Ő felsorolásomban az egyetlen sikeres író. Könyvei nagy spanyol kiadóknál jelennek meg, egyik kisregénye, az „Apám arcvonásai” magyar fordításban is kapható. Utolsó írása egy magyarországi útjából meríti anyagát. A narrátor gyökereit keresve rájön, hogy szeretve tisztelt édesapja 1944-ben a magyar zsidóság bevagonírozásában tevékenykedett. Azt szokták mondani, hogy aki elment, tiszta maradt. Hát nem. Kísértetiesen hasonlítanak egymásra kinti és benti sorsok és történetek.

Ami engem illet, én is szociográfiákkal kezdtem a sziget feltérképezését. Így született meg 1969-ben „Chica”, egy trópusi lány története.

Carmen Rivera rabszolgák unokája, spanyolul mondta szalagra az életét. Azokban az időkben francia író voltam, és sietnem kellett: egyenesen franciául jegyeztem le a történetet.

A könyv Párizsban jelent meg, a Denoël kiadó gondozásában. Az ízes, szép spanyol eredeti pedig sajnos elveszett. Közel négy évtizeddel később fordította vissza spanyolra egy fiatal Puerto Ricó-i tanárnő, így az idén végre Chica spanyolul is olvasható. Bemutatói voltak, San Juan-ban és a Dominikai Köztársaság ünnepi könyvhetén. Felfedezték. Az irodalmi szociográfiának nincsen hagyománya a szigeten.

Azzal kezdtem tehát, hogy feltérképeztem a Szigeten a fehér foltokat. Ma, sok évtizedes késéssel, a dominikai Isla Negra kiadó egymás után adja ki a könyveimet.

Egyre inkább fordításokat. María Teresia Reyes-szel magyar költőket fordítunk spanyolra. Először, egyetemi füzetekben, Parancs Jánost, Kukorelly Endrét, Deák Lászlót, Takács Zsuzsát. Később Zalán Tibort, Nagy Gáspárt, Kántor Pétert, Parti Nagy Lajost. Az 1999-es frankfurti könyvvásárra már 25 költőből álló antológiát adott ki a Puerto Ricó-i Postdatával szövetkezett budapesti Orpheusz.

Legutóbb tíz fiatal magyar harminc versét jelentette meg a Dominikai Köztársaságban működő Isla Negra Kiadó. Kettő ebből a tíz fiatalból – a kiadó meghívására – a szigetvilágban töltött tíz napot. Szentmártoni János és Oravecz Péter megtapasztalhatta, hogy a könyv szeretete összehozza az embereket, és hogy nem egy „banánköztársaság” irodalmi nagyhatalom.

Dominika Könyvhetén ez a két magyar ifjú, akit elkísértem, azt kérdezte tőlem, hogy miért nem vagyunk jelen, mi magyarok, a hozzánk hasonló kis országok könyvünnepein? Ott, ahol egyenrangúak között cserélhetnék tapasztalatot? Miért, hogy mi csak olyan helyeken előszobázunk, ahol irodalmunk legfeljebb megtúrt, szegény rokon?

Megfontolandó gondolat.

Elmúltak az évek, a pionírok erőfeszítése – úgy tűnik – lassan meghozza gyümölcsét. A Puerto Ricó-i egyetemen ma már az „idegen doktorok” diákjai tanítanak. Elénekelhetjük, a régi köszöntés szavaival, hogy most már nem „megérkeztek”, hanem „elmentek” az idegen doktorok, akiket tánccal, énekkel fogadtak annak idején. Ez az új értelmiség végre megírja a sziget történetét: már nem a gyarmatosítók tankönyveiből tanulják a fiatalok a viselt dolgaikat.

Ma a kelet-európaihoz sok mindenben hasonló kritikus értelmiség él a szigeten. Ez az egyetlen hely a világon, ahol előadásaimban, csakúgy mint a rádió és a televízió műsorai-ban, egyaránt ki tudom nevetni a bukott szovjet mintát és a mai, tragikomikus észak-amerikai erőfeszítéseket.

Európai intellektuelek. Elmúlt ötven év, az ember megkönnyezi és megmosolyogja sorsukat, megcsodálja magányos erőfeszítéseiket. Talán érdemes volt! – mondom néha én is. Az emigráns író nosztalgizása mellett és helyett.

Köszönöm a türelmüket.

GYŐRI LÁSZLÓ

A véreb

A falu kicsi volt, a kutya nagy, akkorát nem is igen tartanak benne, ez a kutya viszont akkora volt, jó nagy hasáb. Némelyek azt mondták felőle, dög, némelyek semmit, némelyek pedig úgy vélekedtek, minek bármire tartani, ellötyög benne, sok minden elfér a faluban, mért ne térne el benne ez az egy is.

Az öreg Litauszki egy lépést sem tett volna meg nélküle, igaz, a kutya sem. Drevó vagy negyven kiló színhús, színizom, a hangját nemigen lehetett hallani, nem volt rá szüksége, hogy azzal vegyék észre. A falu nem bírta eldönteni, jó-e vagy rossz. Iványi szerint, aki naponta kétszer hosszú láncon az öreg Litauszki házánál hajtotta ki a fűre teheneit, átkozott egy jószág, mert a Milka tőgyét kis híján majd szétmarcangolta, Litauszki meg csak nézett rá azzal a két szűk, ostoba szemével, nem értette, miért neki kellene fizetnie az orvost, amikor nem az övé a tehén. – Jól van, jól van, Peti, nem értem, mit kell neked ordítani. A kutya nem tehet róla, fölingerelték, nekiment a szarvával a tehened.

Amikor a szomszédasszony, a pesti, a hétvégi lejárós, három kiló gyönyörűre süttött sertéscombját, a dióját, Drevó a tornác deszkájáról a tepsiből kiemelte, úgy hogy a tepsi meg se billent, arrébb se zörrent, s csak a réten talált alufólia foszlányok árulták el, hogy a tettes csak állat lehetett, s nem más, mint Drevó, akkor a szomszéd is azt kiabálta rá, te átkozott dög, de amikor farkát csóválva, teljes bizalommal a szemében iránta beoldalazott a kapun, mert egy kicsit folyton féloldalasszerűen járkált, mi mást mondhatott volna a feleségének: – A kutya nem tehet róla, azért állat, hogy ragadozzon. Ne hagytuk volna kint a pecsenyét! Legalább még jobban szeret bennünket. – Téged! – vetette oda a felesége. – Téged, a te kutyád! – Hát akkor engem! Csak legalább annyi hasznunk lenne belőle, hogy őrzi a házat, amikor nem vagyunk itt. De nem! Azért oktalan állat. Se erkölce, se hálája, se szeretete, de legalább a gyűlöletet sem ismeri.

Amikor egy-egy kutyával összeakaszkodott a territóriumon, s jól megtépázta őket, minden kutyás gonosz vadállatnak bélyegezte rögtön, s rajta is maradt a bélyeg. A gyűlölet a távolsággal egyenes arányban dagadt, a falu másik végében már valóságos luciferi híre járt. Akik viszont közelről, szőréről, hízelkedő deréktekergetéseiről, farkának csavargatásairól, egész magakelletéséről ismerték, soha el nem mulasztották volna, hogy meg ne simogassák a derék állatot, amely olyan hűségesen megosztja az életét a szegény, magányos, özvegy Litauszkival. Az öreg egyre öregebb lett, kezdett a kórházba kerülni, hol bevitték, hol kihozták, egyre

gyakrabban ürült ki a ház, a kutyának ilyenkor máshol adtak ennie, rokonok, s amikor egy árnyékos, fekete autó hozta haza a gumós, bütykös kezű vént egy koporsóban, végleg új helyre, hozzájuk vándorolt.

Azt vártam, aminek a legendák szerint be kellett volna következnie: leül a sírra, leül a kapuba, s éjjel-nappal, éhen-szomjan vár, vár. Azt vártam, hogy az új helyről dezertál, vissza-visszaszökken, annál is inkább, mert csak a réten, csak egy keskeny kis pallón kellett volna átvágnia, s már ott is van a kertkapunál, amelyen át el szoktak indulni kettesben egy rissz-rossz bot kíséretében. Azt hittem, így cselekszik, de nem, odaragadt az új házhoz. Senki sem hívta magával, amikor boltba, templomba ment, s ő hol elkísérte, hol nem, úgy látszik, ahogy a szeszélye tartotta. Ha mégis odaszóltak neki, megugrott, előreszaladt, elhagyta őket, vissza-visszapillantott, elinalt, újra visszatért egészen cifra, erre-arra tekerő kedvvel, fegyelmeztelenül. De nem nagyon hívták, egy másik, egy kis görcs kutya, egy kis öleb mellé fogadták be az öregember, az édesapa iránt való kegyeletből. A kelleetlen kutya addig terjeszkedik, ameddig csak bír, kísérletezik, meddig juthat el, hol van a birodalom határa, ki az úr a háznál. Drevó a második lett, a görcs ült a trónon. Rövid szálú, vékony hangon élesekert, aprókat ugatott, mint az üvegcserep, dühösen ugrott ki az út szélére, s dühösen inalt vissza, ha csak egyet is toppantottak. Drevó meg se szólalt, a nyitott kapun, mert a kapu mindig tárva-nyitva volt, csak nagy sokára lódult ki a másik után, akkor, amikor már csakugyan úgy kívánta a tisztesség. Drevó nem kötözködött senkivel, megfontolt, józan, komoly hím volt, kész csoda, hogy a taszított eszű Litauszki oldalán mérsékletben élő, művelt, intelligens felnőtté alakult.

Jó néhány hónap eltelt azóta, egy egész tél, hogy utoljára összehozott bennünket a sors. Akkor még a vén Litauszkival bukkant fel a fűzfák alatt. Az öreg összehúzta amúgy is kicsi szemét, s mondta, mondta, darálta, hogy beteg, azt is, hogy mivel, s hogy milyen rendes az a doktor úr Pesten. A halálról nem beszélt, nem ejtett el olyasmit, érzi, meg fog halni, ilyen komoly dolgokról sohasem beszélt, gyerekesen együgyű ember volt, alighanem úgy kellett volna kereken megítélnem, hogy bizony félkegyelmű. Úgy is tettem, amikor azonban híre jött, hogy nincs többé, őszintén fájlaltam; még egy régi szomszéd elhagyott bennünket. Ki jön ezután oda hozzám, amikor a tűző napon a kertben izzadok, azzal, hagyd már abba, pihenjünk egyet, gyűjtsunk rá, magyarán, adjak már neki egy cigarettát, még egész nap nem füstölt. Ki dicsekszik azzal, hogy nézd csak ugye milyen jó kis pince?! Borom is van, de nem adok!

Drevó erre már bizonyára nem emlékezett, s én gyanakodtam, tartottam tőle egy kicsit. Megidegenedett. Megszedte, kigyúrta magát, óriás állat lett belőle, kidagadt két oldalra, ki tudja, mi nem ér. De nem, ugyanúgy futott elém, akár az ősidőkben. Fölbátorodtam, óvatosan megveregtettem a fejét, simogattam, végighúztam a háta szőrén a tenyeremet, s hagyta, hunyorgott, hozzám törleszkedett. Hogy tehetem vele, hogy kecsegtethetem újabb meg újabb szeretettel, amikor

már eltűnt a fél élete? Minthogyha hitszegő volnék, kedvetlenül hagytam ott az úton. Azt képzeltem, zokon veszi, de nem hinném, hogy elkeseredett volna.

Megtárgyasult, azaz tudomásul vette, hogy tárggyá változott. A tárgy nem tartozik másnak számadással, s Drevó egyre feslettebben, szabadabban viselkedett, olyan dolgokat engedett meg magának, amelyeket azelőtt soha. Meglazultak a kötelékei, tetszőlegesen járt-kelt föl-alá, nem kerítette körbe már semmi, ha néha megkötötték, jámborul tűrte, úgy, hogy nem volt rá semmi szükség, hiszen láthatólag nem vette a szívére, akkor meg mire a céció, le is vették a láncról, s még akkor sem örvendezett higan, annál sokkal tömörebb fából faragták.

Aztán hirtelen eltűnt, fél napokig a falut, a dombokat járta. Már-már úgy tetszett, miatta ürül ki az utca, némulnak el a ház elejei, mintha mindenkit fenyegetne. A nagy darab állat bizony nem sok jót ígért. Erre is látták, arra is, aztán csak haza vitte az éhség. Nem voltak rémtettei, csak nem volt bizalomkeltő, hogy szerteszét kóborol gazdátlanul, komoran; előbb-utóbb kiszámíthatatlanná, szörnyeteggé válik. Ha nekirontott egy óvatlan házörző, kegyetlenül elbánt vele, úgy, hogy egyre jobban gyűlt ellene a méreg, embert ugyan sohasem érintett. Egyelőre. De ki tudja, mi lesz belőle még.

Így járt-kelt a híre sejtelmesen. Félni kezdtek tőle, persze, nem mindenki, s persze, a maga helyén, kellő súllyal, nem többel, nem kevesebbel.

Mégis amikor hirtelen belobbant az udvarra, s kibújt a sötétből, a tűz körül riadalom támadt. A tűznél termett, a falu másik szélén, a felvégen, ki tudja, mi hozta éppen ide. Szalonnát sütöttünk, borozgattunk, s váratlanul előbukkant. A háziak kutyája felécsapott, a lábánál fogva rántotta vissza az asszony, s Drevó abban a pillanatban hördült egyet, s már rajta is volt a kiskutyán. Az asszony visított, a férje zihálva szökkent fel a tönkről, az asszony kikapott a tűzből egy lán-goló, hosszú fahasábot, a férfi lemásolta, úgy eredtek a két egymásba gabalyodott állat után a sötétbe. Drevót, a gyilkost, püfölték, s mintha meghibbantak volna, ordították: – Drevó! Drevó! A fahasábot szikrázva törtek szét a kutyán vagy a kutyákon, vagy a diófa derekán, a sötétben egybeolvadt mind a három. Drevó nem tágitott, csattogott, csörömpölt minden az éjszakában, ember, állat zihált, nyüszített, üvöltött, acsargott. Drevó hörögve hátrált, s ugrott neki újra meg újra a kicsinek, az egész udvarnak, össze-vissza forgott, hol a kutyába, hol a husángba vágta bele az agyarát. Megveszett, a férfi meg a nő dühöngve csépelte, csak úgy zuhogtak szanaszét a szikrák. – Menjetek be! Menjetek be! – ordították, s mi rémülten menekültünk.

Csönd lett. Morzsa már ott nyúlt el az asztal alatt. Az asszony kinyalábolta. Lábai ernyedten lógtak, az árnyékos bundán átütött a vér. – Orvoshoz! Azonnal! – lihegett magánkívül az asszony. A férje még mindig hangosan szedte a levegőt, megviselte a gyilkos művelet, egész testében reszketett. – Gyerünk! – erősítette meg az asszony akaratát. A kutya ártatlanul nézte őket, mintha nem történt volna semmi sem. Végigtapogatták, csak a füle volt kissé megcsipkézve, a torka, az ütő-

ere átvészelte, nincs szükség orvosra, legalábbis rögtön, most, az éjszaka közepén. – Ez az állat vissza fog jönni. Becsuktad a kaput? – Be! – felelte a férj. – De hátul bármikor beszökhet. – Ha ma éjszaka nem, holnap, vagy ki tudja, mikor. Én félek tőle, be kell a házat keríteni.

A következő héten sok-sok pénzért dróthálóval vették körbe a házat; nagy kert tartozott hozzá, s hátul, az erdő felé beszegetlenül állt, most mind-mind elzárult a világ színe elől.

Drevót a gazdái egy ideig láncra verték, néhány napra, aztán ismét szabadon kujtorgott. Egy este jókora véres őzmartalékkal a szájában jelent meg a falu közepén. Az asszonyok szétfutottak, a férfiak kődarabokat vagdaltak hozzá, kergettek föl, a temető felé, ki a dombra. – Ennek azért volt véres a múltkor is a pofája, mert vadra ment – állapították meg róla sötéten, amikor visszaültek a sörös-pohár mellé.

A villanszerelő vastag villanydrótot hozott, s úgy egy méter hosszan lenyúzta róla a műanyagot. Három gyűrűben tekerte a nyakára, szorosan, hogy jól érintkezzen vele. – Most ereszd el! – kiáltott rá Zahoránra, s a konnektorba döfte a drótot.

KELEMEN ZOLTÁN

Szélkönyvek

A HIÁNY POÉTIKÁJA DARVASI LÁSZLÓ A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA
ÉS MILORAD PAVIĆ KAZÁR SZÓTÁR CÍMŰ REGÉNYEIBEN

Határ Győző emlékének

„Tudd csak meg, uram, ha élsz, akkor hazudsz.”

(Darvasi László)

„Az effajta emlékezés büntetés.”

(Milorad Pavić)

Az 1980-as években nagyjából egy időben jelentkezett szótár- vagy lexikonregénnyel két közép-európai író: Milorad Pavić és Temesi Ferenc. Előbbi műve, a *Kazár szótár* 1984-ben jelent meg Belgrádban, utóbbi *Por* című regényének második kötete (*L-ZS*) 1987-ben látott napvilágot, abban az évben, mikor Brasnyó István fordításában Újvidéken megjelent a szerb szerző regényének magyar változata, melyet elemzésemben használok. A *Por* 1983 és 1986 között készült és ilyenképpen hosszú évekig találgatásokra adott okot az olvasók körében: melyik szerzőtől származik a szótárregény ötlete.³ Az alábbiakban azonban Pavić regényét nem egy másik szótárregénnyel, hanem egy történelminek is nevezhető regénnyel hasonlítom össze. Darvasi László *A könnyymutatványosok legendája* című regénye az elbeszélés mitizált vagy szimuláltan mitikus, helyenként a babonát használó technikáival meglepően sok egyezést mutat a *Kazár szótár* elbeszélői módszerével. Nem arról van szó, hogy mindkét mű cselekményének jelentős része a hódoltság-korabeli Kelet-Közép-Európában játszódik. A párhuzamok vizsgálatához érdemes bevonni még Pavić Magyarországon megjelent novellás kötetét,⁴ s Darvasi *Szerezni egy nőt* című könyvét,⁵ mely a délszláv polgárháborúval kapcsolatos novellákat tartalmaz. A Pavić és Darvasi által megteremtett világokra jellemző a kegyetlenség, ami hitszegéssel és az erkölcs tökéletes

¹ Darvasi László: *A könnyymutatványosok legendája*. Jelenkor Kiadó Pécs, 1999. 393.

² Milorad Pavić: *Kazár szótár. Százezer szavas lexikonregény*. Forum Könyvkiadó Újvidék, 1987. 191.

³ Amellett, hogy a későbbiek során további szótárregények is jelentek meg különböző nemzeti irodalmakban, a világirodalom első szótárregénye föltehetőleg az amerikai Ambrose Bierce *The Devil's Dictionary* című lexikonregénye, mely 1911-ben jelent meg.

⁴ Milorad Pavić: *A tüsszögő ikon* Forum Könyvkiadó Újvidék – Jelenkor Kiadó Pécs, 1993.

⁵ Darvasi László: *Szerezni egy nőt. Háborús novellák*. Jelenkor Kiadó Pécs, 2000.

hiányával párosul. Az apró hitványságoknak is nagy súlyuk lesz az embertelenség közegében.⁶

A *Kazár szótár* viszonya a történelemtudományhoz önkényesnek nevezhető, bonyolult. Tudatosan keverednek közismert eredeti vagy ritka és csak szakértők által ismert információk, tények olyan adatokkal, melyeknek fikcionalitását általában nem lehet elsőre megállapítani. Ebben Pavić Borges követője, akárcsak Danilo Kiš vagy Umberto Eco.⁷ A két szerb író művein a történelmi tudat hitelességét számon kérő kritikusok gyakorta a saját történetfölgóásukat hiányolták. Pavić mintha túl akarna lépni ezen a problémán, komolyan véve, amit nem kellene: hogy a reális és fiktív adatok elegyítése nem megengedhető. Jóllehet a reálisnak nevezhető adatok is fiktívekké válnak, ahogy a művek fiktív terébe kerülnek. A szótárhoz írt *Előjáró megjegyzésekben* ez olvasható: „A *Kazár szótár* e második kiadásának közrebocsátója tisztában van azzal, hogy Daubmannus XVII. századi anyaga nem megbízható, jobbára legendákon alapszik (...) és más-más korú tévedések át- meg átszövik. Ezt az anyagot most mégis az olvasó elé tárja itt, mivel ez a szótár nem olyanokként foglalkozik a kazárokkal, amilyeneknek ma látjuk őket, hanem csupán Daubmannus elveszett kiadását kísérli meg rekonstruálni. A kazárookra vonatkozó mai ismereteket csupán mint megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen kiegészítéseket alkalmazza az elkallódott forrás részleteinek pontosításához.” A következő kérdések adódhatnak ebből az idézetből:

1. milyennek látjuk ma a kazárokat? *akarjuk-e látni őket egyáltalán valahogy?* pontosabban a nomád társadalmakkal és a kora középkorral foglalkozó tudósokon kívül érdekelhetik-e például a *Kazár szótár* olvasóit a föltehetőleg nyugati türk eredetű kazárok?

2. a *nélkülözhetetlen* kiegészítések fontosságát-jogosságát az 1. kérdéscsoport kérdőjelezi meg, sőt a regény fiktív tényekből építkező teremtett világának látszik ellenszegülni, ráadásul ezek a kiegészítések (melyek a történészeket és régészeket foglalkoztató kazárookra vonatkoznak, nem pedig a szótár kazárjaira) nem az elkallódott forrásokat helyettesítik, hanem verifikálni próbálnak olyan történelmi allegóriákat, melyek nem a mű regényteréhez tartoznak, hanem talán Milorad Pavić személyes történeti-politikai elképzeléséhez.⁸ A szimulált régészeti beszámolókat gyakorta költőiség hatja át, ami megnehezíti, helyenként el is lehetetleníti az értelmezést, mintha a szimulátor azt szeretné rejtélyes nyelvezetével eltitkolni, hogy nincs semmi titkolni (vagy mondani?) valója.⁹

⁶ Az erőszakhoz, a már-már perverz gyilkolási kedvhez és a török elnyomáshoz Pavić műveiben állandó motívum kapcsolódik. A török hadakat vizelettel való szennyezetség vagy a lórlól ülve a folyóba vizelet jellemzi. 4. jegyzet 110., Milorad Pavić: *Főlrirat a szűz jegyében*. I.m. 51.

⁷ H. Nagy Péter a könyv metaforájának analógiájára hívja föl a figyelmet. In. Uő. *Kalligráfia és szignifikáció. Tanulmányok, kritikák*. Vár ucca tizenhét Könyvek Veszprém, 1997. 54.

⁸ A közép-európai nemzetek eltérő történelemszemléletére jellemző, ahogy Pavić a szerb történelem kiemelkedő személyiségeit kezeli szépirodalmi műveiben, királlyá téve fejedelmet vagy a késő középkorban magyar végvár Nándorfehérvárt Stefan Lazarević „fejedelmi székhelyévé” álmódva.

⁹ Hasonló a helyzet a *Szélátlasz* című novellával is, ahol a titokzatosan bonyolultként leírt atlaszról a figyelmes olvasó számára kiderül, hogy közönséges sakktábla. Svetlana Slapšak szerint az ilyen típusú titkolózás az invenció hiányát hivatott eltitkolni. Uő.: *A régészeten túl*. In. 2000. Mcmxcii július 15.

3. az *Elöljáró megjegyzések* főnti kijelentéseit még leírásuk előtt fölülírta az az eszmefuttatás – szintén az *Elöljáró megjegyzésekből* –, amely a kazárok mitikus etnogenezisének és exodusuknak nagy ívű költői képét előlegezi.

4. föltehetőleg nem a szerző ösztönzésére, hanem az újvidéki Fórum Könyvkiadónak köszönhetően került a magyar nyelvű kiadás első és hátsó belső borítóira az a népvándorlás kori Kelet-Európát és Közép-Ázsiát ábrázoló térkép, mely emlékezetem szerint a magyar történelemoktatásban az atlaszok gyakori szereplője. Számomra máig nem derült ki, hogy miért választotta a kiadó ezt a tudományos terméket díszítő motívumként, mindenesetre a főnti három pontban vázolt probléma megoldásához nem járult hozzá. Lehetne megfelelőeket találni a tudományos szempontú vizsgálatok és a szépirodalmi teljesítmény között, ezek azonban még jobban összezavarják az eredendően homályos szöveget, ráadásul a tudomány úgynevezett „tényei” sokat veszítettek objektív értékükből, ahogy erre éppen a *Kazár szótár* kapcsán Peter Michalovič mutat rá.¹⁰ Például a kazárok ikernépre vonatkozó, a *Kazár szótár*ból származó ismereteket vegyük úgy, mint a keleti türk birodalmat illető megjegyzést? Vagy kezeljük etnográfiai kijelentésként, ahogy a fekete – fehér hunok, magyarok vagy kunok megkülönböztetését szokták elemezni? Hiszen fekete és fehér kazárokról is ejt szót a szótár iszlám kötete. Esetleg a szakrális kettős királyság megnyilvánulásaként tekintjük? S mit kezdjen ezután az olvasó az olyan műkedvelő etimologizálásokkal, mint a török „kagán” szónak a zsidó „kohen” szóból eredeztetése? Nem hiszem, hogy az ilyen szempontú megközelítéseknek jogosultsága lenne egy esztétikai vizsgálódás során. Miodrag Jauković is fölhívja azonban a figyelmet arra, hogy Pavić szeret a tudományos történetiség fényében tetszelegni.¹¹ Csakhogy, Michalovič egyik gondolatébresztő kérdését idézve: „valóban olyan nagy szakadék tátong Irodalom és Történelem között? Nem tudom, más országokban hogy van, de nálunk nincs nagy különbség.” Az általam négy pontban tárgyalt kérdéscsoporthoz hasonló problémák különösen foglalkoztathatták Svetlana Slapšak régészprofesszort, aki *A régészeten túl* címmel írt Pavić történelmi szimulációinak véleménye szerint rendkívül csekély esztétikai és tudományos értékéről. Szigorúnak tekinthető Slapšak értelmezése egy olyan nézőpontból, ahol a történész, mint XVII. századi episztémé formáló azokkal az enciklopédikus jelölő föladatakkal kell, hogy megbirkózzon, amelyekről Michel Foucault értekezik természetrajz és történelmi hierarchizálás vagy strukturálás kapcsán.¹²

A képi megjelenítést engedélyező és tiltó vallásoknak a kazárookra tett hatásával kapcsolatban jelentősen nehezíti az értelmezést, hogy a *Kazár szótár* megformáltságából nem derül ki, melyik kultúrát érintette súlyosan a képrombolás vagy a képek tiltása: a kazárt, a zsidót (ez szinte kizárt), a bizáncit vagy esetleg a szerbet, melyet Pavić kritikusa – és sajnos Pavić is – előszeretettel tartanak kazárnak. Isajlo Suk professzor – burkoltan bár, de – kazárként határozza meg magát, elmaradt tudományos karrierje miatt a héber, iszlám és katolikus nemzetköziséget kárhoztatva. Mintha titokzatos nemzetközi összeesküvés áldozata lenne a professzor... Ez a megjegyzés mindenesetre legalábbis ironikussá árnyalja

¹⁰ Peter Michalovič: *Az interpretáció ellentmondásai a Kazár szótár ürügyén*. In. *Kalligram* 1995. 1–2. 24.

¹¹ Idézi Csányi Erzsébet *A „kazár” kérdésről* című cikkében. *Híd Újvidék*, 1987. 10. 1324.

¹² Michel Foucault: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Osiris Kiadó. Budapest, 2000. 154–155.

személyiségét. Pavić a Nyugat nemzetközi fasiszta összeesküvését gyanítja a szerb polgárháborúba beavatkozó NATO erők mögött.¹³ A szótárregényben Ateh hercegnő szerint az álomvadászok álmaiban Sztambul (azaz Konstantinápoly, azaz Bizánc, azaz az ortodoxia központja) száz napi járőfölddel *nyugatabbra* van, mint a valódi Sztambul. Az utasításnak megfelelően nem nehéz megtalálni Belgrádot, a szerb fővárost a térképen, mely Ateh számára az ortodoxia központja. Ha első olvasásra nem tűnne helytállónak a földrajzi megnevezés, akkor figyelembe kell venni azt a tudósítást, miszerint Samuel Koen, aki az Ateh szerinti „Sztambulban” van, akkor éppen Belgrádban tartózkodott.¹⁴ Maszúdi számára a szerb Branković, mint „görög” határozódik meg. Mintha a szerbek lennének a bizánci örökség letéteményesei, sőt, mintha szülőföldjük szlávoknál ősbibb mítoszai is jelen lennének még a Balkánon.¹⁵ Pavić egy interjújában bizánciként határozta meg magát, ám ezt a részletet kihagyták a riportból. Pavić szerint (föltehetőleg igaza volt) szándékosan. Ettől kezdve szinte minden interjújában elmondja, hogy bizáncinak vallja magát, s az a régi interjú éppen a bizánci kifejezés hiányával mutat rá azóta félreérthetetlenül a bizánciságra.¹⁶ Bizánc számára híd, amely összeköti Keletet Nyugattal, s melyet a szerb kultúra (is) alkot. A mű bizonyos részleteit alapvetően kétféleképpen lehet értelmezni.¹⁷ Egyszerűsítve ezek a szövegek a szerbeknek a Joszิป Broz Tito féle Jugoszláviában kialakult helyzetét mutatnak be, mégpedig abból a nézőpontból, amelyből a szerbekre nézve hátrányos, kultúrájukat szegényítő a nemzetiségeknek az egykori Jugoszláviában juttatott jogok, lehetőségek és adminisztratív lépések rendszere.¹⁸ A másik, a szöveggel szemben számomra türelmebbnek tűnő értelmezés szerint azt a történelemből már ismert szomorú folyamatot írják le ezek a részletek, mely egy nagy múltú, jelentős kulturális örökséggel rendelkező nemzet pusztulásához, eljelentéktelenítéséhez, megtöréséhez vezet, s melynek a háttérében minden esetben gazdaságilag vagy politikailag totális hatalmi struktúrák állnak. Utóbbi értelmezői szempontból a kérdéses részlet éppen úgy „szólhat” szerbekről mint magyarokról, csehekről, zsidókról, amerikai őslakosokról, krími tatárokról, görögökről vagy horvát-

¹³ „A németeknek a Földközi-tengerre fáj a foguk, a Vatikán Kelet felé tör, s ez a kereszt pontosan a szerb etnikum szövetét hasítja ketté.” *S. O. S. a pravoszlávokért*. Milorad Pavić Milo Gligorijevićnek nyilatkozik. 9. jegyzet Ezzel kapcsolatban Végel László Milorad Pavićhoz a szerbiai magyar nyelvű középiskolák felszámolásának megakadályozása érdekében írt nyílt levelére szeretnék utalni, melyből – és a reá adott válasz hiányából – kikövetkeztethető, hogy Pavić érzékenysége a nemzethalál és a nemzetközi összeesküvés tekintetében szelektív. Végel László: *Nyílt levelével Milorad Pavićhoz*. In. Uő.: *Rovátkák 2*. l.m. 21.

¹⁴ Belgrádról, mint a világ közepéről vagy mint földi Paradicsomról Pavić érzékeny hangvétellő finoman esztétizált ars poetica-szerű novellát írt *Feljegyzés a lópokrócon* címmel. Tiszatáj. 51. 1997. július 35–38.

¹⁵ Teoktist atya nikoljei kolostorának helyét úgy határozza meg a szótár, hogy az annak a Morava folyónak a mentén található, ahol a mainaszok széttépték Apollónt.

¹⁶ 9. jegyzet 12. Ugyanitt olvasható ennek indoklása is. Lásd még 10. jegyzet 16.

¹⁷ 2. jegyzet 89–92., 141–145.

¹⁸ „Szerbia belépett Jugoszláviába, a szerbek elvesztették identitásukat és a nevüket, és a szerb írókról mint Jugoszláv írókról kezdtek beszélni. (...) egyfelől létezik a horvát nyelv, másfelől a szerbhorvát! Vagyis szerb nyelv nincsen. Ezt így látta a világ, s ebben veszély leselkedett. (...) A szerb kultúrát szisztematikusan lehetetlenné tették és beolvasztották a jugoszláv kontextusba. És ebben a kontextusban én megszűnök létezni mint szerb író, (...) mindnyájan megszűnünk szerbként létezni benne.” 9. jegyzet 11.

tokról. Persze lehet, hogy Pavić művének különböző kiadásaira is igaz az *Előljáró megjegyzések* kijelentése: „felhasználták mindazt, ami összefért a XVII századi ember képzeletvilágával, és aminek hasznát vehette. Mindebből egy szótár kerekedett.”

Amellett, hogy lehetőségeimhez mérten, és a tanulmány értelmezői vonalától el nem térve megpróbálok kitérni arra a – véleményem szerint nem esztétikai jellegű – kérdéskörre, mely a kazárok szerbségével foglalkozik; elemzésem nem tekinti elfogadhatónak a *Kazár szótár* ilyen típusú, finoman szólva is allegorikus olvasatát, de nem tekinti a regényre nézve relevánsnak a Milorad Pavić nevű irodalomtudós és szépirodalomtudós ez irányú elképzeléseit sem. Mint ahogy nem tud mit kezdeni Hans Robert Jauff Pavić értelmezésének azzal a mozzanatával sem, amely érzékeny ugyan a hitviták kérdésére és a szerb–kazár analógiára, de lényegtelennek tartja a mű egyik legfontosabb mondatát, melyet Dorota Schulz (is) többször hangsúlyoz a műben. Ez a mondat kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy Jauff értelmezése, mely szerint a *Kazár szótár* Eco-Arisztotelész *Komédiájához* hasonlóan végképp elveszett, ne legyen helytálló.¹⁹ Értelmezésem – mely figyelmen kívül hagyja a szerzői „intenciót” – jogosságának indoklásául Peter Michalovičra hivatkozom: „fellelphet még egy lehetőség, amikor az értelmező szöveg túllép az értelmezett szövegen. És ha már túllép rajta, hogyan tudunk különbséget tenni, hogy mikor viszonyul szándékosan, és hogy mikor lép rajta túl szándék nélkül. (...) Hipotetikusán megállapítható, hogy amíg az értelmezés tárgyának identitása nincs szavatolva, addig nem állítható, hogy az értelmezések helytelenek.” Ken Kalfus *A szerbeknek, szeretettel* című riportjában²⁰ kiindulási alapul veszi Milorad Pavićnak a *Kazár szótár*ra vonatkozó szerzői instrukcióit, melyek szerint a szerbek kazárok. Az író számára nemzeti intézménnyé válik, aki az ellenállást szervezi a háttérből, ő „a polgárháború egyik harcosa”. Kalfus a továbbiakban is hasonlóan bátran és publicisztikusan ír esztétikai kérdésekről, melyeket előszere-ttel hoz közös nevezőre aktuálpolitikai eseményekkel, s ehhez Pavićban, aki többször beszélgetőtársa volt, komoly segítőre talál. Kozmopolitának nevezi a világ irodalmi közvéleményének azt a részét, amelyik az általam is javasolt értelmezést szorgalmazná a szerzői intencióval szemben, s nem titkolja, hogy elhibázottnak tartja ezt az értelmezést. A kozmopolita meghatározást nem tartom esztétikai érvényűnek. Papp Tibor *Szolgáljunk és/vagy védjünk?* című tanulmányára utalok, amelyben amellett érvel, hogy Kalfus átpolitizált véleménye az esztétikai tárgyak (műalkotások) tekintetében nehezen indokolható.²¹ Darvasi László *Emilia Kastyja* című elbeszélésében a hazafias irodalom fogalmakörét parodizálja rezignáltan szomorkás humorral, az erőszak által uralt időkben is jelen lévő szerelem történetével ellenpontosva. A novellában Nagy Predrag, „nemzeti hős” megvásárolta az írókat, hogy azok az Adria Restaurant pincéjében – az étterem Nagy Predrag főhadiszállása – zengjék Predrag, Milenka Carica és a drága haza dicsőségét. Az egyik író, aki a többiektől eltérően szerepet kap a műben, Milorad Borzónak hívják. Lehetségesnek

¹⁹ Hans Robert Jauff: *Das Religionsgespräch oder: The Last Things Before The Last*. In. Uő.: *Wege des Verstehens*. Wilhelm Fink Verlag München, 1994. 264–265. Érdekes módon Thomka Beáta is hasonló módon egyszerűsíti a regény cselekményét, megváltoztatva így a mű végkicsengését. 10. jegyzet 1319.

²⁰ Ken Kalfus: *A szerbeknek, szeretettel*. 9. jegyzet 7–9.

²¹ Papp Tibor: *Szolgáljunk és/vagy védjünk? Néhány sovány szeltek az irodalmi közvetítés gyakorlati és elméleti problémáinak lyukacsos sajtójából*. 14. jegyzet 74–82., különösen 80–81.

tartom, hogy a keresztnév választása tudatos utalás a szerb íróra. Borzóba később Predrag hatalmas, Szlava Caesar nevű dogja (a Dicsőséges Császár elnevezés azt hiszem ezúttal sem véletlen) lesz szerelmes, ráadásul nem viszonzatlanul. A nacionalista gyűlölet és a hozzá kapcsolódó fanatikus ünnepek különösen megfelelő alkalmat szolgáltatnak arra, hogy Darvasi szomorú gúny és nevetség tárgyává tegye őket. Az elbeszélő sírásó így jellemzi az egyik „nemzeti ünnepet”: „Milenka Carica egyik hősenek nevenapját ünnepelték. Aranyba és ezüstbe öltöztettek néhány nyírfát, udvarházat és környékbeli szüzet, koszorúztak néhány ősi helyen, és amikor a dízsortűz eldőrent az Adria Restaurant tornácáról, Emilia Kastya lassan lecsúszott Nagy Predrag mellé (...) miközben zenéltek Milenka Carica emberei, miközben elsüvítették a szokásos átkokat, miközben a fegyverek csövént nyalogatták.” A nyírfák, udvarházak és szüzek ironikusan egymás mellé rendelődnek a nagyzó gesztus által, a dízsortűz emelkedettségét tönkreteszi, hogy Nagy Predrag szeretője elájul egy közönséges sírásó iránt érzett szerelme miatt; a – föltehetőleg a más nemzetiségűeket vagy vallásúakat sújtó – szokásos átkok dörgése közben pedig a harc-edzett férfiak a puskák csövént nyalogatják, amely homoerotikus árnyalatot ad erőteljesen maszkulin viselkedésüknek. A „hősök” ünnepei a rituális ismétlődés szimulációjával szervezik meg önnön ciklikusságukat, így a szakralitás kozmikus igazság-paramétereivel próbálják azonosítani önmagukat.

A *Kazár szótár* lomtár-szerű gyűjteményének – melynek egyedei között lényegükön kívül álló rendszer, az ábécé tart rendet – analógiája a regényben dr. Abu-Kabír Muávija által összeszedett tárgyak „véletlen múzeuma”, melyben megtalálható Avram Branković tevenyerge és kazár papagája, akit Nikon Sevast elnémit, később mégis Ateh hercegnő kazár verseit éneklő az arab tudós; Ateh hercegnő csengettyűs köntöse vagy Mukaddaszi ketrece. A szótárhoz aztán – bár szinte senki sem ismerhette, hiszen példányaikat megsemmisítették – mindenféle legendák fűződtek (például mérgező könyv, mint Eco-Arisztotelész *Komédiája*), ezek a legendák azonban nem a műhöz, mint szöveghez sorolhatók, hanem a szöveget tartalmazó könyvészeti tárgyhoz. Magáról a műről semmit sem tudunk meg belőlük. Az elbeszélő – vagy közreadó – hangsúlyozza, hogy a művet az a család sem olvasta, amelyik birtokolta, míg végül a „gonosz, mérgező tárgy” hozzá méltó ellenfélre lelve fejezte be pályafutását: egy hasonlóan gonosz és önhitt öregemberről van szó, aki táplálkozási célokra használta a mérgező lapokat. A mű pusztulása saját ártó lényegének inverze miatt következett be, így ha a mérgezést tragédiának tekintjük, a mérgező pusztulása komédiába illő.

Darvasi László Mészöly Miklósnak ajánlotta *A könnyemutatványosok legendája* című művét, s ezzel kijelölte a regény helyét abban az esztétikai beszédhelyzetben, amelynek központi témája, Közép-Európa, többszörösen és többféleképpen személyesül meg azokban az alkotásokban, melyek az említett beszédhelyzetre vonatkoztatják magukat. A mű följajánlása himnikussá, ezáltal ünnepélyessé teszi a szöveget, az adományozás magát is szakralizálja, a gesztus által méltóvá válik az aktusra.²² Mészöly prózapoétikája a regény

²² „Szavakat nem tudunk adni (...), de ajánlhatjuk őket valakinek – hiszen a Másik kisebbfajta isten. Az odaajándékozott tárgy feloldódik a nekiszentelés méltóságteljes, ünnepélyes elmondásában, az ajánlás költői gesztusában; az ajándék abban az egyetlen költői hangban dicsőül meg, amely megemlíti, amennyiben ez a hang *ütemes* (metrikus); sőt mi több: *énekel* (lírikus), ez a *Himnusz* alapelve. Ha nem tudok semmit adni, magát az ajánlást ajánlom, amelyben benne foglaltatik

szempontjából azért fontos, mert Darvasi a táj, a földrajzi egység megszemélyesítésének ugyanazokat a módszereit használja (nagyon sok egyéb életműre való utalással), melyekkel Mészöly tette egvedivé elbeszéléseit, regényeit. A szinte koncentrikus körökben a szerző közvetlen szülőföldje köré szövődő Közép-Európa végül egy (vagy néha több, de egymással könnyen azonosítható) mitikussá stilizált nőalak, szent prostituált (esetleg boszorkány vagy mindkettő) személyében ölt testet, és a vele megvalósított szakrális közösség (kémiái menyegző, mint például Bartinai Bartina esetében)²³ szavatul a továbbiakban a nagytáj fönmaradásáért. (Darvasi elbeszélője Európát is nőként jeleníti meg: „gyönyörű és sokat tapasztalt, mochos kurva”²⁴.) Ez az esemény *A könnyemutatványosok legendájában* többször, eltérő résztvevőkkel is megtörténik. Az egyik – talán a legjellemzőbb – a könnyemutatványosok és Szélkiáltó Borbála között, földidézve a történelem előtti idők poliandrius viszonyait.²⁵ Ennek a csoportos násznak az egyik lehetséges értelmezése lehet, hogy a magyar táj egyesül boldog szerelemben azzal-azokkal, akik képesek önzetlenül viszonzni ölelését. Szélkiáltó Borbála föltehetőleg ilyen értelemben szólítja meg Pilinger Ferencet, a későbbi könnyemutatványost: „engem mindenki meghághat, de örömet csak annak adok, akinek én akarok.” *A Bababa Pisk* című Darvasi-novella egyik szereplője a földdel, az országgal szeretkezik, és nem bizonyos, hogy pusztán átvitt értelemben. *A Szerezni egy nőt* novellafüzérének háttérében nőalak áll, a Balkánt megszemélyesítő nagy hatalmú, nyomorék és kegyetlen Milenka Carica. A Nagy Predrag háborús hős pincéjének csöndes szobáiban alkotó írók úgy érezhetik magukat, mintha Milenka Carica testében lennének, bár ez inkább fenyegetően hangzik, semmint csábítóan. Ezt ellenpontoszhatja szinte szó szerint a szerelmi jelenet, mely fölülkerekedik a mézszárláson és aljasságon. *A könnyemutatványosok legendájának* mitikus terében Balaszentmiklós, a későbbi Törökszentmiklós, a Tisza középső folyásának vidéke, a Tinóka Mészöly Pannóniájának,²⁶ Szekszárdnak, a tolnai tájnak, a Dinga (Séd?) pataknak feleltethető meg. Szélkiáltó Borbála, aki a Tinóka nádas-mocsaras vízi világában él, Bartinai Bartina kuruc kurtizánját tekintheti irodalmi ősképeknek, de térbeli és szövegteni szempontból egyaránt *központi* helyzeti a *Megbocsátás* titokzatos, szép, meztelen, halott fiatal leányalakját is idézheti, aki a lehető leginkább *középen* van.²⁷ Végül nevét, testfölepipítését és erotikus vonatkozásait tekintve a *Bolond utazás* Cseprikálovics Borbálája is fölmerülhet Szélkiáltó Borbála személye kapcsán.²⁸ *A Fakó*

mindaz, amit mondani akarok. (...) Az ének egy üres üzenet becses kiegészítője, melynek tartalma teljes egészében a címzésben rejlik, hiszen amit éneklés közben adok, az egyszerre a testem (hangom által), és a némaság, amellyel ezt az üzenetet sújtod. (...) *Az ének nem jelent semmit*: ebből fogod végül kihallani, hogy neked adom; éppoly haszontalan, mint az a szövetdarab vagy kavics, amelyet a gyermek nyújt anya felé.” Roland Barthes: *Beszédtöredékek a szerelemlről*. Atlantisz Kiadó Budapest, 1997. 99.

²³ Mészöly Miklós: *Fakó foszlányok nagy esők évadján*. In. Uő.: *Volt egyszer egy Közép-Európa. Változatok a szép reménytelenségre*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 18–34.

²⁴ Ironikus értelmezését adja a regény az olyan tipikusan európai értékeket közvetítő kifejezésnek, mint a „humanista”. Az egyetlen személy, akivel kapcsolatban ez a kifejezés jelölő funkcióba kerül egy orgyilkos.

²⁵ A poliandria *A két iraki diák* című Pavić novellában is jelen van. 4. jegyzet 64.

²⁶ Pannónia Pavić regényében is megjelenik, mint szláv fejedelemség. 2. jegyzet 46.

²⁷ Mészöly Miklós: *Megbocsátás*. 23. jegyzet 503–542.

²⁸ Uő.: *Bolond utazás avagy néhány jelentéktelen körülmény részletes ismertetése*. I.m. 151–199.

foszlányok nagy esők évadján visszatérő, szentencia-szerű mondata – „Itt csak az eshet meg, ami megesik.” –, melyet Mészöly elbeszélője Közép-Európára, közelebbről a történelmi Magyarországra vonatkoztat, *A könnyemutatványosok legendájában* is szerepel. Zrínyi Miklós költő és hadvezér esáktornyai udvarában hangzik el, némileg átfogalmazva.²⁹ Abszolón Demeter udvarháza a mészőlyi mikrokozmosz-makrokozmosz analógiának megfelelően lesz Erdély allegóriája vagy szimbóluma Darvasi regényében, olyan föld, ahol még az is repülhet, ami pedig, eredendően nehézség lévén, nem szokott... Pavić Közép-Európája korántsem ilyen idilli. Az itt élő kis népek nem akarnak tudomást venni a másiktól – mint ahogy az elbeszélő sem akar tudomást venni arról, hogy a hódoltság kori Erdély semmiképpen sem nevezhető még „Oláhország”-nak, és Szlovákiában sem járhatott sem Szent Cirill, sem Szent Metód – nem akarják megérteni egymást, s a megértésnek ez a hiánya legpontosabban a dunacsébi népvándorlás kori temető föltárásához kapcsolódó szócikkben fejeződik ki.³⁰ A *Kazár szótár* egyetlen fontosnak tekinthető magyar figuráját jó érzékkel formálja ellentmondásos, árnyalt jelleművé az elbeszélő. Külső jegyeit alapvetően ízék és illatok határozzák meg: a paprika (paprikás, pörkölt?) és a cseresznye (pálinka) illata. Zárkózott, titokzatosága és különösége már-már babonás, alapvetően bizalmatlan, büszke személyiség, aki emberkerülő életnódja mellett valószínűleg a legtöbb segítséget nyújtja ahhoz, hogy a Suk professzor birtokában lévő Kazár szótár – ha volt ilyen egyáltalán – fönmaradjon, ne essen áldozatul tulajdonosával együtt a sátáni árnyakodásnak. Közép-Európa vagy – Pavić szóhasználatában – a Balkán mind a Nyugat, mind a Kelet szemében nehezen értelmezhető, ha nem értelmezhetetlen, így gyanús, Farábi ibn Kora történetéből legalábbis ez derül ki, valamint az, hogy az Európa keleti feléből származók számára ez a gyanú jelentősen megnehezíti a kapcsolattartást akár a Kelettel, akár a Nyugattal. Pavić szerint a XX. század a Kelet tökéletes vereségével ért véget, s Nyugat „akkor volna a legboldogabb, ha Kelet-Európa nem is létezne.”

Darvasi regényének beköszöntő sorai, melyek az egyik főszereplőre, Pilinger Ferencre való vissza-visszatérő utalásokkal a mű cselekményének a tér- és idő-meghatározottságra vonatkozó expozícióját adják, Mészöly-művekre utalnak, miközben folyamatosan építik a regény mitizált terét is. A rendkívül apró, esetleges cselekménytöredékek, melyek a leírást segítik, mozzanataikkal együtt gyakran szinte szó szerinti egyezéseket mutatnak bizonyos Mészöly-elbeszélésekkel.³¹ A testvériség jelentéskörét fejtegetve Darvasi előkészíti a könnyemutatványos-lét szövegszerűen soha meg nem határozott fogalmiságának egyik lényeges vonását: azt a föltételezést vagy óhajt, hogy az emberek (esetünkben valószínűleg az egy évtáj alatt élő emberek) testvériségben éljék életüket. Némileg az igazságszolgáltatás is a sírásművészek szerepkörébe tartozónak tűnik, de korántsem a keresztény európai morálnak vagy jogrendszernek megfelelően, inkább az antik görög tragédiák kozmikus igazság-

²⁹ „Ebben az országban bármi megtörténhet, de mégiscsak az van, ami volt.” Később Darvasi egész gondolatmenetet szentel ennek a tételnek.

³⁰ „A Dunacsében feltárt sírokról a magyarok azt szeretnék kideríteni, hogy oda magyarok vagy avarak temetkeztek, a zsidók, hogy zsidók, a muzulmánok, hogy mongolok – senki sem óhajtja őket kazároknak tudni. Pedig elsősorban azok (...) tönkrement és elveszett emberek temetője ez, miként a kazárok azok is voltak e helyen és talán abban a korban.”

³¹ *Az ügynök és a lány*. In.: Mészöly Miklós: *Wimbledoni Jácint*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1990. 35.; 1. jegyzet 8.; *Szárnyas lovak*. 22. jegyzet 87–98.; 1. jegyzet 74–77.

szolgáltatásához hasonlóan. Zrínyi Miklós halálos kimenetelű vadászbalesete után a könnymutatványosok elejtik és egy orgiasztikus toron fölfalják a vadkant: *megeszik a halált*.³² Egy zsidó szereplő véleménye szerint a könnymutatványosok egyik legfőbb tevékenysége éppen úgy a készenlétben töltött várakozás, mint az izraelitáké. Úgy tűnik, könnyű velük azonosulni, és nemcsak a szereplőknek. Az olvasó az olvasást előkészítő, a műhöz mégis szorosan kapcsolódó, annak részét alkotó expozícióban prózapoétikai szándék szerint éppen úgy a fokozatosság elvének megfelelő módon szembesül a könnymutatványosokkal, mint a regény szereplői. Az elbeszélő két fiktív szereplő között helyezi el az elbeszélendő eseményeket. Egyikőjük Stephanus Peer budai polgár, akinek a szöveg II. Szulejmán képzelt kegyetlenkedésének leírását tulajdonítja Buda 1541-es elfoglalása alkalmából, valamint a könnymutatványosok „cégérének” elkészítését; másikuk a mézölyi szövegvilág ismert figurája: Kumria rác apáca,³³ akinek a könnymutatványosok következő nemzedéke első előadását tartja. A Stephanus Peer által kitalált históriával kapcsolatban az elbeszélő a következőket mondja: „Amiként ez az állítás nem igaz, úgy igaz mégis. Így van az ember a históriával is. Ha szabad lenne, nem kellene neki. De az ember nem szabad. Hát néha úgy tesz, mint aki mégiscsak az. Szórakozik. Mulat. Játszik a könnyeivel. Megríkat másokat. Magát siratja. (...) Ez a mi igazi örökségünk. Ezért mondjuk azt, hogy a könnymutatványosokról akkor is tudnánk, ha egyetlen szó sem hangzott volna róluk. (...) Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, kódex, évkönyv, memoár, napló, út-leírás, de még egyetlen gondolat nem adott volna hírt a működésükről. (...) A tanukat tehát meghallgatjuk. De nem a bizonyosság kedvéért. Csak hogy a kedvünk növekedjék.”³⁴ Ugyanazzal a fölülírt verifikációval találkozunk itt is, mint a *Kazár szótár* főszövegét kísérelő megjegyzések esetében. A szöveg nem tartja sem magára nézve követendőnek, sem jogosnak az igazoló eljárásokat. Mindkét mű azt hangsúlyozza, hogy igazabb, mint a közvélekedés által egyezményesített igazságok rendszere, melyek a tudományosság, a jog, az érzelés vagy az etika köreibe tartoznak. A szótárregény kapcsán Peter Michalovič olyan belső verifikációs aktusokra is fölhívja a figyelmet, mint a kazár kérdés egyes könyveinek a hitviták megörökítésével kapcsolatos eljárásai: a két ellenfél anonimitásának fönntartása és a saját hit képviselőjének utolsóként, abszolút döntő helyzetben szerepeltetése. Jovica Acín a *Kazár szótár* kapcsán kijelenti, hogy a szépirodalom eleve fikcionált.³⁵ Irodalmi, esztétikai értelemben vehető viszonylagos igazságról van szó, melynek egyik legfontosabb tulajdonsága éppen a viszonylagosság, a relativizmus és a titokzatosság,³⁶ amely különösen a könnymutatványosok tevékenységére és útvonalaikra vonatkozik. A *Kazár szótárral* kapcsolatban értelmezési zavart is okozhat (bár komoly eredményekkel járó értelmezési

³² A disznó, mint ősi khthonikus szimbólum a halállal, pusztulással és a káosszal is kapcsolatba hozható.

³³ Mézőly Miklós: *Anno. (Albumkép a régi időkben)*. 23. jegyzet 12–17.

³⁴ Buda 1686-os ostromával kapcsolatban így nyilatkozik az elbeszélő: „a háborúk tele vannak hazugsággal, sőt jószerivel csak abból állnak (...) Csak annyit tudunk, egy háborúban nem kereshetjük az igazságot, mert egy háborúban a hazugság az úr.”

³⁵ Idézi Csányi Erzsébet 11. jegyzet 1323.

³⁶ A későmodernségben eluralkodott etikai hangnemre adott válaszként is értékelhető ez a jelenség. Lásd Michel Foucault: *Mi a szerző?* In. Uő.: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk Kiadó Debrecen, 2000. 122–123.

zavart), hogy „kiadója” szerint fönmaradtak bizonyos részletek az eredeti kiadásból, s ezeket közzé is teszi, csakhogy a mű olvasása során egyre-másra bukkannak föl újabb rövidebb-hosszabb részletek a „megsemmisült első kiadásból”, ráadásul dr. Isajlo Suknak is a birtokában volt *állítólag* egy példány... Maga a Daubmannus-féle kiadás csak annyiban nevezhető szótárnak, amennyiben jobb híján az éppen aktuális nyelv és írásmód ábécérendjébe gyűjtve csoportosítja mindazt az információt, amely valamely módon egyáltalán kapcsolatba hozható a kazár kérdésnek nevezett problémakörrel, melynek az évszázadok során egyre kevesebb köze lesz magukhoz a műben szereplő kazárokhhoz. Ebből a szempontból tehát a szótárforma csupán egy lehetőség arra, hogy elbeszélhetővé lehessen tenni az elbeszélhetlent, mely a mű tárgya. Az ábécé rendje, annak ellenére, hogy a nyelvi jelrendszert kifejező betűkből áll, nyelven kívüli, főként pedig szövegen kívüli forma, az olvasói gyakorlat során megszokott kohéziós erőt hivatott tehát pótolni, bár ez csak annyiban sikerül neki, hogy egymás mellé rendeli a különböző szövegtesteket, s a befogadóra marad, hogy a modernség utáni irodalmakban a nyomozóéhoz hasonlított módszerekkel összerakja magának a művet.³⁷ Az effajta szöveggyűjtemény a detektívtörténetek mellett Boccaccio *Dekameronját* vagy az *Az Ezeregyéjszaka meséit* is eszünkbe juttathatja. Olyan enciklopédikus igényű szöveg együttessel van tehát dolgunk, amely kizárólag az írásbeliség hagyományozódását tekinti követendő és tiszteletre méltó szabályrendszernek, ahogy erről Michel Foucault is értekezik.³⁸ A szótárkészítésről és a befogadó bevonásáról az alkotói folyamatba a disszeminatív értelmezés kapcsán a keresztény ördög beszél Pavić művében, mintha interjút adna a késő XVII. században. A befogadói szerep fölértékelődik. *A szelek őrzője* című Pavić-novellában többre becsülik a (meg)hallgatást, mint a(z el)beszélést. *Kazár szótárunkba* – lévén második kiadás – az előző kiadás olvasó-kutatói, valamint alkotói és kiadói, nyomdászai és a kiadást megakadályozni igyekvő sátni erők is beleíródnak, így az olvasó reménykedhet, hogy a későbbi kiadás során ő is belekerülhet a műbe, ahogy arra Cervantes *Don Quijotéja* kapcsán H. Nagy Péter fölhívja a figyelmet, kapcsolódási pontokat mutatva ki a két regény befogadói mechanizmusaiban.³⁹

Olyan szereplője is van a *Kazár szótár* hol lazábban hol erősebben kapcsolódó történeteinek, akinek nem szántak külön szócikket, függetlenül jutott számára hely. Nikoljei Teoktist, bár többször szerepel, főképpen a keresztény kötetben, úgy tűnik, mintha „csak” az *Appendix I.*-ben jutna szóhoz. Akkor viszont kiderül, hogy szinte egészen eddig ő beszélt, ő mondja tollba Daubmannusnak három nyelven a három kötetet. Ha ez a – táplálkozási szokásait és fogazatát tekintve – nyúlszerű szerzetes az elbeszélő (akár stilizált, akár mitizált értelemben), akkor föltételezhető, hogy egy szótárregényben nincs számára hely. A függetleneket viszont valóban a szerzőknek vagy elbeszélőknek, esetleg a lejegyzőknek, szerkesztőknek, fordítóknak találták ki. A fordítás éppúgy alkotó tevékenységgé lesz, mint a költés, mint a szent iratok, legendák másolása. *Az Akszeanoszilasz* című novellában költői tehetségű szerzetest bíznak meg a szentségtörő uralkodó tiltott verseinek lefordításával. Fordításról beszélnek a megrendelők, de valójában a költemények megteremtését várják a szerzetestől, mivel a könyvben, melyet átnyújtanak neki, egyetlen jel sem sze-

³⁷ H. Nagy Péter az enciklopédia kozmikus-univerzális tulajdonságaira hívja inkább föl a figyelmet, de a krimi elbeszélői módszereit is kimutatja a regényben.

³⁸ 12. jegyzet 60.

³⁹ 7. jegyzet 52.

repele.⁴⁰ A fordítói tevékenység hálátlan föladatnak tűnik, legalábbis Papp György recenzíóját tekintve, aki 1987-ben a *Hid* című folyóiratban rendkívüli aprólékossággal és tudományos-nyelvészeti háttérismeretet fölvonultatva tekintette át Brasnyó István *Kazár szótár* fordítását.⁴¹ Fölhívja az olvasó figyelmét, hogy az eredeti szöveg is fordítások fikcionalizálásával játszik. Milorad Pavić egyébként nagyon elégedett művei fordításaival, melyeket minden alkalommal átnéz.

Nikoljei Teoktist, a jámbor szerzetes, a *Kazár szótár* megőrzője ikertestvérként hasonlít Nikon Sevastra, a keresztény ördögre, kinek legfőbb célja a szöszedetek elpusztítása. Évek óta együtt járnak-kelnek a világban, de csak akkor döbben rá Teoktist a majdnem azonosságnyi hasonlóságra, mikor tükörben pillantja meg az ördögöt. A tükör, a tükrözés a megismerés eszközeként a mimézisre hagyatkozó alkotói tevékenység metaforája, így szimbolizálhatja Teoktist alkotói-lejegyzői-reproduktív tevékenységét. Az atya beszámolójának vége felé furcsa kijelentést tesz: „Most ismét elbeszélővé vedlettem vissza, és – annyi év után első ízben – a régi elhagyott másik munkámat vettem fel: a Nikon Sevast írónoki munkáját.” Mintha Nikoljei Teoktist és Nikon Sevast ugyanaz a személy lenne? Életét is lezáró gyónását így fejezi be az atya: „Mintha Nikon Sevast protokalligráfussá volnék átalakulóban...” A *Kazár szótár* szerzője más műveiben is szívesen hozza kapcsolatba a szerzőt, az írnot, a művészt a Sátánnal.⁴²

Pavić műveiben a nyelvet jelölő betűket a nyelvből kiszakítva alkot rejtjeles üzeneteket, kódolt titkokat, melyeknek megfejtése éppen az, hogy titokban kellett volna maradniuk, vagy épp ellenkezőleg: nem szabad elfelejtődniük, mint Ateh hercegnő nevének, melyet csuporba rejtett titokzatos (bár talán inkább érthetetlen) formájú kulcsokkal és a héber ábécé betűire való utalással ástak el a Krim-félszigeten. A leletből hiányzó, „halálos” aranykulcsot a halhatatlan Ateh hercegnő „közbenjárására” Suk professzor a szájában találja meg egyik reggel...⁴³ Festészeti tehetségével kódolja koraujkori görögkeleti kolostorok freskófölrataiba a Nikon Sevast nevű keresztény ördög életének tapasztalatait háromszáz évvel későbbi saját maga számára, de Helène d’Anjou, I. Uroš szerb király felesége is titkosítást alkalmazott *A szelek őrzője* című novellában, midőn énekesmadarakra és fákra bízta hozományának őrzését. *A konavljei repülőtér* című novellában éppen az okozza a jugoszláv mérnököt veszít, hogy megfélekedzik „ösi” görög, illetve cirill betűs sláv gyökereiről és a A helyett a latin L betűt használja rejtjeles mérései során. Az építészprofesz-

⁴⁰ A fordítás kérdésköréhez illeszkedhet egy történet a *Kazár szótár* fordításairól, melyet Ken Kalfus közöl a Pavićtal folytatott beszélgetései kapcsán. Az író azt mondja neki, hogy a demokráciáról az a véleménye, ami szótárregénye zsidó kölyökördögének, vagyis, hogy az: „picsafüst”. Kalfus nem érti, aztán föllapozza Christina Pribičević-Zorić angol fordítását, ahol ezt találja: „Your democracy sucks.” Brasnyó István fordításában ezt találjuk: „A ti demokráciátok egy fikarcnyit sem ér...” A magyar fordítói kultúra hagyományosan szemérmes.

⁴¹ Olyan magyar vonatkozású történelmi-földrajzi megoldásokat is számon kér Brasnyó fordításán, melyekben a fordítónak követnie kellett a szerző történelmet saját nemzeti elképzelései szerint átiró-átminősítő, viszonylagossá tevő módszerét.

⁴² Egyik legjellemzőbb novellája ebből a szempontból az *Akszeanoszilasz*.

⁴³ A *Feljegyzés a lópokrócon* című Pavić novella főhőse, Pavle Grubacs reggelenként néha 1105-ben, Konstantinápolyban vert aprópénzt talált a szájában. „A *Kazár szótár* titkok sorozatát rejt, megfejtésüket halogatja, s észrevétlenül a rejtély megoldásának lehetőségét is vitathatóvá teszi.” 11. jegyzet 1318.

szor régóta holt nyelvek írásjeleiből, mint építési tervekből készített épületterveket diákjaival *A két iraki diák* című novellában. Ráadásul az irakiak éppen egy sumer szöveg betűit kapják „alaprajzként”. Ez a motívum egészen Edgar Allan Poe *Arthur Gordon Pym, a tengerész* című regényéig nyúlik vissza az irodalomban, ahol a hősök betűket formáló gigászi tereptárgyak között bolyonganak. A diákok rémálmuk után Zevgarnak nevezett városa „egy ábécé épületekbe foglalt betűi. Város emelkedett a nyelvből.” Az ékirásos jelek a *Gilgames-eposz* özönvizet megéneklő részéből származnak, s midőn a két iraki diák hazatérve megépíti a városrészt, és oda költöznek (beleköltöznek egy versbe), egy felhőszakadást követő áradat pusztítja el őket, betű-városuk egyetlen lakóit. A legizgalmasabb, Borges vagy Eco tollához is méltó elbeszélés a kódok szempontjából az említett *Akszeano-szilas*. Bűnügyi történet, melyben az olvasó és az író közösen követik el a gyilkosságot, de ez az olvasó számára is csak a mű legvégén, az utolsó szó elolvasásakor derül ki, mely szó megegyezik a címmel, s éppen a betűknek ez a rendje, mely a címet alkotja, tekinthető a gyilkos eszköznek. Az olvasó így a talán legelső bűnügyi történet, az Ödipusz-mitosz főhőséhez hasonlóan saját maga után nyomoz a novellát olvasva. Számomra a legfontosabb kódokkal és titkosítással jelző és jelölő Pavić-mű azonban ezúttal a *Főlirot a Szűz jegyében*, mely a görögkeleti vallás és a Balkán iránti míves tiszteletadásként is olvasható. Építőmester-szerzetes hőse, aki egész életében csak egy betűt tanult meg a görög ábécéből, az Istenszülő Szűz (Θεοτόκος) nevének monogrammját, a Θ-t, a Magyarország felszabadítását követő osztrák-török harcokban lángba borult Balkánon szentélyek építésébe kezd, melyeknek helyét úgy tervezi meg, hogy a térképen az őket összekötő vonal kirajzolja a Θ-t. Őt kis templomot emel így, mindegyiket a Szűzanyáról nevezve el. *A szél belső oldala* című Pavić-regény XVIII. századi Leandere Belgrád ostroma idején épít templomot, mely az emberi túlélés jelképévé válik. Ezt a motívumot gondolja tovább Darvasi László *Éva Rajnák* című novellája is, melyben egy Pópácska nevű önjelölt Messiás járja a polgárháború sújtotta széteső Jugoszláviát. Apró falvakban, nyomortanyákon feszítetteti keresztre magát, meghal, föltámad, majd tovább vándorol, s kereszthalálainak helyszíneivel-útvonalával a Miloš Vetrov által 1962-ben megfestett *Partizán Jézus, avagy kössünk szövetséget* című alkotás Krisztusát rajzolja a térképre. Ateh hercegnő papjainak templomait, ha összekötjük kazár földön, akkor annak az Adam Kadmonnak vagy Ádam Rüháninak a képét alkotják, aki a harmadik angyal, s rajzolata a kazár vallás szimbóluma.

Az útvonalak elbeszélése, a cselekmény földrajzi meghatározottsága igen fontos *A könnyemutatványosok legendájának* elbeszélője számára, ámbrár föltehetőleg azért, hogy az említett, fikcionált esztétikai igazságnak megfelelően összezavarja az útvonalakat és a helyszíneket. Véglegesen összekeveredik a könnyemutatványosok után kutató Jozef Bezdán és Arnót Abdurrahman számára (és természetesen ebben az esetben az olvasó számára is) valóság és álom, nem lehet tudni melyik melyik. Hasonló elbizonytalanodásról ír a *Kazár szótár* által tartalmazott könyvek kapcsán H. Nagy Péter. Az *esztétikai* igazság szimbóluma lehet a tükrök, mely, ha úgy tetszik, lényegében hordozza az etikai tulajdonságok hiányát. Rafinált megalkotottság, szándékos mesterkélttség jellemzi, mely gyanússá teszi akkor is, ha első látásra semmilyen ártó szándék nem tulajdonítható neki.⁴⁴ Ilyen Köprülü Mehmed nagyvezír tükre, melyet II. Rákóczi Györgynek ajándékozott, de ilyenek Ateh hercegnő tükrei is a *Kazár szótár*ból, hiszen a tükrök nem vonhatók felelősségre gyilkos-

⁴⁴ Michel Foucault: *Eltérő terek*. 36. jegyzet 150.

ságért, főképpen akkor nem, ha az idő zűrzavarában nem is válhat bizonyossá, hogy a gyilkosság valóban megtörtént, éppen annak az elbizonytalanításnak köszönhetően, melyet maguk a tükrök gerjesztettek. Ezekben a tükrökben jelennek meg a betiltott kazár ábécé betűi, kapcsolatot teremtvé így nyelv, nyelvi jelek, szótár és tükrök-tükrözés között. Ennek a kapcsolatnak szimbóluma a halál.⁴⁵ Ateh hercegnő – aki lehet a kazár kagán anyja, felesége, nővére vagy leánya is, de föltehetőleg inkább mind a négy egyszerre – halhatatlan, és a *Kazár szótár* három kötetében rendre ő az, aki a három vallás képviselői helyett hathatós közreműködésével eldönti a vitát. Ebben a tevékenységében – ahogy erre Jauß rámutat – nem a hitvitákból megszokott teológiai vagy bölcséleti eszközöket alkalmazza, hanem költői, esztétikai fegyverzetet vonultat föl, amely eleve érvényteleníti az etikai vagy dogmatikus megközelítéseket, kicsavarva így a legfontosabb fegyvereket a vallási megosztottságot generáló totalitárius beszédmód kezéből.⁴⁶ Az *Elöljáró megjegyzések* szerzője az igazsághoz hasonlítja a könyvet és a tükröket is, hiszen mindháromból annyit láthatunk meg, amennyit beleteszünk. Sámuel Koen sem láthatja meg nőstényördög szerelmének a képét abban a tükörben, melyet szerelmes vers kíséretében ajándékoz neki, miközben a zsidó gettóban szokásos maskarás színjátékban leánynak maszkírozva (ráadásul éppen az ördög által adományozott ruhában) – hiszen a női szerepeket is maskarás férfiak alakították – a pásztorhoz kellene beszélnie. A tükör a tükrözés terén, a színpadon többszörösen tükröz Pavić műveiben, a *Mérgező tükrök* című novellában a színpad lesz a kataklizma színhelye, ahol egy színpadi gyilkosságot kellene elkövetni, helyette az önmagát rejtve véelő Ivan Mijak valóban leszúrja teltház előtt Kajim Navit, akinek neve az övének tükörképe, s végül ez a tükrözés pecsételi meg Mijak sorsát is a fasiszta megszállás alatt. Tükör és színpad viszonyában Derrida rámutat, hogy a műalkotások tükrözés által létrehozott értelmezési lehetőségei valójában csapdák. Ha a műalkotást színpadként fogjuk föl, akkor az a kiút, melyet a tükröző értelmezés nyújt valójában a műalkotás belső terébe tart, éppen ellenkező irányba, mint ahová aktusunk irányulna, „hamis kijárat”.⁴⁷ Ivan Mijak pontosan ezen a hamis kijáraton „kilépve” lép föl a „világot jelentő deszkákra”. A *Mérgező tükrök* üvegmetasztó szereplője, kinek neve tükrözhető: Čirić, jámbor kiselőadást tart Mijaknak a tükrök természetéről és természetfölötti tulajdonságaikról (a tükör az ördög ikonja), és fontos egyezésre hívja föl a figyelmet a könny és a tükör kapcsán.⁴⁸ A könnymutatványosok tevékenysége is művészi mimetikus tevékenység lenne tehát? A mi földi valóságunknál érvényesebb mindenség tükrözése számunkra? Vagy a jelenvalóság értékeinek fókuszba gyűjtött vetítése az örökkévalóba? Mindegyik föltételezés a neoplatonizmus túlzón leegyszerűsített tételeire emlékeztet, primitív gnoszticizmust sugall. Hans Robert Jauß a *Kazár szótár* kapcsán értekezik gnosztikus hatásról,⁴⁹ mely ott mindenképpen megalapozottabbnak tűnik, mint Darvasi regénye kapcsán. Mintha a tükörnél és tükrözésnél bonyolultabb jelrendszer lenne az a nyelv, amelyet a könnymutatványosok a XVI.

⁴⁵ 19. jegyzet 256.

⁴⁶ I.m. 262–263.

⁴⁷ Jacques Derrida: *A disszemináció*. Jelenkor Kiadó Pécs, 1998. 302–303.

⁴⁸ „A könnycsepp és a kicsiszolt gömb a legtokéletesebb tükör, e kettő visszatükrözi a mindenséget, amely magábfoglalja őket, s az égbolzatot csak utánzatuk.”

⁴⁹ 19. jegyzet 258–259.

század derekán használnak.⁵⁰ Nem véletlen, hogy Michel Foucault *A szavak és a dolgok* című művét éppen egy olyan képzőművészeti alkotás köré szervezi, melynek befogadói és alkotói pozíciójában egyaránt a tükör áll: Velázquez *Az udvarhölgyek* című műve köré. A reprezentáció, a tükrözés, a megörökítés és a műalkotás születése mind arra utalnak, hogy a közvetlen kifejezés legalább olyan mértékben viszonylagos,⁵¹ mint Cervantes *Don Quijotéjának* esetében.

Stephanus Peer és Kumria rác apáca között jelölődik ki sírás és írás tere, mivel sírás és írás egymáshoz nagyon hasonló módon működő jelölő eljárások Darvasi regényében. Kumria rác apácának a könnymutatványosok történetébe helyezésével az író olyan aján-dékot ad Mészölynek, amellyel beírja magát a közép-európai szövegvilágba, melynek Ma-gyarországon Mészöly Miklós az egyik alapítója. A *Hatvan év után* című interjúbán Mé-szöly elmondja, hogy az *Annoval* kezdte meg a prózai műveknek azt a sorát, amely egy Buda 1686-os visszafoglalásától 1956-ig terjedő időszakot átfogó, regényt és novellát föl-tehetően elegyesen tartalmazó prózafolyamot alkotna majd. Darvasi regénye éppen Buda visszafoglalásával végeződik, s a szerző személyes megnyilatkozásaiban utalt rá, hogy „Vi-rágzabálók” munkacímrel új történelmi nagyregényen dolgozik, mely valamiképpen *A könnymutatványosok legendája* folytatásának tekinthető, s az 1848-tól a XIX. század végéig terjedő időszakot fogná át. A mészölyi prózapoétika „első mozgatója” a mimézist föl-váltó emlékezés. Darvasi regényében mintha ez az emlékezés nem valósulhatna meg, ép-pen a történetek irdatlan tömege miatt. Olyan ritmusban követik ugyanis egymást a törté-netek, hogy az emlékezés számára nincs hely a szöveg testében. A *Kazár szótár* formáját tekintve a különféle emlékezetek gyűjteménye kellene, hogy legyen, de a gyűjtők, akik a szótárba is belekerülnek, mintha azért végeznék munkájukat, az adatok rögzítését – táro-lását, hogy *ne kelljen emlékezni*. Az emlékezet megnehezíti a létezést. „Az emlékezet olyan, akár a folyamatos körülméletés.” Az emlékezet kijelöl, megjelöl, lehetővé teszi a szöveget, de hiányában a szövegalkotásra vágyók mindenféle misztikus vagy babonás (nem iro-dalmi, nem művészeti) módszerekkel próbálkoznak. Az emlékezés, akárcsak a gondolko-zás, nehezzé teszi a létezést. A *Sár* című novella főszereplője szerint „A gondolatra minden-dolog közül a fájdalom hasonlít leginkább.” A leginkább figyelemre méltóak talán a legen-dás emlékezőtehetséggel megáldott Nikoljei Teoktist atya észrevételei az emlékezetéről, amely az ő értelmezésében szinte mindig csapásként értékelődik. Menekül emlékezete elől, az azonban lelki elfojtásként művészi tehetség kibontakoztatásában tör fölszínre. A jámbor szerzetes először csak Szent Petka életrajzát toldja meg egy lappal, később új le-gendákat talál ki létező szenteknek, majd új szenteket teremt. Ráébred az irodalom te-remtő és pusztító hatalmára. Az emlékezetet mintha kezdené kiszorítani a lelemény, az inventio az atya tevékenységében, és eldöntetlen marad, hogy valóban szolgálai raktá-rozta-e el a kazár kérdés keresztény, iszlám és héber szöszedeteit, vagy a megsemmisült (főként a keresztény ördög által megsemmisített) szótárát teremtő fantáziájából alkotta újra. Pavić lehetséges világaiban ennek a kérdésnek nincs jelentősége, de annak a Közép-Európa szövegvilágnak a szemszögéből, melyet Bohumil Hrabal, Danilo Kiš vagy Mészöly Miklós (én Günter Grass is említeném itt) szerzőiségével jelölhetünk, és amely az emlé-kezet közös álmaiból állítaná össze a Dunatáj testét, mint a kazár álmovadászok Adam

⁵⁰ 12. jegyzet 54.

⁵¹ I.m. 344–345.

Kadmonét, igencsak fontos lehet. Ilyenformán úgy tűnhet: a paviói életmű kívül kerül Közép-Európa modernség utáni irodalmának körén. Dobrivoje Stanojević szintén hasonló megállapításra jut, mikor a *Kazár szótár* helyét nem a modern utáni irodalmakban, hanem a letűnő késő modernitás fő művei között határozza meg.⁵²

Darvasi László számára a történet átváltozhat, kanyarokat vehet, nagyjából mégis ugyanaz marad. Paviéről is megállapítja Srba Ignjatović, hogy kedvét leli a fantázia végletes kiélésében. A történetmondás mintha önmagáért mondná Darvasi regényében – ahogy erre Dobrivoje Stanojević is rámutat a *Kazár szótár* kapcsán –, vagy azért, hogy egyetlen lírai szólammá fonódva Közép-Európát dicsérje. A szereplők halálával kapcsolatban azt is észre kell venni, hogy a könnymutatványosok szinte mindnyájan olyan események következtében váltak sírásművészekké (jóllehet az előző nemzedék tagjai már kiszemelték őket maguknak), melyeket halálközeli állapotnak nevezhetünk. Az elbeszélő nem titkolja a nézetét, hogy a történetekben eleve meglévő sorsszerűség adja azt a rokonságot, testvériséget, amely a Kárpát-medence népeit összekötheti, amint egyetlen mívesen megmunkált bekezdésnyi mondatban egyesíti a népeket Darvasi a *Rozália Fugger-Schmidt* című novellában egy leány szépségét írván le. De, hogy a történetek „hova tartanak”, az mindegy, főképpen azért, mert a könnymutatványosoknak köszönhetően a cselekmény bármikor kitérhet szokványos(?) medréből. Tevékenységük nem verbalizálható gesztus- vagy aktusnyelvet – jelrendszert teremt, a sírás, mint jelölő folyamat egyenértékű az írással, a könny nemcsak hangtanilag hasonlít tehát a könyvre, hanem szintén jelek értelmezhető gyűjteménye, s szemiológiailag elhelyezhető az európai irodalomban.⁵³ A könny a hatalmi diskurzus eszköze is lehet és nemcsak mitikus értelemben, hanem közvetlenül is.⁵⁴ Umberto Eco nemzeteket összekötő, nemzetek feletti nyelvről értekezik, amely transzcendenciája által közel állhat a könnymutatványosok viselkedéséhez, enciklopédikussága folytán pedig a *Kazár szótár*hoz.⁵⁵ Jauß olyan bonyolult rétegzett és hierarchizált tömörítvényként gondolja el a kazárokról szóló enciklopédikus szótárat, mely az Eco által föl-sorolt műfajok mindegyikének megfeleltethető tematikájának univerzalitása miatt.⁵⁶

Delfa, *A konavljai repülőter* hősnője, művészi szinten műveli a sírást, és nemcsak azért, mert szépen sír, hanem azért is, mert sírása önmagáért való (bár ismerősei szerint szépségápolási céllal fürdik a könnyeiben). Tija Mbó *A két iraki diák* hősnője a könnyeivel üzen szerelmeinek, a két diáknak Irakba: besír egy borítékba és elküldi nekik. A sírás tehát szöveg, üzenet. Lehet, hogy később ezért is vakítják meg Mbót, mert a szemével írt a kezei helyett. A könny maga, mint jel a *Kazár szótár*ban a kazár pénz nevét vagy névértékét jelenti (a magyar fordításból nem derül ki egyértelműen, hogy vásárlóértékről vagy a valuta nevééről van-e szó), a háromszögletű kazár pénzen (melyről nem derül ki, hogy azonos-e a háromszögletű iperperával, melyre vonatkozóan semmilyen információt nem tudtam beszerezni, tehát fogalmam sincs, hogy mi lehet⁵⁷) öt könny található. Szin-

⁵² Idézi Csányi Erzsébet 11. jegyzet 1323.

⁵³ 22. jegyzet 217–218.

⁵⁴ I.m. 219.

⁵⁵ Umberto Eco: *A tökéletes nyelv keresése*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1998. 29–30.

⁵⁶ 19. jegyzet 258.

⁵⁷ Papp György utal ugyan bizonyos perper pénzermére, mely a bizánci hiperpironból származna, de ennek sem akadtam a nyomára. 11. jegyzet 1327.

tén nem verbális közlés a Velucáról szerzett szólás a *Hosszú hajóút az éjszakában* című novellában, amely mintha erre a füttyből és kézmozdulatokból álló jelre épülne. A végletekig vitt elbeszélés is kiléphet a nyelvből. Aaron Blumm, a zsidó könnymutatványos anynyira szeret mesélni, hogy minden történetet kétszer mond el, társai ezt a tulajdonságát nehezen viselik. A mesélés magáért a mesélés folyamatának fönntartásáért van, ahogy Darvasi László *A Csin Akadémia történetének végén* írja.⁵⁸ A könnyeknek a *Kazár szótár*-ban jelölő-jelentő szerepük van. Averkija Skila fölébredvén is megleli álmában, pontosabban két másik ember álmában sírt könnyeit, de ezek a könnyek üvegcserepekre és homokra hasonlítanak. Elképzelhető a szövegrész profán, hétköznapi értelmezése is. Ebben az esetben ez az „álombéli könny” egyszerűen csipa. A történetek fölülkerekednek a nyelv jelrendszerén, amelyen belül megvalósulnak? *A könnymutatványosok legendájának* elbeszélője mindenesetre nem bízik a szavak leíró, meghatározó, formáló erejében, bár azt elismeri, hogy „A hallgatásból semmi nem lett soha. Az erény is mondatból van meg a bűn is mondatból van.” *A Kazár szótár* Gabriel arkangyala az ördöggel beszélgetvén igéket használ, mivel a főnevek Isten számára vannak fönntartva. Túlnyomórészt igéket használnak, a főnevek rovására azok az emberek is, akik Samuel Koennel álmodnak. Ez utalhat ember voltokra is, de arra is, hogy Koen szeretője egy nőstényördög. Jehuda Ibn Tibónnal, Jehúda Halévi *Kitab al Khazarijának* héber fordítójával ehhez hasonlóan az történet, hogy a távolodva fölolvast szövegből legtovább az igék jutottak el hozzá, és a magánhangzók és főnevek tűntek el legelőször, talán mivel Halévi számára a magánhangzók a test voltak, a mássalhangzók pedig a lélek.⁵⁹ Főnév és ige viszonyának kérdését Sámuel Koen Ádám Kadmonról szóló jegyzete válaszolhatja meg, amely abból az általa a kazár álomvadászoknak tulajdonított törekvéből indul ki, hogy az ábécé egyes élő emberekhez rendelt betűiből összerakják az első embert. Koen a Tórából és egyéb szövegekből levezeti az igék isteni és a névszók legalábbis emberi, ha nem sátáni eredetét, s rámutat, hogy csak álmainkban használunk kizárólag igéket a kommunikációban, mint Isten, ezzel indokolja, hogy álomvadásszá válik. Az igékre és névszókra vonatkozó elméletét tekintve Koen halálában üdvözül, hiszen Maszúdi láthatja, hogy csak lángoló igék és a tízparancsolat számjegyei maradtak a világból álmában. *A konavljei repülőtér* régész-építész az igéket tartja a Gonosz búvóhelyeinek, a főneveket szerinte Isten teremtette, mivel csak a jó képes a megvalósulásra, a rossznak a lehetőség marad, az igék által kifejezett dinamika. Koen, akinek három lelke volt a testében, mintha maga is egy mássalhangzó lett volna, akire három magánhangzó jutott. A nyelv szerepe a remény kapcsán fölértékelődik *A könnymutatványosok legendájában*, midőn olyan különös megnyilvánulási formájáról van szó, mint például az ima. Nyelv és reménykedés között az ima kapcsán kölcsönösség jön létre. *A Kazár szótár* Izsák Szangári rabbija inkább a szenvedéshez köti az emberek által használt nyelveket, tökéletlennek tartva őket, kétségessé téve így azt, hogy a remény érvényes módon kifejezésre juthat rajtuk keresztül. A nyelv, a verbális gesztus néha az aktus helyébe is állhat. Nem pótolván vagy helyettesítvén azt, sokkal inkább önmagát minőségileg másként tételezve, szinte az aktussal vagy az aktus hiányával szembeállítva saját jelrendszerének gesztusait. Ilyen nyelvi gesztus Pilinger Ferenc elbeszélése hímtagja elvesztésé-

⁵⁸ Darvasi László: *A lojangi kutyavadászok. Kínai novellák*. Magvető Kiadó Budapest, 2002. 192.

⁵⁹ Később pontosan az ellenkezőjét olvashatjuk a 164. oldalon. *A szelek őrzője* című novellában a magánhangzók a gyógyító hangok, a mássalhangzók tiltottak.

ről, mivel a hiányzó szerv *helyett* vagy azzal *szemben* a hiány elbeszélésével, a hiány szövegével okoz örömet Szélkiáltó Borbálának. A szövegnek alapvető tulajdonsága, hogy örömet okoz.⁶⁰ Jozef Bezdán is fölismeri a szólalás és a lét működésének alapvető párhuzamait, ez azonban sokáig aggasztja, mivel a nyelvet, illetve jeleinek jelentéseit etikai oldalról közelíti meg, s innen a szöveg valóban csakis hazugságként értékelhető, a létezés is tévedés. A létezés folyamatosságát fönntartó szexualitás vagy erotika pedig szintén a hazugság kategóriájába tartozik Jozef Bezdán számára a Szélkiáltó Borbálával való találkozásig. Az is valószínűsíthető, hogy a mű nem tiszteli a történet, az információ szövegbe ágyazottságának elemi logikai rendjét sem, így aztán az esetleges ellentmondásoktól sem tart. A *Kazár szótár* egyik legszövevényesebb ellentmondása – mely minden bizonnyal abból származik, hogy a történet mondás csak saját folytonosságának fönntartására van tekintettel – a *Nagy pergamen* történetére vonatkozik, mely az egyik kazár követ bőrének teljes felületére tetovált kazár történelmet tartalmazta. A követ „Egyik hüvelykujján a Kijev elleni kazár támadást ábrázolták 862-ből, de mivel ez a hüvelykujja állandóan gennyedezett a nevezett ostromban kapott sebtől, a kép elmosódott, és örök rejtély maradt, mert abban az időpontban, amikor a követet Konstantinápolyba küldték, az ostrom még el sem kezdődött: kereken két évtizedet kellett várni rá.” Ezúttal szándékos ellentmondásról van szó, melynek jelzésértékét az elbeszélő nyilvánvalóvá tette. Rejtőzik azonban itt egy másik ellentmondás is. Az egyik bizánci arisztokrata magas összeget fizetett a követnek a második nagy kazár év történetéért, melyet a jobb kezén hordott. Az egyezség értelmében vágták le a követ kezét. A történet elején ugyanerről a nagy évről és ugyanerről a kézről azt tudjuk meg, hogy valamely büntetés végrehajtásakor csapták le. Az ellentmondások sorát *A könnymutatványosok legendájában* Konrad Rakonczay utolsó röplapja nyitja, mely az első olvasás után nyomban megsemmisült, s így a logikus gondolkodás számára megválaszolatlan marad a kérdés: hogyan került bele teljes egészében a regénybe? Ráadásul ha „komolyan” vesszük a narrátor által hangsúlyozott kijelentést, hogy a röplap többé nem olvasható, akkor hogyan kerül *A könnymutatványosok legendája* című regény 250. lapjára nyomtatásban a szövege? Értésülünk arról is, hogy a levél szövegét Jichak ben Juda, az első és egyetlen olvasó soha nem felejtette el, csakhogy Jichak ben Juda semmiképpen sem azonosítható az elbeszélővel. Ugyanez a helyzet Potári Félix Szeged-alsóvárosi ferenc-rendi szerzetesnek a kolostor krónikájába illesztett, a Gonoszra vonatkozó bejegyzésével, amely a 344. oldalon szerepel. A gárdián a 411. oldalon megsemmisítetteti a neoplatonikus és gnosztikus hatást egyaránt mutató szöveget. A válasz a kérdésre csak az lehet, amit a narrátor mond a könnymutatványosok kapcsán: a történetmondás tűnik tehát a regényben a történetmondás legfőbb céljának, de a történet még saját magát is folyamatosan kétesen értelmezhető helyzetbe hozza, akárcsak a *Kazár szótár* elbeszélői technikája, ahogy erről Dobrivoje Stanojević ír.

A budai rabbi, Efrájim ha Kohen egy történetet mesél tanítványainak, akik olyan odaadással és tisztelettel hallgatják, hogy egyikőjük visszafojtja a tüsszentést. A tisztelet magának a történetnek is szól. A rabbi mondanójának végére érven távozik, de még hallja a hatalmas tüsszentést.⁶¹ A tüsszentés az elbeszélés végén a magyar irodalomban talán Garay János *Az obsitosa* óta a történet hitelességének kétségbevonását, de legalábbis ki-

⁶⁰ Roland Barthes: *A szöveg öröme*. In: Uő.: Ua. Osiris Kiadó Budapest, 1996. 81–82., 84.

⁶¹ 1. jegyzet 320–321.

gúnyolását jelenti, pedig a rabbi története éppen a száműzetés, a gálút méltósággal való elviselésének szükségességére hívja föl a figyelmet. A rabbi a történetet helyesen választotta meg ahhoz, hogy „óvja és fegyelmezze” tanítványait, csak a történetmondás idejének megválasztásában tévedett. Pavić és Darvasi műveiből egyaránt kitűnik, hogy a történetmondás az emberiség legfőbb értéke, kultúránkat alapító történeteink pedig a létezéssel egyenértékűek. Ennek megfelelően Pavić következetesen fonja egybe a nyugati emberiség két alapító történetének tekintett szövegesoportot: a *Bibliát* és a Homérosz-életművet, illetve a belőle származtatható görög műveltséget.⁶² Darvasi regénye ismert és ismeretlen, újra föllelt, átírt vagy sohasem volt történetek laza szövétü gyűjteményeként is olvasható, amelyben a könnymutatványoskodás a kerettörténet. A szereplők mindennapi tevékenységi körébe szorosan beletartozik a történetmondás. Egy történet azonossága ellenére is különbözhet saját magától. Gül Baba történetét például Franjo Mendebaba, a török könnymutatványos konfesszióként mondja el, míg Ibrahim Galaburdi nemi erőszak közben. A regény szövétébe illeszkedik a Próféta hajszálnak története is, melynek fölirdézésakor Gül Babára is utalás történik. Mindezek a történetek személyes viszonyba kerülnek a regény szereplőivel, főképpen a könnymutatványosokkal, befolyásolják későbbi sorsukat, ígértként, jóslatként, fenyegetésként vagy tanácsként működnek a főszövegben.

Ha a könnymutatványosoknak van valamilyen titkuk, vagy ők maguk képezik titok tárgyát, ez a titok Arnót Abdurrahman szerint paradox módon mindenki által tudható, de „Nem lehet szavakra bízni.” Potári Félix említett, megsemmisített följegyzésében valószínűleg nem is az a tétel volt a legmegbotránkoztatóbb a gvárdián számára, miszerint az ember Istent utánozva a saját képére teremtette a Sátánt, hanem az, hogy ebből következően a teremtés tükör, amelyben a teremtő saját magát szemlélheti, ez a tükörkép azonban az emberi tevékenység következtében a Sátánt mutatja, ahogy a Descartes-ot idéző Foucault írja: „az Ördög képét magára öltő Isten igaz szimulákrumába rendelte őket. Ebben az oda-vissza mozgásban felerősödik és még tovább bonyolódik a végzetes hasonlóság veszedelmes játéka: Isten félelmetesen hasonlít a Sátánra, aki tökéletesen utánozza Istent. (...) A (...) csaló szellem (...) Isten leghűségesebb képmása, aki Isten minden hatalmát képes gyakorolni (...) Isten és a csaló szellem ikertestvérek. Egyetlen különbség van köztük: a csaló szellem ártani akar, amitől rögtön ki is hull a lehetséges létezők köréből.”⁶³ Mintha ismét a tükör lenne felelős valami gonoszért Darvasi regényében, pedig a tükör csak eszköz, mely a szimulációt és a fikciót szolgálja, és elsősorban arra mutat rá, hogy az általa közvetített ismeret a legjobb esetben is viszonylagos. Míg ez teológiai vagy bölceleti szempontból negatívan értékelhető, esztétikailag pusztán tény, mely az alkotói és befogadói mechanizmusok működésével áll kapcsolatban. *A könnymutatványosok legendája* így egy önteremtés történeteként is olvasható: hogyan hozzák létre a könnymutatványosok önmagukat és legendájukat, hogyan biztosítják önnön folyamatosságukat és Közép-Európát, illetve a közép-európai történelem évszázadain átívelő és azzal egybefonódó történetüket. Ilyen közvetlen és sikeres identifikációt a két vizsgált szerző közül Pavićnál is találunk, aki *Sár* című elbeszélésében a szerb Riznić család történetét fölvezolv Kelet-Eu-

⁶² Előbb arról elmélkedik Petkutin, hogy Püthagorasz *Töredékeiből* kitűnik: olvasta az *Ószövetséget*, majd Szent Metód azon gondolkodik, hogy Homérosz és Illés kortársak voltak, műveik földrajzi-szellemi módon kölcsönhatásban vannak egymással.

⁶³ Michel Foucault: *Aktaion prózája*. 36. jegyzet 88.

rópa egész kulturális-civilizációs horizontját megadja. A lengyel, a szerb és az orosz történelem, Balzac, Mickiewicz, Puskin, a nagyszentmiklósi avar(?) kincslet, Trieszt, Bécs, a Bácska jelölik a Riznicek történetének meghatározó pontjait, hogy aztán a bácskai anyaföldbe térjen vissza a főszereplő, ahonnan állítólag az egész családtörténet elindult. Az orosz agár cselekménye a kései Osztrák–Magyar Monarchia diszletei között játszódik Zomboron, Budapesten és Bécsben. Érzékletes leírásaiban megelevenedik a Ruszwurm cukrászda a Mátyás templomnál, az isler és az Orient-expressz.

Egy Mészöly munkásságához hasonló jelentőségű, regénnyé formált közép-európai szövegegyüttesre utal *A könnyűmutatványosok legendájából* Pep Velemir esete: Günter Grass *Die Blechtrommel* című művére.⁶⁴ Csakhogy míg ott a földszintről zuhan Oskar a mélybe, hogy ne nőjön tovább, addig Pep Velemir a magasból zuhan a földre hasonló eredménnyel, de neki is egyedi mutatványa lesz később. Persze értelmezhető az epizód a grassi párhuzam nélkül is, ekkor Pep Velemir története az égig érő fáról szóló mitikus magyar népmesének a visszajára fordított változata lenne, ráadásul Velemir végül győzedelmeskedik a hatalmas diófán, ha csak a maga törpe módján is: elpusztítja azt, mit meghaladni nem képes. Darvasi művéből Krúdy Gyula és Jorge Luis Borges hatása is kihallható. Arnót Ignác az álmokról elmélkedvén előbb Krúdynak a naturalista kifejezőeszközöket átmitizáló-átpoetizáló nyelvét használja, majd Borges *Körkörös romok* című novellájának⁶⁵ központi kérdéskörére is vonatkoztathatóan ilyen kijelentést tesz: „nyilván egy ilyen álomból maradt a világra a telihold, a fa, a felhő és az első kézzel írt könyv is.” A *Körkörös romok*at idézi a Diamont nevű háremhölgy vallomása, aki arról számol be, hogy már régen nem álmodik, hanem őt álmodja valaki. A saját álom elmaradása és egymás életének kölcsönös álmódása utal Milorad Pavić *Kazár szótárának* XVII. századi álomvadászaira, ahogy a *Rozália Fugger-Schmidt* című elbeszélés egy részlete is az álomvadászokkal, az álmok adásvételével hozható kapcsolatba.⁶⁶ Az egymást álmódó Sámuel Koen és Avram Branković éppen úgy változnak át egymásba, mint ahogy Branković halott nővére Efrosinija Lukarevićtyé, és ahogy a *Széletlasz* tudós elbeszélőjének művei egy számmára ismeretlen, általa barbárnak tartott Milorad Pavić nevű szerző műveivé. A *Júlia Szunce* című Darvasi mű elbeszélője számára is nyilvánvalóvá válik, hogy Júlia akkor fog fölébredni, mikor ő elalszik, mert fölvaltva álmodnak. Álomgyógyításról olvashatunk a *Kazár szótárban*.⁶⁷ Ez a gyógymód kerül a középpontba Pavić *Túl jól végzett munka* című novellájában is. Borgesnek az *Odüsszeia VIII.* 579–580. kapcsán a világra és a világirodalomra tett kijelentése⁶⁸ köszön vissza Farábi ibn Korának saját élettörténetére vonatkozó elképzelésében. Pavić műve nemcsak hatásokat mutat, de olyan hagyományokhoz

⁶⁴ Günter Grass: *Die Blechtrommel*. Deutscher Taschenbuch Verlag München, 1993. 73–76.

⁶⁵ Jorge Luis Borges: *Körkörös romok*. In. Uő.: *Válogatott művei I. A halál és az iránytű. Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999. 45–52. Borges kék tigrisei is föltűnnek a *Csang császár, a művészek és az ajtónálló* című novellában. 58. jegyzet 142–143.

⁶⁶ „Mi a hangyát letapostuk, csak hogy megálmodhassuk, honnan jött és hová cipeli a morzsát. Az álmainkat aztán közzétettük, és büszkék voltunk.”

⁶⁷ Erre utalhat a dr. Abu-Kabir Muávija által összegyűjtött tárgyak egy része is.

⁶⁸ Jelentőségünkben azért történik minden, hogy egyszer történet, elbeszélés, alkotás váljék belőle. Jorge Luis Borges: *A könyvkultusról*. In. Uő.: *Az örökkévalóság története. Esszék. Válogatott művei II*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999. 286–291.

tartozó szövegekre is utal, melyeknek vizsgálata csak évekkel később, az ezredvégen került az olvasói-értelmezői figyelem középpontjába. Ilyenek például a *Sátáni versek*, melyekre négy évvel Salman Rushdie előtt utal a *Kazár szótár*.

Csáth Géza 1912-es kötetének címadó novellájára, a *Schmith mézeskalácsosra* is utalás történik Pilinger Ferenc löcsei kalandja során, igaz mézeskalácsos helyett ezúttal takácsról van szó, akinek özvegye Schmidtné, de a szerelmi szál tragikus volta is földidézheti Csáth elbeszélését. A regény befejezése a mindig mindenről lekéső kurucokkal ironikusan idézheti Ady Endre költészetét. Milorad Pavić szótárregényében nem allúziók formájában jelentkeznek a szépirodalmi utalások, hanem úgy, ahogy Darvasi a történelmi személyeket építi be a történetébe: a maguk konkrétságában jelennek meg a *Kazár szótárban*, feladatot kapnak, mint Jehúda Halévi költészete és az általa írt *Liber Cosri*,⁶⁹ vagy mint Homérosz *Odüsszeiája*, mely Kalina és Petkutin sorsát jelzi előre, miközben a fiatalok éppen olvassák. A sorstalan fiúk (elhurcolt, emberpiacon árult rabok) említésével Kertész Imre *Sorstalanságára* utalna az elbeszélő *A könnymutatványosok legendájában*? A *Rozália Fugger-Schmidt* Darvasi nemcsak utal Kertész Imrére, de kifejezetten a *Sorstalanság* kapcsán említi. Később arról értekezik *A könnymutatványosok legendájának* elbeszélője, hogy a sors az egyetlen, ami csak az egyes személyé, amit nem lehet tőle elvenni. A sors eszerint olyasmi, ami közvetlenül, úgy is mondhatnánk ontologikusan-eleve az emberé. Ha elveszti, ha megfosztatik tőle, az nemcsak rá nézve tragikus, hanem a kozmosz, a teremtés rendjét bontja meg alapjaiban. A sorssal és elvesztésével kapcsolatos gondolatok az elbeszélésben Pilinger Ferenc nemi szervei legendába illően csodaszzerű elvesztésének történetét előzik meg, s a veszteség minden szereplő számára másképp értékelődik. Potári Félix testvér Magyarország elveszésével vonja párhuzamba abból az alkalomból, hogy az (mármint az ország) a közelgő háborúban újra megkerülhet, Pilinger számára pedig ez a fogvatkozás teszi föltehetőleg lehetővé, hogy könnymutatványossá váljék. A *Kazár szótár* és *A könnymutatványosok legendája* regényterének középpontjában egyaránt egy-egy nemétől megfosztott személyiség – Ateh hercegnő és Pilinger Ferenc – áll. Mindkét fogvatékosság transzcendens okokból következett be, de míg Ateh esetében egyértelműen értékvesztést sugall a megfosztás ténye, addig Pilinger Ferenc számára ez nem egyértelmű.

A győzelmes budai ostrom Darvasi regényében megfosztatik minden pátosztól, de nem a pártatlanság miatt, hanem annak a poétikai fogásnak a segítségével, ami Milan Kundera szerint ki tudja iktatni a giccset, mivel a giccs éppen ennek a tagadása.⁷⁰ Ez a valami pedig az emberi ürülék beemelése a műalkotásba. Absolon Demeter úr repülő ürüléke több évvel kibocsátója halála után éppen a budai ostrom után esik le eső képében az égből győzőkre és legyőzöttekre egyaránt (többek között Lotharingiai Károlyra is...). Ugyanaz a törekvés mozgatja a könnymutatványosokat, mint az álomvadászokat vagy a kazár kérdés vizsgálóit: kutatni, megérteni és elfogadni egymás felekezeti-etnikai-nyelvi másságát. Az iszlám kötetben egy álomvadász a türelműkről is ismert szúfikhoz hasonlítja magukat. Az is meggondolásra érdemes, hogy a XVII. századi „álomvadászok” vagy szótárírók mindhárman olyan egykor létezett személyek nevét kapták, akiknek az irodalommal, a tudományokkal vagy a könyvekkel, a könyvészzettel volt kapcsolatuk. Avram Branković szerb

⁶⁹ Halévi *A házi hit védelme* című műve Kajim Navi könyvtárában is megtalálható a *Mérgező tükrökben*.

⁷⁰ Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1994. 313–342.

író volt a XIX. században, de az olvasónak Brankovics György (1830. Köpcsény – 1907. Karlóca) karlócai érsek és szerb pátriárka is eszébe juthat, amellet, hogy a Brankovićok élénk tevékenységet fejtettek ki a XV. századi magyar történelemben. Később az ál-Brankovićok között is került egy Avram (1596–1630). Juszuf Maszúdi arab történetíró volt a X. században. Gerson ben Selomo Kohen a XVI. század elején Prágában megalapította a Gersonidák könyvnyomdász családját. Az első volt, aki héber betűket készített és nyomtatott Prágában. Végül földídezhetjük még Kohn Sámuel (1841. Baja – 1920. Budapest) budapesti főrabbi nevét, aki teológus és történész volt.

Az álomfejtő kazár álomvadászok egyértelműen szemben állnak mind a kagánnal, mind a monoteista vallások triászával. Az Istennel való józan, dezantropomorfizált, mégis bensőséges kapcsolatukat jól megvilágítja a kagán álmára adott, tiszteletlenségében is őszinte válaszuk.⁷¹ A kazár kagán megvetette az álomvadászokat, akik Ateh hercegnő vezetésével a kazár ősvallás papi rendjét alkották, történetekkel próbálta őket neveltségessé tenni, és havonta egyszer fegyveresen is küzdött ellenük (bár ez utóbbi inkább rituálé lehetett). Mindenesetre Mukaddaszi bűnhődésének történetéből sem derül ki egyértelműen, hogy a kagánt féltékenység vezette-e a büntetésben vagy az álomvadászok iránti gyűlölet. Az első kazár szótár nem Daubmannus műve, hanem a kazár álomvadászok állították össze Ateh hercegnő utasítására, s ez a szótár személyes vonatkozásai miatt Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című művének sors- és életrajzgyűjteményére emlékeztet. Ez a kazárok szent könyve, s olyan lassú és többszörös olvasást igényel, mint amilyenről Barthes értekezik *A múltól a szöveg felé* vagy *A szöveg öröme* című műveiben. Nikoljei Teoktist atya, akit emberfölötti emlékezet jellemez, nem hisz ebben, így az ő olvasásából hiányzik a barthes-i gyönyör vagy öröm fogalma, sokkal inkább nosztalgikus, rezignált. Írás és álom, valamint olvasás és álomfejtés között vonható párhuzam a szótárt készítő kazár álomvadászok tevékenysége kapcsán, s erre Thomka Beáta is utal, a *Kazár szótár*at elemző tanulmányában. Persze kérdés, hogy az álomfejtést az álmok olvasásának tekintjük-e vagy az álmennyelv fordításának. A héber kötet szerint az első kazár szótárt mindössze ketten írták: Ateh hercegnő a könyv női részét, szeretője, Mukaddaszi a férfi könyvet. A *Kazár szótár*nak is kétféle kiadása van: kulccsal jelölt férfi példány és zárral jelölt női. H. Nagy Péter közli a női példányban található eltérés fordítását.⁷² Teoktist atya is megkülönböztet férfi és női történeteket, mégpedig aszerint, hogy hogyan végződnek. A H. Nagy Péter által kimutatott eltérések a *Kazár szótár* vége felé találhatóak. Az első embert összeállító kazár álomvadászok női könyvei Ádám testét, a férfi könyvek pedig a vérét jelölték. A test és vér egyesülésekor megvalósul Ádám kozmikus testének egy részlete. Peter Michalovič a *Kazár szótár*at vizsgálva mutat rá, „hogy az interpretációs tevékenységet nemcsak kulturális-történelmi feltételek határozzák meg, hanem a nemiség is.”

A párhuzamosság, ami a *Kazár szótár* és *A könnyemutatványosok legendája* történelmi idejében részben megfigyelhető arra figyelmeztet, hogy voltak és sajnos vannak az európai történelemnek olyan időszakai, amikor a kontinens lakosainak figyelniük kell vagy kellett volna egymásra, s akkor talán másképp alakult volna a sorsuk, hiszen a vallási és nemzeti eltérések közelebb is hozhatják egymáshoz a közösségeket. Ahogy Pavić írja

⁷¹ Ugyanezt a jelenetet az iszlám kötet úgy rögzíti, mintha az álomvadászok válasza együgyű, sőt ostoba lett volna.

⁷² 7. jegyzet 60.

több novellájában: „Ugyanazon a módon ugyanazon dolgot megtartani és elveszíteni is lehet.” Ateh hercegnő a XVII. és a XX. században is fölbukkan, hogy segítse az álomvadászok utódait, de egyre kevesebb sikerrel. Míg Maszúdinak még lenne esélye arra, hogy fölismerje (saját hibájából mulasztja el a lehetőséget), addig a XX. században az egymás kultúrájára (sajnos csak a kultúrákra és nem a kultúrában létező emberekre) nyitott tudósuk számára ez már nem lehetséges.⁷³ A *Kazár szótár* belső logikája szerint az alvilág sátrani erői „segítik” az embert abban, hogy ne érthesse meg eltérő szokású-világnézetű-gondolkodású társát, ahogy erről a keresztény pokol ördöge, Nikon Sevast nyilatkozik Avram Brankovićnak.⁷⁴ A muzulmán hitvitázó hasonló értelemben fejtje meg a háromszögű érme rajzolatát: aki a három monoteista világvallás egyikéhez sem tartozik, vállalja függetlenségét, azt végül kiszolgáltatják a Sátán által befolyásolt igazságszolgáltatásnak, vagy halála bosszúlatlan marad. Az előbbi történet Dorota Schulzcal – aki úgy menekülhet csak meg a kivégzés elől, ahogy az arab zeneépítő a szótár egy másik történetében⁷⁵: magára vállalja egy, a törvények által kevésbé védett személy meggyilkolását –, utóbbi Suk professzorral. Dorota Schulz nagybátyjának – akit a fasiszták deportáltak és gyilkoltak meg – szavajárása szerint jár el: „Megment bennünket hamis áldozatunk.” A hamistanúság azon válfaja, amely ártatlan áldozatokat ment meg azáltal, hogy el nem követett bűnöket vállal magára, legalább Rousseau óta ismert.⁷⁶

A *könnyemutatványosok legendájában* a transzcendens erők isteni része avatkozik be rendre a történetbe, ami pokoli, az maga az emberi valóság. Az ördög alkut ajánl Brankovićnak, melyből később kiderül, hogy a XX. század második felére a mainapság történelminek nevezett egyházak csupán nevükben állnak fenn, nincs annyi hatalmuk, hogy képesek lennének megakadályozni a keresztény, a zsidó és az iszlám pokol sátrani összefogását az emberiség ellen. Az idegen kultúrák kölcsönös megbecsülése azonban koronként változatlanul jellemzi azokat a személyeket, akik a kazár kérdéssel való foglalatosságokán szembesülnek a másik két nagy monoteista vallással, még akkor is, ha a Sátán erői ezt minden eszközzel akadályozni próbálják. A konkrét föladat persze nem egymás kölcsönös megbecsüléseként és megismeréseként jelentkezik a műben, hanem Ádam Rúháni vagy Adam Kadmon testének-országának helyreállításaként, mely mintha egy könyv lenne, s össze kellene szerkeszteni, mint egy szótárt vagy enciklopédiát. Ezt a tevékenységet egyébként a kazár hitvita muzulmán résztvevője hiábavalónak és Istennek nem tetszőnek véli. A lényegi entitás antropomorf elképzelésének kozmikus analógiája Emmanuel Swedenborgtól származik, aki Isten országát, az angyalokat és a teremtés összességét egyaránt

⁷³ Neve ekkor Virginia Ateh, ami talán érintetlenséggel utal érinthetlenségére, azaz nem nélküliségére.

⁷⁴ „akik gyűlölik egymást, azokkal nincs baj (...) Az ilyenek mindig hasonlatosak egymáshoz. A dühödtt ellenfelek mindig egyformák, vagy idővel egyformákká válnak, különben nem lehetnének egymásnak ellenségei. Akik tényleg különböznek egymástól, valójában ők a legveszélyesebbek. Igyekeznek megismerni egymást, mert nem akadnak fenn a különbözőségeken. Ezek a legrosszszabbak. Az olyanokkal, akik megengedik nekünk, hogy különbözzünk tőlük, és ez a különbség nem nyugtalanítja az álmukat, ellenfeleinkkel összefogva, közös erővel fogunk leszámolni, és egyszerre három oldalról fogjuk őket megsemmisítő ostrom alá venni...”

⁷⁵ Az arab történetében kazár megölését vállalja magára, Schulz pedig szerbét.

⁷⁶ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport Szeged, 1999. 395–397.

antropomorf térbeli alakzatokként határozta meg *Menny és Pokol látottak és hallottak szerint* című művében. Mintha a föld színéről végérvényesen eltűnt (sőt a *Kazár szótár* értelmezését követve talán csak az álmokban, pontosabban maguknak a kazároknak az álmaiban létezett) kazár népcsoport *hiánya* lenne az inspiráló erő, amely újra és újra közös gondolkodásra készíti a különböző vallások képviselőit. Mintha egy halott vagy csak az álmokban létezett Isten végakarata teljesülne minden alkalommal, mikor a sátáni vagy a tudatlanul pusztító emberi erők szövetsége ellenére,⁷⁷ minden leszámolást túlél a kazárok „története”, bár *A könnymutatványosok legendája* ezzel együtt is sokkal optimistább hangvételű, inkább mesei. Enciklopédia és mítosz összefonódását, pontosabban a mítoszok enciklopédikusává válásának igényét Northrop Frye egyetemes érvényűnek tételezi (bár az enciklopédikus hajlamot nem minden esetben tartja esztétikailag pozitívan értékelhetőnek)⁷⁸, ilyen szempontból tehát a *Kazár szótár* szerkezete a mítoszok változásának azt a folyamatát követi, melynek köszönhetően a szekularizáció évszázadaiban is megőrizhették elbeszélhetőségüket.⁷⁹ Pavić hősei kivételes képességű – többnyire tudós – emberek, kevés kivétellel mégis elbuknak a sátáni intrika miatt. A könnymutatványosok között ha akadnak is világképek vagy bölcs emberek, többségük ágrólszakadt; kuruc és megcsonkított tolvaj éppúgy található köztük, mint bolgár kisfiú, de nincs olyan világi vagy egyházi hatalom, amely szembeszállhatna akaratukkal, föltehetően azért, mert nemcsak a mesélés ősi hatalmával bírnak, de maguk is a mesék világából bukkannak föl időről-időre Közép-Európa kritikus pillanataiban és helyzeteiben. Fantasztikus megvalósulásai Foucault becstelen hőseinek, akik önnön szerencsétlenségük és koruk hatalmi diszkurzusának áldozatai,⁸⁰ mivel a valóságból pontosan az hiányzik, ami miatt a könnymutatványosok, mint könnymutatványosok megvalósulhatnak. Építeni próbálnak egy olyan korban, amikor körülöttük minden pusztít, akárcsak a *Fölrít a Szűz jegyében* Radacs Csuhoricsa, a templomépítő, akinek a története valahol ott kezdődik a XVII. század végén, ahol a könnymutatványosoké az olvasó számára lezárul. Többször is nyilvánvalóvá lesz a *Kazár szótárban*, hogy csak a magától eltérő vallást és kulturális hagyományokat ismerő álomvadász lehet eredményes. Maszúdi, tevéje álmában látja az olvasó Koent, azt is látja, hogy amit olvas, az a *Liber Cosri*, de mivel nem tud latinul, nem ébred rá, hogy ez Jehúda Halévi kazár hitvitával foglalkozó műve, s később is csak a rabbi fordítása után érti meg, hogy egy másik álomban Koen latinul azt az általa már ismert mondatot álmodta, amit a kazár kagánnak mondott álmában az angyal. Dr. Abu-Kabír Muávija éppígy nem tudja elolvasni Samuel Koen Efosrinija Lukarević nőstényördögnek szerb nyelven írt szerelmes versét, amikor pedig Koen a dubrovnikai jezsuita atyákhoz folyamodik, hogy segítséget kérjen a kazár hitvita keresztény forrásainak ügyében, azok börtönbe csukják, saját hitközsége pedig végül száműzi.

A harminchat igaz ember történetét beleépíti Darvasi regényébe, amely mintha a korújkori Közép-Európa teljes valóját próbálná átfogni úgy, hogy megteremtí saját fikatív és

⁷⁷ Abu-Kabír Muávija az, aki megsebesíti Isak Schulzot, Dorota Schulz férjét, ő viszont nyomorékká teszi az arabot az izraeli-egyiptomi háborúban.

⁷⁸ Northrop Frye: *A kritika anatómiája. Négy esszé*. Helikon Kiadó Budapest, 1998. 269.

⁷⁹ I.m. 52–53.

⁸⁰ Michel Foucault: *Becstelen emberek élete*. In. Uő.: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Budapest, 1998. 93–95.

főlvállaltan viszonylagosnak tekinthető Közép-Európáját, majd mítoszok, mesék, legendák, babonák, történetek, politikai és tudományos események, társadalmi mozgalmak (ilyen lehet a Sabbatáj Cví nevéhez kötődő rosszlemkű szerveződés) segítségével megféleléseket teremtsen saját regényvilága és az olvasó tudatában föltételezhetően élő történelmi elképzelések között. A *Kazár szótár* keresztény kötetében egy zsidó a Gólemhez hasonló szörnyeteket készít, hogy ezzel térítse a kagánt a zsidó hitre, Ateh kazár hercegnő azonban a zsidó misztikus eszközökhöz hasonló módon pusztítja el az óriást: míg a Gólem-legendákban a bölcs rabbi szent betűket ír a szörny homlokára, hogy elpusztítsa, addig Pavičnál az életre keltéséhez használják az írásjeleket, Ateh hercegnő pedig a betűket hordozó homlokára köpve törli el az írást, a Gólem életével együtt. A *Könnymutatványosok legendájában* egy nem zsidó, gólemszerű történet is megtalálható: Pep Velemir, a húsdobáló mutatványos törpe a tatár Iszmaitól csellel megszerzett ládában található levágott emberi testrészekből húsdobálással egy gyönyörű, de lelketlen fiatal nőt elevenít meg, aki aztán a vesztét okozza Buda 1686-os ostromakor. Iszmail Szélkiáltó Borbálával való találkozás után kezdte el gyűjteni az emberi tagokat, mivel a boszorkány kiharapott egy darabot az arcából, éppúgy, mint Mustaj Sabljak bég, a *Kazár szótár* egyik mellékszereplője egy elítélt karjából. A mézben ázó tagok dobálása a felhőtlen ég alatt nemcsak azért áll a nőiség szimbolikájának uralma alatt, mert női testet állít össze belőlük Pep Velemir, hanem mert a törpét védő mitikus fekete és fehér kutya jelképsége a *Marseillei Tarot XVIII.* nagyárkánumát, *A Holdat* idézi, melyről köztudomású, hogy erőteljes női szimbólum. A két regénytörténet szempontjából az is fontos lehet, hogy mindkét testesonkolás nomád nagyúr parancsára történik. A gólem-szerű misztikus-babonás csonkolt tagokból történő építkezés profán, lefokozott, gúnyosan parodisztikus vagy éppen sátáni *utánzata* is lehet annak a munkának, melyet a *Kazár szótár* álomvadászai végeznek, midőn megpróbálják összeállítani Adam Kadmon testét.

A Duna tájának relatív megítélése hangsúlyt kap Darvasi regényében. John Burberry angol utazó Európa felől, míg Evlia Cselebi „török utazó és világkém” (mindkettő az elbeszélő meghatározása!) Ázsia, illetve Kis-Ázsia felől tekinti a hódoltság kori Budát. Utóbbi az elragadtatás hangján ír a városról, előbbi nyugati spleen-nel számol be az elmaradottságról és a nyomorról. Az elbeszélő érzékelteti, hogy mindkettőnek *igaza van*. A regényben rendre föltűnnek a történelemtudomány által létezőnek tekintett személyek, de az ő személyük is a mesék és mítoszok világába lényegítődik át: legendássá lesz, abban az összetett értelemben, ahogy például Mészöly Miklós használta a legenda kifejezést különböző műveiben.⁸¹ Kara Musztafa nagyvezírt például nem Bécs sikertelen ostroma miatt végezteti ki a szultán, hanem, mert megtudja a titkát: tízezer fehér és tízezer fekete szála mellett szakállának van egy arany szála is. Lotharingiai Károly első követe a regényben nem a vár föladásáról próbálja meggyőzni Arnót Abdurrahman pasát, hanem a könnyemutatványosokról szól egy az ellenségnek tett nemes gesztus keretében. Darvasi történetei zárójelbe teszik a történelmet (ez a kijelentés különösen a szerb polgárháborúról szóló novelláira igaz). Az *Anna-Mária Mohács* című novellában – amely éppúgy történelmi allegória mint a *Wedgewood-teáskészlet* Pavičtól, csak míg Pavič allegóriája a mítoszból építkezve szimulál hagyományt, addig Darvasi a morbid humorra épít – a történelem me-

⁸¹ Mészöly Miklós: *Magasiskola* 22. jegyzet 410–411., Uő.: *Ahol a macskák élnek*. I.m. 457., Uő.: *Az atléta halála*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 92.

netét a vicchez hasonlítja a főszereplő, akinek számtalan álneve a magyar történelem tragikus fordulópontjait idéző helység- vagy folyónevekből áll. A harminchat igaz ember története Jichak ben Juda személyében kapcsolódik a könnymutatványosok történetéhez. Jichak ben Juda könnyeinek száma harmincöt, a harminchatodik könnycsepp ő maga. Később Aaron Blumm megemlíti a Lamed-váv cádikokról szóló igen hosszadalmas előadásában, hogy némely igaz a reáért mérhetetlen fájdalomtól megkövült könnycseppé is változhat. Mintha a könnymutatványosok és a Lamed-váv cádikok mellé egy, valamiképpen az iszlámhoz kapcsolható titkos társaságot is létrehozna a szövegvilág, ez pedig a világgémek önmaguk előtt is ismeretlen csoportja, mely a többször meggyilkolt és föltámadt Brazina tanításában mitikus fontosságúvá válik, habár szolgáltatásaikat a politika irányítói használják – akiknek hivatását az elbeszélő a prostituáltakat futtató férfiak mesterségével állítja párhuzamba. Pavić *Hosszú hajút az éjszakában* című novellájában is von egy hasonló párhuzamot a történelemcsinálók és a prostituáltak között –, így az elképzelhető legprofánabb értelmet nyerik. Darvasi kedvenc szavai átjárják a műveit. A világgém kifejezés a *Veronika Schwarz* című novellában is megtalálható. Jozef Bezdán világgém legendába illő „memóriarendszerében” találják meg azt az „időtlen iszlám legendát”, amely a világot titokban fönntartó tiszta és igaz negyven mohamedán szent emberről szól. Bezdán memóriája a hajszálaiban rejlik, akárcsak a kazárok árnyéknépének nemzeti identitásra vonatkozó ismeretei a *Kazár szótárban*. A legenda lesz az a műfaj, amely tartalmazza a könnymutatványosok történetét, esetleges titkaikat, de főképpen keresésük, megismerésük históriáját. Ez a megismerés lesz a velük való azonosuláshoz vezető legfontosabb lépés is, s ilyen módon a könnymutatványossá válás története a legenda központi motívumává válik, lényegileg összefonódva a keresés cselekménysorával, mely ezúttal a posztmodern regényekhez (*A rózsza neve, Kazár szótár, Ha egy téli éjszakán egy utazó... stb.*) és az archaikus hagyományok mitikus hőstörténeteire hasonló módon értelmeződik. Aki a könnymutatványosokat keresi, az a könnymutatványos, illetve az lesz a könnymutatványos, ahogy Potári Félix fogalmazza meg Jozef Bezdánnal kapcsolatban: „Fekszel egy legenda mélyén, és most már ott is maradsz.”

Az elbeszélő mintha saját ars poeticáját adná meg, amikor arról számol be, hogy Pilinger Ferenc miként mesél Szélkiáltó Borbálának. Ez az elbeszélői technika a pannon-prózát író Mészöly Miklós írásművészetével is rokonságban áll.⁸² Ezt a – látszólag laza szövésszerű, hosszas kitérőkkel megszakított – narrációt alkalmazta Mészöly is több művében, s nyilatkozataiban többször utalt arra is, hogy magáról a cselekménytelen tájról kell írni, úgy, ahogyan a flóra és a fauna él.⁸³ Az elbeszélő további – befogadasesztetikai – nézeteit Pilinger Ferencen keresztül közvetíti. Ezek a fejtegetések arra vonatkoznak, hogy a műalkotás nem az alkotó öncélja, pontosabban senki által ki nem sajátítható, ha úgy tesszük, abszolút értelemben demokratikus létező, éppen ezért veszedelmes lehet például

⁸² „Először lassan és megfontoltan beszél. Megválogatja a szavakat, néha aggályosan kiigazítja magát, elnézést kér, majd gyorsan helyesbít, máskor meg nekilendül és elveszti a fonalat, ilyenkor eszmél s elhallgat, sokáig töpreng, aztán előzmény nélkül folytatja egy másik mesével, de váratlanul rátalál az elvesztett szálra, új lendületet kap, ám az egészben nem is ez az érdekes (...) Az egész test él és beszél, mint a zúgó erdő, megáradt folyóvíz és recsenő ég, mintha a fény énekelne.”

⁸³ Mészöly Miklós: *Az én Pannóniám*. Babits Kiadó Szekszárd, 1991. 32–33., 284.; 142. jegyzet 160.

a hatalom számára, mint ahogy *A lojangi kutyavadászok álma* című novellában az ifjú esztéta megjegyzi a fejedelemnek: „Egy művészen megbízhatok, uram, de a művében soha.” A „kínai novellákat” tartalmazó kötet nagyjából olyan művekből áll, amelyek műalkotás, befogadó és alkotó viszonyát elemzik néha egészen extrém módon, mintha a műalkotás megpróbálná megakadályozni értelmezését. Hasonlóan szélsőséges poétikai véleményt formál *A két iraki diák* című Pavić-novella elbeszélője.⁸⁴ Darvasi László számára az általam esztétikainak vagy irodalminak nevezett igazság föltehetőleg a művészettel azonos vagy egyenértékű. *A könnyemutatványosok legendájában* és a *Szerezni egy nőt* novelláiban többször olvasható, hogy a háborúban nincs és nem is lehet igazság, mert annak tulajdonsága a hazugság. Számomra ez a „háborúban hallgatnak a múzsák” szállóige variációjának tűnik, de emlékeztethet Kafka regényalakjának egy kijelentésére: „A hazugságot avatják világrenddé.”⁸⁵

A szelek nemcsak a légköri jelenségekért felelősek a két nagyregényben. Mintha a mitikus és a sorsszerű cselekedeteket egyaránt ők gerjesztenék. A szótárregény szerint a kazárokat hím-szelek sarkallták új hon keresésére, s a végzetes al-dunai hadiútra kelés előtt Avram Branković kopt kardmestere⁸⁶ a három tengerről fújó szelek minőségére figyel a Boszporuszon. A pincérnővé változott Ateh hercegnő a sós légáramlatokra és szelekre utal tanúvallomásában, de a sóra is tesz egy különös megjegyzést. A slávok, akiknek földjét Aszparuh onogur-bolgár kagán (kinek szándékosan homályban tartott mítosza *A könnyemutatványosok legendájában* is fölbukkan) elfoglalta, a szótár szerint „korbácsolják a szelet”. Jehúda ibn Tibónnak szélben távolodva olvassák föl az általa fordított *Liber Cosrit*. Teoktist atya is számon tartja az évszakok váltakozásával esztendőnkint visszatérő szeleket és a folyam menti szelek változásait. A Sátán a szélből teremtette Ádámnak, az első embernek a lélegzetét, ahogy ez Avram Branković szöszedetében szerepel, de ez a lélegzet nem lehetett lélekké, azt Isten adta Ádámnak. A kazárokat szél alatt születetteknek nevezi a szótár. A szél kapcsolatban állhat a fogantatással a pavići lehetséges világokban (főként a *Hosszú hajóút az éjszakában* című novellában), amennyiben a szeleknek olyan nemzőképességet tulajdonítunk, amilyennel az archaikus görög eredetmítoszokban bírtak. A kazárok által szentként tisztelt sók is összefüggésben állnak a szelekkel, hiszen azok alakítják és pusztítják el a kazár zeneépítők sószobrait, melyek a szélszobrokkal is rokonságot mutatnak. A só a betűkkel és az ételekkel is kapcsolatban áll, mivel a kazár ábécé betűi ételekről kapták a nevüket, míg a számok a só hét kazár fajtájáról. A gasztronómián keresztül a nyelv jelrendszere a szakralitással érintkezik.⁸⁷ A kazár Istent sóistenként írja le a szótár iszlám kötetében. Teremtése abból állt, hogy a már meglévő mindenségben elválasztotta egymástól a három időt. A kazárok imája a sírás, mivel a könny is sós, akár csak Istenük örökkévaló pillantása. Sejthető, hogy a könnyemutatványosok sírásának

⁸⁴ „A szó kezdett ellenállni az olvasásnak...”

⁸⁵ Franz Kafka: *A per*. Ikon Kiadó. Budapest, 1995. 119. Köszönet Fried Istvánnak, aki az idézetre felhívta a figyelmemet.

⁸⁶ Érdeemes megemlíteni, bármennyire is meglehetősen, hogy Pavić a koptokat pravoszlávként tartja nyilván. 4. jegyzet 72.

⁸⁷ Étkezési kultúra és szellemi tevékenység egyébként is kapcsolatba kerül. Több Pavić novellában olvasható, hogy csak az képes gondolkodni, aki kenyeret és sajtot eszik. (*Hosszú hajóút az éjszakában, A két iraki diák*)

szintén vannak szakrális vonatkozásai. Az azonban bizonyos, hogy Jichak ben Juda könnyei az ima könnyei. A héber kötet szerint is a só imádták a kazárok, s földalatti vagy hegyekbe vájt templomaik sóból készültek. Só és álom is összefonódik rituálékban, mivel hitük szerint akiben nincs elegendő só, az nem tud álmodni, márpedig az álom a szakrális rituálé része. Álom és ébrenlét, valóság és álomvilág a halálban fölcserélődik, ezt sugallják az álomvadászok megnyilatkozásai, de ez az értelme Ivan Mijak reménykedésének is a *Mérgező tükrökből*. Maga a szél megfoghatatlan jelenvalóságában könnyen lehet, hogy mindazoknak a hiányzó létezőknek vagy jelenségeknek az analógiája, pontosabban hiányuké, akik éppen jelen nem lévőségükkel, hiányukkal szervezik Milorad Pavić és Darvasi László regényeinek elbeszélői szerkezeteit. A *Szélatlász* című novellában egy a címmel azonos nevű könyv kapcsán témává válik a szelekhez és tevékenységükhöz köthető hiány. A széljárás változásával kezdődik az elbeszélő könyvtárában és szakírói munkásságában az a folyamat, amely az információ, a szövegek hiányán keresztül a művek átkonstruálásáig vezet, s melyben az elbeszélő teljes munkássága megsemmisül, végérvényesen hiánnyá válik, helyét az elbeszélő számára ismeretlen *Milorad Pavić* életműve veszi át. Az egyik legfontosabb hiány éppen az értelmezésre vonatkozatható. A *Kazár szótárban* Dzsábir ibn Aksáni a muzulmán ördög az értelmezés-megértés kérdéskörét a halállal, pusztulással és pusztítással köti össze: mintha Isten a halálunkon keresztül üzenne nekünk arról, hogy létezik.⁸⁸ A halál így a létmegértés eszköze lesz, persze korántsem olyan egzakt módon meghatározva, mint Heidegger *Lét és Időjében*, sokkal inkább a hiányhoz kötődően. Amíg beszéd, kommunikáció lehet a megértésről, addig nincs megértés, mivel a kommunikációban részt venni azt jelenti, hogy életben lenni. Ha a megértés megtörtént, akkor a megértési folyamat lezárult, ez pedig a meghalás folyamatával azonos. Utána már nincs beszéd semmiről. A beszéd, a jelölés tehát a hiányra vonatkozik, mint a regényekbeli szelek mozgásukkal arra, ami megfoghatatlan.

⁸⁸ „Gondold most el (...), hogy létezik valaki, (...) aki előtt ismeretes, hogy mi módon, mivel és miért van körülhatárolva az a mi térségünk, tekintete beéri azt, amit mi határtalan égboltnak tekintünk; valaki, akinek nem áll módjában a közelünkbe jönni és a tudomásunkra hozni, hogy létezőnk, csak egyféleképpen: ha megöl bennünket. Valaki, akinek a ruháját eszegetjük, valaki, aki közlésként hordja kezében a halálunkat, mert ez az eszköze a velünk való értekezésnek. Megöl bennünket, úgy adja tudomásul ez az ismeretlen, hogy létezik. És halálunk által (...) akár egy résnyire nyitott ajtón keresztül, az utolsó pillanatban bizonyos új mezők és bizonyos más határok tűnnek elénk.”

ORCSIK ROLAND

A gastarbeiter nyelv költői reflexiója

IVAN SLAMNIG ÉS DOMONKOS ISTVÁN

A „nyelvfordulat”

Kezdjük egy közhellyel:

A XX. század második felének lírai diskurzusaiban a nyelviség kérdése minden bizonnyal a domináns jellemzők közé tartozik. Ebben a periódusban gyakran a nyelv, pontosabban annak használati módja tükrözi a költői világ-értelmezést. Wittgenstein nyomán megállapíthatjuk: Nyelvem határai a vers határaivá, illetve a vers világának határaivá váltak.

A horvát, illetve a magyar költészetben a „nyelvi költészet” pionírjai közé sorolhatjuk Ivan Slamnigot és Domonkos Istvánt. Mindketten a modernség szellemi áramlataitól, pontosabban az egzisztencializmus és különböző avantgárd izmusoktól inspirálódva bontották ki költői munkásságukat. A legfontosabb második világháború utáni ex-jugoszláv irodalmi orgánumok szerzői voltak: a zágrábi *Krugovi* (1952–1958) és az újvidéki *Új Symposion* (1965–1992). Szembeszegülve a háború utáni ún. szocreál irodalommal, továbbgondolva a modernista kísérleteket megérkeztek a neoavantgárd, a posztmodern közvetlenül megelőző nyelviséghez. Cvjetko Milanja a következőket állítja Slamnigról: „A »nyelvi« költészetbe való »belépésről« van szó, amit én inkább a grammatológiai fordulat költészetének, illetve a szemiotikai modelatív mátrix költészetének nevezek.”¹ Goran Rem a modernség-posztmodernség konstrukciók értelmezésekor két stratégiát tulajdonít Slamnignak: „[...] egyfelől azt, amely Ivšić, Pavlović, Stošić után – előkészíti a modernség fordulatát a poszt állapotba, másfelől pedig azt, amely az említett szerzőkkel, de Mrkonjićtyal, Vladovićtyal, Rogićtyal és Stojevićtyal is – önmaga valósítja meg az ajtónyitást a modernség poszt állapotába”² Bányai János szerint hasonló konzekvenciákat vonhatunk le az *Új Symposion* szerzőinek munkássága kapcsán: „Az avantgárd tradíció megértése egyben ’kilépés is e tradíció keretéből, mert jelzi, hogy a történeti avantgárdban kialakult poétikai

¹ „Riječ je o »ulazu« u »jezičke« pjesnike, koju ja radije imenujem pjesništvo gramatološkog obrata, ili pjesništvo semiotičke modelativne matrice.” Cvjetko Milanja: *Slamnig – Model književnosti*, In: *OS lamnigu. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, szerk.: Goran Rem, Pedagoški fakultet, Osijek, 2003, 22.

² „[...] one koja nakon Ivšića, Pavlovića, Stošića – priprema obrat modernizma u post stanje, i one koja opet zajedno s tim autorima, ali i Mrkonjićem, Vladovićem, Miraovićem, Rogićem i Stojevićem – izvodi sam ulazak u post stanje moderniteta.” Goran Rem: *Kvadrati tuge ili ekranizacija teksta*, In: *OS lamnigu*: i. m. 79.

– műfaji – normák és kánonok kimerültek, minek következtében – e „megértés” következtében – bejelenthető egy új – »neoavantgárdnak«, vagy (ha nem túl korai) posztmodernnek – vehető regény- és irodalomszemlélet a kompozíciós elvvé emelt önidézet és önkomentár, valamint a szövegvilág fikcionalitásának jegyeivel”³

A mostani munka fő célja, hogy megvizsgáljuk, miként reflektálódtak a „nyelvfordulati” problémák a két szerző „vendégmunkás” nyelvhasználatot idéző költeményeiben.

Az identitás nyomai

A fentiekből láthatjuk, hogy mindkét szerzőnk bizonyos értelemben megkezdte a leválási folyamatokat az irodalom modernség-paradigmáiról. Ily módon olyan költői nyelvet hoztak létre, amely egyedinek tűnik a vitatott korszakban. Ez a nyelv valójában ellenzéki természetű, egy begyepesedett, kanonizált irodalmi felfogás kritikája. Slamnig egy 1958-as esszéjében a maga által tágan értelmezett kortárs költészetéről azt állítja, hogy: „Amennyiben beszélhetünk valamiféle speciális különbségről a kortárs és más időszakok költészete között, akkor az egy olyan tendenciát jelent, amely kifejezésre juttatja a mindennapi beszédgyakorlatból figyelmen kívül hagyott és mellékes költői elemeket.”⁴ A mai horvát költészet egyik fiatal szerzője, Tvrtko Vuković ezzel kapcsolatban kritikusan nyilatkozik: „A magas, kanonizált költészet demitologizációjának projektjét Slamnig képtelen volt végigvinni, mert az ő diskurzusát is lényegében meghatározta ugyanannak az ún. magas irodalomnak a határa.”⁵ Ugyanakkor kérdéses, mennyire állt szándékában Slamnignak a magas irodalmi határok meghaladása. Amennyiben figyelembe vesszük a kanonizált versformák rendkívül gazdag használatát, valamint költeményeinek tudatosan alkalmazott, dialogikus jellegét és intertextualitását, arra jutunk, hogy nem. Ezt támasztja alá Slamnig felfogása az irodalom és az irodalmár autonómiájáról: „Úgy gondolom, hogy az irodalom külön valami, hogy nyelvvel és szövegekkel dolgozik, tehát nyilatkozatokkal, akár szóbeliakkal, akár írottakkal, hasonlóan a politikához. Ugyanakkor van egy lényegi különbség, az irodalmi munka sajátja az a másság és különlegesség, ami mellett szerintem ki kell állni.”⁶ Mindebből levonhatjuk, hogy Slamnig részére az irodalmi alkotás autonóm nyelvi munkát jelent, s e módon az autonóm nyelv létrehozására tett kísérlet is egyben. Viszont látni

³ Bányai János: 1965: *A (poszt)modern fordulat éve?*, In: B. J.: *Hagyománytörés*, Forum, Újvidék, 1998, 92.

⁴ „A ako bi se moglo govoriti o nekoj posebnoj razlici između suvremene poezije i poezije drugih razdoblja, onda je to tendencija da u njoj dođu do izražaja oni zanemareni i usputni poetski elementi iz svakidašnje govorne prakse, ili iz djela, koja nisu službeno priznata poezijom.” Ivan Slamnig: *Pristupanje suvremenoj poeziji*, In: I. S.: *Disciplina mašte*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1965, 190.

⁵ „Projekt demitologizacije visoke kanonizirane književnosti Slamnig nije mogao do kraja realizirati, jer je njegov diskurz bitno određen granicama polja te iste, tzv. visoke književnosti.”, Tvrtko Vuković: *Kulturalna vrijednost Slamnigove poezije*, In: OS lamnig: i. m. 29.

⁶ „Smatram da je književnost nešto posebno, da barata jezikom i tekstovima, dakle izjavama, bilo usmenima, bilo pisanima, slično kao politika, ali postoji jedna bitna razlika, postoji odjelitost i posebnost književnog rada na kojoj, ja mislim, treba inzistirati.”, Željko Ivanjek, Branko Maleš, Heni Erceg: *Ivan Slamnig o sebi i drugima*, In: *Književna kritika o Ivanu Slamnigu*. Priredio: Branimir Donat, Dora Krupićeva, Zagreb, 2004, 191.

fogjuk, hogy ez az autonómia nem az avantgard poétikákra jellemző 'újdonságot' célozza meg, hanem a már jól ismert elemekkel, pontatlanságokkal, hibákkal a saját távolságot, autonómiát a bejáratódott, kanonizált irodalmi nyelvhasználattal szemben.

Az egyik ilyen „slamnigizmus” a gasztabeiteri nyelvhasználat a költői diskurzusban. A szerző ezt a módszert legnyíltabban hatodik könyvében, a *Drontában* (1981) alkalmazta. E kötet előtt nyelvi kollázs formájában jelentek meg a szerző hasonló kísérletei. Krešimir Bagić e korábbi és ama kései jelenségeket a 'szöveg babilonizációja' költői eljárás módnak nevezi, amin a következőt érti: „erőteljes szerzői gesztus, amely – különböző nyelvi törmelékbe és beszéd-idiómákba keverten – összegyűjti az azonos és ellentmondásos civilizációs jelentéseket, ezáltal sajátos pótlékként, értelmezőként vagy mint az új jelentések generátoraként tűnik fel.”⁷ A „gasztabeiteri verseket” pedig (*Mein Faterlant, Der geschmurfte Kater, Süßmunde von der Münze, Ich weiss nicht was soll es bedeuten*) az ún. „makaróni kísérletek” közé sorolja. Jasmina Lukić a gasztabeiteri szövegeket ekként fogja fel: „Slamnig a saját kifejezéseit a leginkább sokrétű eredet nyelvi törmelékeire alapozza, méghozzá a saját maga által kreált új szavakkal, fogalmakkal, amelyeket mindig az elvárttal szemben, új módon létrehozott elhajlásként jelenít meg.”⁸ És valóban, amennyiben ezen utasítások alapján olvassuk el Slamnig vendégmunkás költeményeit, észrevehetjük, hogy a nyelvtani hibákkal egy nem-irodalmi és váratlan nyelv jött létre: „Der Fater reist nicht drüben, / möcht gern doch naskisch essen. / Die Sarma unt die Riebitze – / dass gibts nischt hier in Hessen.”⁹ (*Meint Faterlant*). Így a hiba dimenziója a kanonizált törvényekkel szemben egy független költői világtérrel szemben gerjeszt. Az imént idézett vers azért is érdekes, mert más fénytörésben mutatja meg az anyanyelv mint haza gondolatát: „Ich habe eine Heimat / unt die muss sehr schön sein, / mein Fater der sagt immer: / »Da arbeit gaar kein« // Die Sprache ist wohl klingent, / die Mutti liept die sehr, / nicht wie die Sizilianerin / die schpiricht Alienisch nischt mehr.”¹⁰ Mindezekből kitetszhet, hogy az idézett költemény miként reflektál saját alkotói anyagára, saját világára: a nyelvre. Ugyanakkor ez a nyelv nem a heideggeri értelemben vett autentikus lét otthona vagy háza. Ez a nyelv nem hűdlerlini költői hangszer, még akkor sem, ha felvetheti a lét hiányának gondolatát, sejtelmét. Ez a nyelv az anyanyelv elfeledésén keresztül az identitás elfelejtését tükrözi, humoros, ironikus módon mutatja be a „teatralizált, lírai szubjektum”¹¹ instabilitását. Derrida hasonló gondolatot fogalmaz meg a francia „anyanyelvi” idegensége kapcsán: „egyfajta »eredendő« elidegenedést jelenít meg vagy tükröz, amely minden nyelvet

⁷ „nadmoćnu autorsku gestu koja – umještanjem krhotina različitih jezika i govornih idioma – prikuplja podudaranje i proturječne civilizacijske smislove, nudeći se pritom kao njihov osobiti nadomjestak, interpretatnt ili, pak, kao generator novih smislova.” Krešimir Bagić: *Živi jezici*, Naklada MD, Zagreb, 1994, 41.

⁸ „Upravo na jezičkim krhotinama najraznorodnijeg porekla i uz pomoć novih reči i pojmova koje stvara on sam, Slamnig gradi svoje iskaze kao uvek na nov način ostvarene otklone od očekivanog.” Jasmina Lukić: *Slamnigovski homo ludens*, In: *Književna kritika o Ivanu Slamnigu*: i. m. 138.

⁹ In: I. S.: *Dronta*, Znanje, Zagreb, 1981, 47.

¹⁰ In: I. S.: *Dronta*: i. m. 47.

¹¹ „teatraliziranog lirskog subjekta”, BAGIĆ: i. m. 33.

a másik nyelvében gyökereztet: egyetlen nyelv tulajdonlásának lehetetlenségét.”¹² Erre az elidegenedett állapotra utal a következő hiba is: Italianisch – Alienisch. Az „Alienisch” szóban egy angol szót is találunk: alien. Ez a következő konnotációkkal bír: idegen, földönkívüli. Tehát egyfelől ott a humor, a nyelvvel, illetve a nyelvekkel űzött ún. ludista költői játék, másfelől viszont elidegenedéssel van dolgunk. Cvjetko Milanja ezt fekete humornak érzékeli: „az olvasónak humorizál, ám pontosabb megfogalmazás az egyfajta fekete humor. Ugyanis világosan szembeötlik a szerző aggodalma a kulturális és civilizációs szint lealacsonyodása miatt.”¹³ Hasonló a helyzet a szerző többi gasztabeiteri költeményeivel is. Így pl. az *Ich weiss nicht was soll es bedeuten* című versben törlésjel alá kerül, problematizálódik az identitás: „Ja se rodih uz napor / gdje se lako rodio Heine. / Sivi vinorodni lator / moji su bregi kraj Rajne. [...] Mein Schiff ist keine Sagina / mein Schiff ist eine Kogge, / und ich bin kein Dalmatiner / ehnti tschatschine Rogge.”¹⁴ Egyfelől itt egy heinei intertextuális szubjektummal találkozunk, aki látszólag magabiztosan állítja az önazonosságát, az „én”-t. Másfelől azt vesszük észre, hogy ennek a szubjektumnak nincs saját nyelve, ehelyett két nyelven beszél, tele hibákkal, származását tekintve sem nem német, sem nem dalmát, és fogalma sincs, mit jelent mindez. Slamnig nagy hatású költői kortársa, Zvonimir Mrkonjić ezt a gasztabeiteri nyelvet „köztes nyelvnek”¹⁵ hívja, és ez a köztes állapot a lírai alany identitására is érvényes: „A nyelv kibicsaklása és kibicsaklás a nyelvből, az identitás menekülése és menekülés az identitásból sikeresebben alkotja meg a slamnigi verset, mint mindezek keresése [...]”¹⁶.

Hasonló eljárást észlelünk a vajdasági magyar költőnél, Domonkos Istvánnál. Domonkos az újvidéki lapok, az *Iffúság* nevű hetilap irodalmi rovatának, a *Symposion-melléklet* (1961–1963) és az *Új Symposion* folyóirat fordítójaként és szerkesztőségi tagjaként jól ismerte a kortárs jugoszláv irodalmakat, így hát a „Krugovi” nemzedékek, vagy Slamnig fogalmával: a hidegháború generációinak munkáit is.¹⁷

¹² Jacques Derrida: *A másik egynyelvűsége*, Ford.: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Jelenkor, Pécs, 1997, 108.

¹³ „On nudi tom čitatelju humornost, ali bi bilo točnije reći neku vrstu crnog humora. Naime jasno je uočiti autorovu zabrinutost sniženosti kulturnoga i civilizacijskog nivoa, indeksirana makaronštinom.” Cvjetko Milanja: *Slamnigovo kasno pjesništvo*, In: OS lamnigu: i. m. 73.

¹⁴ In: I. S.: *Dronta*: i. m. 50., Erről a versről lásd még: Branko Kuna: *Pučki jezični slojevi Slamnigove poezije – između ludizma i estetizma*, In: OS lamnigu: i. m. 141.

¹⁵ „međujezikom”, Zvonimir Mrkonjić: *Uvod u fundamentalnu drontologiju*, In: *Književna kritika o Ivanu Slamnigu*: 130.

¹⁶ „Iščašenost (iz) jezika, bijeg (iz) identiteta uspješnije tvori Slamnigovu pjesmu nego potraga za njim [...]”, MRKONJIĆ: i. m. 129.

¹⁷ Pontosan állapítja meg Lukács István, hogy a „a horvát »krugovisok« fordulata sokáig észrevétlen marad Magyarországon” [„hrvatski »krugovaški« prevrat u Mađarskoj dugo neće biti zamijećen”] (L. I.: *Hrvatska postmoderna književnost u Mađarskoj*, In: OS lamnigu: i. m. 360.) Ugyanakkor hozzá kell fűznünk, hogy a vajdasági magyarok irodalmában, pontosabban a symposionistáknál igenis érezhető a „krugovis” szerzők munkáinak inspirációja és gazdag recepciója. Éppen erről tanúskodik többek között Domonkos István munkássága. Azonban a kortársi magyarországi politikai helyzet sajnálatos módon nem tette lehetővé ennek felismerését. És ennek feldolgozásával a magyar irodalomtörténet mindmáig adós maradt. (Az *Új Symposion* és a délszláv irodalmi és művészeti kapcsolatokról többek között lásd még Virág Zoltán: *A margó vándorai. Az Új Symposionról*, Híd 2005/6, 41–62)

Domonkos gasarbeier verse a *Kormányeltörésben* címet viseli, ez egyben talán a legidézettebb műve. A szerző itt következetesen alkalmazza az infinitívuszt, létrehozván ezzel az „agrammatikus nyelvi modell”-t¹⁸, a gasarbeiteri lírai alany beszédét. Ugyanakkor az ő szövege jóval korábban keletkezett, mint Slamnig hasonló jellegű írásai. A vajdasági szerző a svéd emigrációban írta meg a *Kormányeltörésben*, onnan küldte el költő-barátjának, Tolnai Ottónak, aki 1971-ben közölte az *Új Symposionban*, majd ugyanebben az évben az általa szerkesztett második Domonkos-kötetben, az *Áthúzott versekben*. A délszláv szerzők ezzel a verssel először 1973-ban találkoztak *Havarija* címmel, az újvidéki Judita Šalgo fordításában.¹⁹

Az irónia és az irónia iróniája

Amennyiben megfigyeljük Slamnig gasarbeiteri költeményeinek recepcióját, észrevehetjük, hogy az leggyakrabban a hibás nyelvhasználat iróniáját emeli ki. Többek között Vlasta Markasović is a szerző ludista, ironikus játékáról beszél: „Interlingvális idézettség, a nyelvi mátrix kollázsa, a származástól függetlenül alkalmazott nyelvi anyag gazdagsága hozzájárul e költészet általánosan ironikus benyomásához. Slamnig lírai szubjektuma teljesen meg van fosztva a pátosztól, sőt álközépszerűségben tetszeleg. Néhány versben ráadásul még švejski típusú „tökfilkó”-nak is felfogható. Lírai alanya margóra szorított kívülálló, ám semmi esetre sem játszik „unplugged”-ot, mert ficánkoló ludizmusával a szerző felerősíti hangszerét – a nyelvet.”²⁰ Izgalmas továbbá Zvonimir Mrkonjić tanulmánya, amelyben Slamnig és az osztrák költő, Ernst Jandl gasarbeiteri szubjektumát veti egybe: „Amíg azonban Jandl a grammatikailag megkopott caspari nyelv felé halad, amely a tudattalant és ennek írás feletti uralmát konkretizálja, addig Slamnig a nyelvet a gráfia korróziójával, az »idegen« nyelv átírásának és az »amint beszélsz« írásának automatikus humorával dolgozza ki”²¹ E szempontból azt mondhatjuk, hogy Slamnig iróniája ezekben a versekben egyfelől a kanonikus irodalmi beszédformákra vonatkozik²², másfelől pedig a „gráfia korróziójával” az autentikus, stabil identitás elvesztésére utal. Noha Slamnig gasarbeiteri

¹⁸ Danyi Magdolna: *Az agrammatikus nyelvi modell*, In: *EX Symposion* 1994/10–12., 9.

¹⁹ *Havarija*, In: Ištvan Domonkoš: *Ja biti*, Prev.: Judita Šalgo, Matica Srpska, Novi Sad, 1973., 49–61.

²⁰ „Interlingvalna citatnost, kolažiranje jezičkih matrica, obilje jezičnog materijala niveliranog bez obzira na podrijetlo pridonosi općem dojmu ironičnosti ove poezije. Slamnigov je lirski subjekt totalno depatetiziran, a čak i pseudomediokritetan. U nekim pjesmama on je čak i »bedak« šejkovskog tipa. Njegov je lirski subjekt marginalac, ali nikako ne svira unplugged, jer bujnim ludizmom autor ojačava njegov instrument – jezik.”, Vlasta Markasović: *Ludističke paradigme u djelima Ivana Slamniga, Vanje Raduša i Dubravka Matakovića*, In: OS lamnigu: i. m. 93.

²¹ „Dok međutim Jandl ide prema gramatički zakržljalom kasparskom jeziku koji konkretizira nesvesno i njegovu prevagu nad pisanjem, Slamnig razrađuje jezik korozijom grafije, automatskim humorom transkripcije »stranog« jezika i pisanja »kao što se govori«.”, MRKONJIĆ: i. m. 130. Ezzel összefüggésben Kulcsár Szabó Zoltán is többek között Ernst Jandl roncsolt nyelvű műveit hozza fel példának, amikor kitekint a *Kormányeltörésben* világirodalmi előzményeire. (Kulcsár Szabó Zoltán: *Költőietlenség, versszerűtlenség, nyelvtelenség*. Tiszatáj 2006/4., 86.)

²² Mrkonjić szerint ez a gasarbeiteri nyelv „egy olyan alternatív beszéd, amely helyettesíti a »pozitív« irodalmi nyelvet [...]” („jednog alternativnog govora koji zamjenjuje »pozitivni« književni jezik [...]”, MRKONJIĆ: N. d. 131.)

nyelve (nyelv)vesztéséről beszél, azt kevésbé a tragikus atmoszféra érzékeltetésével, jóval inkább humorral és iróniával, ludista nyelvi játékkal éri el. Nála valamilyen módon mégis hangsúlyozódik az irodalmi, intellektuális álláspont, ami lehetővé teszi a szerzői autonóm-irodalmi távolságtartást az ábrázoltakkal szemben.

Domonkos *Kormányeltörésben* c. versében is észrevehetjük ezt a nyelvi és identitásbeli kopottságot. Itt viszont át van húzva minden irodalmi, intellektuális távolság lehetősége, amit a metatextuális irónia iróniája idéz elő. Friedrich Schlegel szerint ez a dupla irónia ritkább, és többek között a következő esetekben jelentkezik: „[...] ha nem tudunk szabadulni az iróniától, mint ahogy ez az érthetlenséggel kapcsolatos jelenlegi kísérletünkkel történni látszik; [...] ha az irónia megvadul és fékezhetetlenné válik.”²³ Schlegel arról beszél, hogy az irónia iróniája megmutatja, a szokratészi irónia – amely a nem-tudás tudásának arisztokratikus hozzáállását biztosítja – mégiscsak felülíródik bizonyos esetekben. Domonkosnál az irónia iróniája az arisztokratikus távolságtartás kikerülését szolgálja, legyen szó akár szokratészi eljárásról, akár slammigi irodalmi reflexióról. Emiatt találunk annyi ellentmondásos kijelentést Domonkos említett költeményében, ahogyan ezt Thomka Beáta is észrevette: „Az ellentmondások, melyekből oly bőven kijut a távozóban, távolodóban lévő én tapasztalataiban, szükségképpen a tagadás, cáfolás gesztusait érlelik ki.”²⁴ Thomka ezt éppen a lírai alany önmeghatározása kapcsán említi, ami refrénként („én lenni”) ismétlődik a költeményben. Ennek a „lenni”-nek a tagadása pedig a költői beszéd, illetve az írás által konstituálódó lírai alany tagadásaként jelenik meg: „ez nem lenni vers / én utánozni vers”.²⁵ Majd e szubjektum-és verskérdés tovább ironizálódik: „vers lenni tócsa / beleülni lenni szivacs / tönkretenni új ruha” (i. m. 81.) Aztán a folytatás szintén ironikusan reflektál a szubjektum ideológiai kiégésére: „tócsában találni / sok kővér kukac / proletariátusnak / proletariátus jövőbe veti horgát / fogni fürdőszoba / vers lenni kérdezeni: / bírni el pici egér / hátán egész-ház / ha bebújni lyuk?” (i. m. 81.) Erre az identitás-vesztésre, szubjektum-ürességre utal maga a vers címe is. Egyébként a költemény szerb fordítója, Judita Šalgo nem tudta pontosan lefordítani a vers címét. Ráadásul indokolatlanul kihagyta minden paratextusát, mottóját. Az eredeti verscím azonban lefordíthatatlan, mert többek között egy régi magyar irodalmi szövegre utal. A magyar 'kormányeltörésben' szó a magyar reneszánsz költő, Balassi Bálint IX-es számmal jelölt költeményéből származik. Tudomásunk szerint ezt a szót nem használták Balassi idejében, emiatt feltételezzük, hogy a költő saját szóösszetétele. A következő konnotációkat tartalmazza: kormánytörés, ami szimbolikusan a szerelemtől megfosztott élet céltalanságára vonatkozik.²⁶ Másszóval az irányvesztésre és az élet értelmetlenségére utal. Kulcsár Szabó Zoltán szerint ez a dezorientáltság az anyanyelvre is vonatkozik: „[...] az otthontól (az anyanyelvi eredettől vagy múlttól) való elidegenedést nyelvi szinten is kifejti, hiszen a Ba-

²³ Friedrich Schlegel: *Az érthetlenségről*, ford. Vámosi Pál, In: *Kultusz és áldozat. A német esszé klasszikusai*. Szerk.: Salyárossy Miklós, Bp., Európa, 1981, 87.

²⁴ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994, 41.

²⁵ Domonkos István: *Kormányeltörésben*, In: D. I.: *Áthúzott versek*, Symposion Könyvek 31, Újvidék, 1971, 81.

²⁶ Balassi szerelem-felfogása a petrarkista költészet hagyományából eredeztethető.

lassi-vers összevont kifejezése némiképp idegennek vagy grammatikátlannak hat a mai nyelvérzék számára, ráadásul éppen (helyhatározós) szintaktikai szerkezete miatt.”²⁷

A szerb fordító, Judita Šalgo megoldása csak megközelítette az eredeti verscímet, mert a szerb 'havarija' szó sérülést, romlást, rendetlenséget jelent. Ez pedig összefüggésben áll a versben létként tételezett gasztabeiteri nyelvvel. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Šalgo változata csak „utánozhatta”, s így „újraalkothatta” az eredetit, mivel mind a slavnigi, mind a domonkosi gasztabeiteri nyelv lefordíthatatlan, hiszen egy rizomatikus rétegekből álló, definiálhatatlan nyelvet lehetetlen egy „tisztá” nyelvre átültetni. Ennek nyomán derridai megközelítésben a fordító: „[...] bele van vetve az abszolút fordításba, viszonyítási pont, eredeti nyelv, kiindulási nyelv nélküli fordításba. [...] Minthogy az eredetelőtti nyelv első-előtti ideje nem létezik, ki kell találni.”²⁸ Végel László a következőt állítja erről: „[...] Domonkos ezt a nyelvet sajátos módon meg is tagadja. [...] A *Kormányeltörésben* felszabadító elemeit a tagadás tagadása jelenti.”²⁹ Azzal, hogy ez a szabadság nem teljességként, hanem lehetőségként jelenik meg. Emiatt gondolom azt, hogy itt pontosabb Schlegel 'irónia iróniája' fogalma, mivel tartalmazza mindazt az ellentmondást, ami nagyfokú feszültséget biztosít Domonkos költeményének. Az ellentmondások elfogadásával a szubjektum egyszerre passzívvá és aktívvá válik, a beszéd fluxusa és ennek tagadása között vergődik.

H. Nagy Péter a következő szerepet tulajdonítja Domonkos költeményének a magyar irodalom történetében: „[...] a *Kormányeltörésben* olyan poétikai szituációt körvonalaz, amely már tudatosítja a líranyelvi fordulat tapasztalatát, de olvasható az azt megelőző periódus elvárásai felől is.”³⁰ Domonkos költeménye nem egy hegeli dialektikai folyamatot, illetve Thomas Kuhn-i paradigmaváltást jelez, hanem éppen azt példázza, miként emészti fel a különféle, egyszerre működő tudományos, ideológiai paradigmák a kiszigerelt identitású egyént, megfosztván őt mindenféle szabad választási lehetőségtől. Mondhatni, egy kissé marxista, illetve posztstrukturalista visszhanggal, hogy ez a költemény az identitás termelésének ideológiai folyamatát leplezi le. A gasztabeiteri lírai szubjektum e szövegből tagadja az ideológiákat, ám ezzel együtt a saját identitását is, mint az irodalmi-költői beszéd megnyilvánulását. Ezáltal és a metatextuális kijelentések által („ez nem lenni vers”) a negáció avantgárd kiindulópontjába húzódik vissza, ugyanakkor az avantgárd poétikákra és politikákra jellemző utópikusságból kiábrándulva. Mindez ellehetetleníti a vers bármelyik esztétikai paradigmába való problémamentes beskatulyázását, legyen szó akár modernségről vagy posztmodernségről. Ez a beszéd baljósan hasonlít a „porfészek filozófiájának” zárt beszédére, ahol Radomir Konstantinović értelmezése szerint: „A nyelv önkényes kapocs, azért, mert önmagát leszámítva valójában semmit sem köt össze; a *fa* szó sohasem fog fává válni, ahogyan az *igazság* szó igazsággá. Tehát amennyiben a valóságot a beszédre szólítom meg, ezzel, a szavakból való *kiutaltságával*, mintha

²⁷ Kulcsár: i.m. 86.

²⁸ DERRIDA: i.m. 105., 109.

²⁹ Végel László: *A metafizikától a bele nem egyezés eposzáig*, In: L. V.: *A vers kihívása*, Forum, Újvidék, 1975, 123–124.

³⁰ H. Nagy Péter: *Identitásképző csataterék*, *Alföld* 2002/2., 53.

csak azért hívott volna, hogy eljussak a szavak elleni lázadásig”³¹ Míg Slamnig iróniája a szerzőnek autonóm-irodalmi távolságtartást biztosít, Domonkos irónia iróniája tagad mindenféle distancia-lehetőséget. Az utóbbinál a távolság, csak mint a szabadság vágyott lehetősége sejlik fel az ösztönös érzékiségben: „asszony lepedő ágy / clitoris / rátenni ujj / nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”³²

Amennyiben a *Kormányeltörésben* szerkezeti felépítését nézzük, a jelentések, motívumok permutációját, akkor a vers zárása nem megoldásként kínálkozik fel, hanem egy alapvetően repetitív zenei struktúra variánsaként. Innen nézve a költeményben kirajzolódó tagadás ellenpontja a nyelv jelentéshálójától megszabadított zeneiség, amit a szerkezet és a szavak ismétlődésén alapuló ritmikája sugároz. Ez a zene érintetlen a versben megidézt ideológiáktól, nem értelmi, sokkal inkább ösztönös ráhangolódást igényel. Így a *Kormányeltörésben* a zenei strukturáltság folytán kikerüli a hermeneutikai megértés és dekonstrukciójának csapdáit.

Miután összevetettük e két gaszarbeiteri nyelvhasználatot, azt tapasztalhattuk, hogy Slamnig eljárása egy irodalmi alternatívára utal³³, Domonkosnál azonban a dolgok állása egy kicsit másként fest. Számára a gaszarbeiteri nyelv nem alternatíva, hanem az egyedüli lehetséges és paradox módon lehetetlen beszéd, amelyet az irónia iróniájának önmegsemmisítő ereje hoz létre és von vissza. Amennyiben elfogadjuk Branimir Bošnjak értelmezését, hogy Slamnig „utazó a nyelvben”³⁴, akkor Domonkos lírai szubjektuma arcától, céljától és nyelvétől megfosztva tévelyeg, „mint vasmacska nélkül gálya az tengerben” (Balassi Bálint). Ezért fokozottabb nála a tragikus, gyökértelen és céltalan világérzés. Ugyanakkor a gaszarbeiteri nyelv lefordíthatatlansága Slamnig esetében is a derridai értelemben vett anyanyelvi idegenségre utal. Mindkét szerző esetében a lefordíthatatlanság a másik és a saját megértésének iróniájával jár. Ezzel kapcsolatban Domonkosnál is megjelenik a humor, ám ez semmi esetre sem felszabadító nevetésben tör át, mivel a megszólalás hangvételének keserűsége erre nem ad lehetőséget. Az egyedüli alternatíva csupán költeményének záró soraiban, illetve az egész költemény zenei lüktetésében sejthető meg, a nemgondolásban („nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”). Persze, kérdéses, lehetséges-e ez egyáltalán? És amennyiben igen, milyen módon artikulálódhat ez a szabadság, ha a lényege szerint eleve ideologikus beszéd, illetve nyelv képtelen erre?

Kulcsár azt állítja az idézett tanulmányában, hogy „Domonkos költői pályája lényegében befejeződik a *Kormányeltörésben* után.”³⁵ A további kutatás szempontjából érdemes volna megvizsgálni, hogy Domonkos *Kormányeltörésben* után született művei miként vi-

³¹ „proizvoljna veza zato što ništa stvarno ne povezuje, već povezuje samo sebe samog; reč drvo nikada neće postati drvo, kao što reč istina nikada neće postati i sama istina. Stvarnost, dakle, ako me je pozvala da govorim, ovim svojim izuzimanjem od reči, kao da me je pozivala samo zato da bih došao do pobune protiv reči” Radomir Konstantinović: *Filosofija palanke*, Nolit Beograd, 1991, 122.

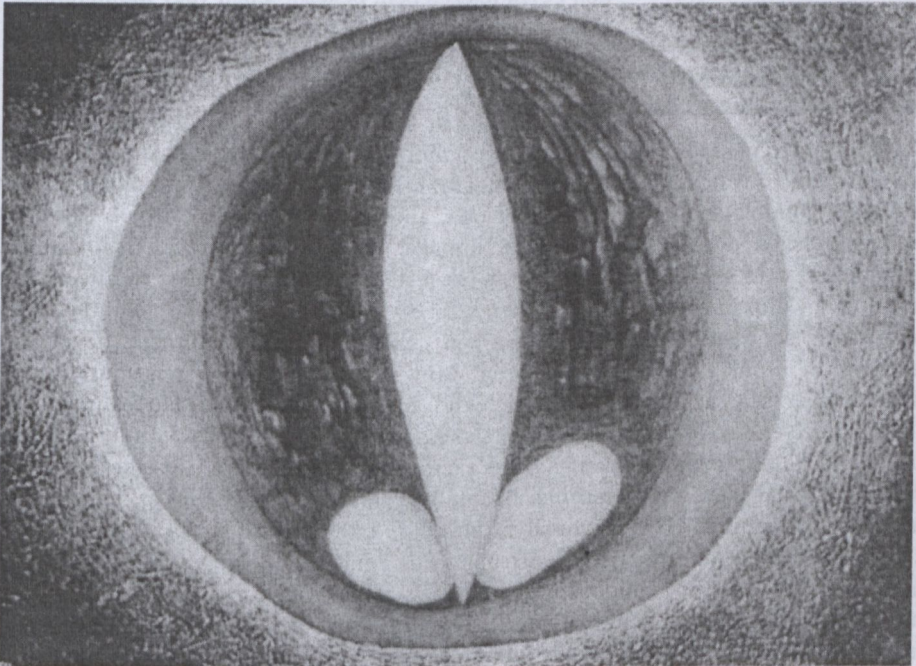
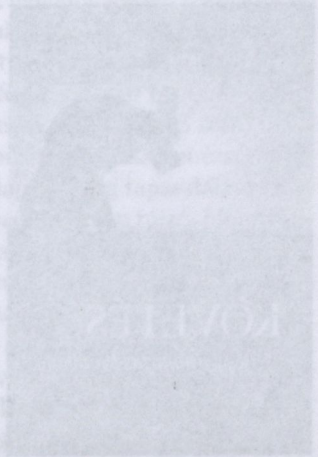
³² DOMONKOS: i. m. 82.

³³ Vö. MRKONJIC: i. m. 131.

³⁴ „putnik u jeziku”, Branimir Bošnjak: *Ivan Slamnig: Karnevalizirani pluskvamperfekt i intertekstualnost tradicija*, In: OS lamnigu: i. m. 35.

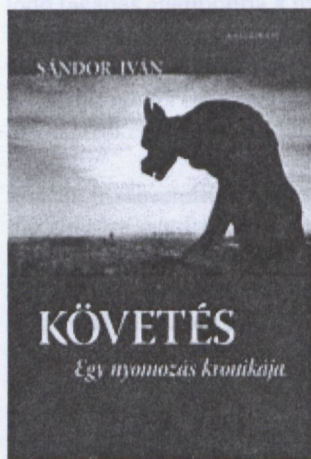
³⁵ KULCSÁR: i. m. 87.

szonyulnak a fent taglaltakhoz, milyen megszólalás módokkal kísérleteztek. Izgalmas volna megnézni a szerző által megzenésített, ún. gyerekverseket tartalmazó *Tessék engem megdicsérni* (1976) c. kötetet, illetve a két *Kuplét*, valamint az 1994-es *Majd-nem-vers* c. költeményt, továbbá az *Önarckép novellával* (1986) c. elbeszéléskötet néhány '71 után íródott művét. És miután nem beszélhetünk egy lezárt életműről, azt sem állíthatjuk biztosan, hogy nem okozhat még meglepetést néhány előkerült darab, esetleg egy újabb kötet.

Tekintetbe-vétel

SÁNDOR IVÁN: KÖVETÉS. EGY NYOMOZÁS KRÓNIKÁJA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
280 oldal, 2100 Ft

„A tekintetek fontosabbak, mint az események. Lehet, hogy ezt könnyelműség kijelenteni, de akkor talán nem, ha a tekintetek megőrzését azért tartom fontosnak, mert bennük rejlenek az események, csak el kell jutni a pillantástól az érzésig, az érzéstől a történetekig” (87.) – fúzi gondolatát az 1944-es budapesti nyilasterror idejére visszaemlékező, pontosabban az ezredforduló táján az emlékezés és felejtés egyidejű feladványával és kínjával birkózó elbeszélő. Sándor Iván – tudhatjuk előző regényeiből, a regény műfajáról szóló esszéiből, vagy éppen új regényének kettős (az irodalomtudós Geoffrey Hartman-tól és Beckett-től vett) motívójából – roppant tudatos szerző. A regényírás valóságos technikusa – a szó legpozitívabb értelmében. Amennyiben minden egyes regényének minden egyes pontján, azaz minden egyes fejezetében, bekezdésében vagy mondatában érződik a regényírói *tekhné* fegyelmező, strukturáló jelenléte. Esztétikailag szervesült jelenléte méghozzá.

És – többszörösen távoli párhuzammal élve – noha az itáliai reneszánsz kulcsfiguráját, Leon Battista Albertit in-

kább a festészeti perspektíva teoretikusaként, mint gyakorló művészként ismerjük, traktátusa olasz nyelvű változatának alábbi mondatát mégiscsak érdemes párba állítani a *Követés* idézett gondolatával: „Mindenekelőtt oda, ahova festenem kell, rajzolok egy tetszés szerinti nagyságú, derékszögű négyszöget, amelyet úgy tekintek, mint egy nyitott ablakot, amelyen keresztül szemlélem, amit oda fogok festeni.” (Hajnóczy Gábor fordítása) A mű latin nyelvű változatában az „ablakon” keresztül egyenesen a „történetre” tekinthetünk (*ex qua historia contuetur*), pontosabban a kép „felületén”, majd az ábrázolt „tagokon” és „testeken” át jutunk a végcélig, a „jelenetig”. Mint ahogyan a regényben is eljutunk „a pillantástól az érzésig, az érzéstől a történetekig”. Míg tehát az Alberti-féle festmény olyan „ablak”, amelyen keresztül a megkomponált belső világra, „történetre” látunk; addig Sándor Ivánnál a „tekintetek” ablakai kínálnak rápillantást a „történetre”. Az elbeszélő mindig a létező vagy elképzelt, vagy létezőnek elképzelt figurák – és ilyen figura az ő gyermekkori énjé is – tekinteteinek fátylán (homályos ablakán) keresztül néz vissza az ezredfordulón az 1944-es történetre, próbálja rekonstruálni azt. Például úgy, hogy felkeresi az Astoria kávézóját, ahol '44-ben az üldözött zsidók számára megannyi menlevelet kiállító svájci nagykövet, Karl Lutz és a német alkonzul, Gerhardt Feine beszélgetett egykor, és ahol jelen pillanatban, a „nyomozás” adott pillanatában, a huszonöt év körüli felszolgálónővel

beszélgetve úgy véli: „... az egykori helyszínrajznál fontosabb, milyen egy fiatal nő tekintete, amikor felteszek egy ilyen kérdést”. (92.)

A történetmondás, a „nyomozás”, a „követés” nehézségei és azok elbeszélés-technikai következményei hangsúlyosan jelen vannak tehát Sándor Iván regényében. Mondhatni a történet minden egyes mozzanata a szokottnál is provokatívabb módon, csakis a történetmondás nehézségei felől, azok radikalizálása révén válik megközelíthetővé. A regény-cím bűnügyi szakkifejezése így válik a regényvilág narratív minőségévé. Sándor Iván ismeretkritikai, emlékezetkritikai és vallomáskritikai vállalkozásának nagy kérdése: vajon a nyomozói éthosszal párhuzamos többszörös kritikai szigor, egyfajta negatív viszony a lehetséges történetekhez, miképpen eredményezhet mégiscsak pozitív minőséget, regényformát? Másik irányból kérdezve: milyen poétikai, sőt esztétikai, azaz regényszerű következményei lehetnek a regényműfaj belső kritikájának? Mit fogad be, mit bír el a regényforma mindebből, és mit nem? Egészen pőrén fogalmazva: nem válik-e végső soron a regény regényszerűségének kárára az emlékezéssel párhuzamos regényírás nehézségeinek állandó emlegetése, a nehézségekre épülő – mondhatni az alaptalanság tapasztalatán alapuló – regénypoétika? Ugyanis a regény szövegében olykor provokatívan túlzó, hipertrofikus vagy hiperbolikus formában kap szerepet és hangot a regény poétikája. Sőt, olykor a hiperbola paródiává lesz, amennyiben a túlzásba vitt módszertani tudatosság önmagára reflektál, sőt esetenként önmagán nevet (így például az elbeszélő jegyzetgyártó és -rendszerző szenvedélyének túlzó, karikatúrisztikus ábrázolásakor). Egy valamirevaló szépírónak valamilyen formában illik, illenie kell értelmezni, sőt adott pillanatban átlépni az öntudatosság és az önparódia olykor alig észlelhető, ámde mindig is létező határát. Hiszen csakis ezáltal válhat a regényvilágra vonatkozó reflexió a regényvilág részévé, és nem egyfajta tudálékos koloncává, kenetteljes ellenlábasává. Sándor Iván a legkritikusabb helyeken, érzésem szerint, meglépi ezt a döntő lépést. Miáltal innen, a vállalt önparódia felől tekintve is tényleg meggyőzően igazolja könyve megannyi elbeszélés-technikai sajátosságát.

A „követés” vagy „nyomozás” témájával párhuzamosan tehát kiépül a kérdezés vagy kétely szépírói módszertana, amelynek jegyében minden előzetesen adott emlék vagy tudás, érzés vagy adat radikálisan zárójelbe kerül, azaz kritikával kezeltetik. Ugyanakkor Sándor Iván bátran idéz korabeli dokumentumokat. De ugyanolyan bátran, noha a lehetséges túlzásokat bölcsen elkerülve, tereli például fikciósan egymás közelébe a Gellért Szálló ebédlőjében játszódó jelenet során Adolf Eichmannt és Márai Sándort (a magyar író egyik feljegyzéséből kiindulva). De maradjunk egyelőre a kételynél: „Láthattam ezerkilencszáznegyvennégy november tizenötödikén a Margit híd felrobbantott szárnyát?” (11.) Vagy a Bécsi úton található Praktiker üzletház előtt, visszaemlékezve az egykor ott áll Óbudai Téglagyárra, ahová összegyűjtötték a deportálandó zsidó származású budapesti lakosok zömét: „Minél valóságosabb, hogy állhatok az egykori lábnyomaimon, annál valóságosatlanebb.” (27.) Az utóbbi mondatból persze az is kiderül, hogy a módszeres kétely sosem tűnik valóságidegennek, sosem emelkedik el bántó módon a regény hitelesített valóságától – hiszen maga is a hitelesítés része. És már csak azért sem tekinthetjük valóságidegennek Sándor Iván aggályos módszertani tudatosságát, mivel az elbeszélő szakadatlan kérdezése esetenként pszichológiai vagy logikai értelemben is megokolható rugóra jár; például: „Lehet, hogy mégis hárman álltunk a kapuban? Talán arra emlékszik, hogy egyszer elmondtam neki a visszaérkezésünket? Talán én számolhattam be neki arról

a félelemről, amit Linnerné arcán láttam?...” (77.) Vagy: „Honnan szereztem ezeket a kis blokklapokat? Mindkét felére írtam, megszámoztam az oldalakat. Nehéz olvasni, az egyik sor a másikba csúszik. // Visszamentem a szobába és ott írtam? // Lehet, hogy a legfelső lépcsőre ültem és a térdemen írtam.” (146–147.) Sándor Iván fáradhatatlan módszertani akribiája mindig a valóságábrázolást, pontosabban a megkérdőjelezett valóság – regényünkben az egyszerre személyes és történelmi valóság – szépirodalmi újratereemtését szolgálja. A gyermekkori üldöztetésre, menekülésre emlékező felnőtt olykor az őt faggató másokra utalva, mondjuk az anya iránti szeretetből, foglalkozik az emlékezés és történetmondás technikai kérdéseivel: „Tényleg, merre jöttetek, teszi le a horgolótűt. Félek, hogy a hallgatásom csalódást okoz neki, ugyanis nem tudok felelni a kérdésére, hogy a Baross teret elkerülve, hol folytattuk az utat.” (153.)

Az emlékezés etikája, az emlékező írás etikája, egyáltalán az írás etikája kapcsán eszünkbe juthat akár az amerikai új kritika „*close reading*”-jét, szoros olvasatát radikalizáló dekonstrukciós iskola – elsősorban Paul de Man és J. Hillis Miller nevéhez köthető – „*good reading*”-je, jó vagy helyes olvasása, amely határozottan ellenszegül a mindenkori irodalmi szöveg ideologikus, sietős és rövidre záró értelmezéseinek. A „*good reader*”, a jó olvasó pedig igazán örülhet, amikor emberére akad, vagyis olyan könyvre bukkan, amely már eleve magában hordja az „*unreadability*”, az olvashatatlanság, azaz a többféleképpen olvashatóság gyakorlati bölcsességét. Sándor Iván regénye éppen ilyen könyv: miközben az elbeszélő saját maga számára olvashatatlanná teszi a saját történetét, egyúttal számunkra olvashatóvá teszi az olvashatatlanság tapasztalatát. Még egyszer hangsúlyozva, a *Követés* szerzői tudatossága és ebből következő elbeszélői modorossága – az olvashatatlanság fenti értelmében – nem válik a hagyományos értelemben vett olvashatóság kárára. Szerzőnk igazán magával ragadó történeteket gombolyít – gondoljunk csak a bombazáporos újlipótvárosi bujkálásra a regény utolsó fejezeteiben. Igazán emlékezetes figurákkal dolgozik – gondoljunk csak a zsidó származású, ámde a német tisztekkel a hangot mindig megtaláló Gizi alkalmi lélekrajzára, vagy a tizennégy éves fiú ébredező szexualitásának lappangó jelenlétére. Igazán mesteri módon, megannyi áthallás és motívumismétlés révén teremt értelmezhető kapcsolatot a regény különböző idősíkjai, történetstilánkjai között – gondoljunk csak a fényképezés vissza-visszatérő, s így egyre inkább rétegződő ornamensére. Egyébként is, a *Követés*ben a nem akármilyen mérvű szerzői körültekintés révén nem akármilyen súlyú kérdések kerülnek szóba, nem akármilyen léptékű tétek forognak kockán.

Hiszen Sándor Iván – aki most szerzőként nyilvánvalóan nem azonos a regény elbeszélő hősével – egykor gyermekként tényleg viselhetett (viselt) sárga csillagot a kabátján, tényleg begyűjthették (begyűjtötték) az Óbudai Téglagyárba, tényleg bujkálhatott (bujkált) a nyilasok és levették elől, tényleg bujkálva érthette meg (érte meg) a németek vereségét. Tényleg szinte minden megtörténhetett (megtörtént) vele, ami megtörtént a tizennégy éves zsidó származású fiúval a regényben. Vagy legalábbis párhuzamba állítható az ő saját története a regénybeli fiú történetével, az ő saját múltba nézése a regénybeli felnőtt emlékezésével. Talán az ő legsajátabb, legmeghatározóbb történetéhez (az 1944-es nyilasteror egyszerre személyes és közösségi eseményeihez) csakis szerzői minőségében, a regénybeli elbeszélő jóvoltából, annak visszaemlékezése révén tud közel kerülni.

Amit Sándor Iván a gyermekkori hányattatástörténet és a felnőttkori emlékezéstörténet összefűzésével egy regényen belül oldott meg, tudniillik az emlékezés szépirodalmi feladványát, azt például Kertész Imre több regényben, mondhatni a teljes életművében tette meg, amennyiben a *Sorstalanság* gyermek elbeszélője és *A kudarc* „Öregje” tényleg két külön világhoz tartozik, noha alaptapasztalatuk, kár volna tagadni, közös. Mint ahogyan a két író ügye is részben-egészen közös. Mint ahogyan a két író részben-egészen közös ügye egyúttal mindnyájunk közös ügye. Éppen ezért lesz Sándor Iván regénye jóval több, mint privát memóriagyakorlat. Ahogyan az a hátsó borítón kiemelt mondatban is áll: „Sokak tekintetével kell látnom, hogy a magamé éber maradjon.” A „sokak” közé tartozik a felnőtt elbeszélő, annak gyermekkori énje, a megannyi valóságos vagy koholt szereplő, a jó néhány idézett dokumentum, az esetenkénti kép- vagy fényképleírás és így tovább. A borítóra került mondatot magában foglaló bekezdésben olvashatjuk: „Olyan ez a történet, jegyzem még fel, mint a jó irodalom, tele van kétellyel, bizonytalansággal.” (132.) A jó irodalom esetében az elbeszélés kételye mindig összefonódik a szerző ön- és világismereti kételyeivel (a regényíró Sándor Ivánnál most éppúgy, mint egykor a lírikus Aranyánál: „Bárha engem titkos mótely / Fölemészt: az örök kétely...”). Jelen esetben annak belátásával, hogy nincs történettől vagy történetektől független önismeret, hogy nem lehetünk azonosak önmagunkkal, hogy éppen azzal vagyunk azonosak, ami önazonosságunkat folyamatosan megkérdőjelezi, a jórészt kiszámíthatatlan történetünkkel, a másokéval párhuzamos történetünkkel, mások párhuzamos történeteivel, mások tekinteteinek – „sokak tekintetének” – folyton változó tárgyával.

Sándor Iván látványosan felsokszorozza az ő saját történetével párhuzamos történetek számát, az ő elbeszélőjével párhuzamos szereplők számát – legyenek azok akár valós figurák, mint például a vívódásaiban körültekintően ábrázolt Karl Lutz, akár koholtak, mint például az apját a koncentrációs táborban elvesztő, az elbeszélőnek az emlékezésben segítő Györgyi. A párhuzamok, áttételek és rétegződések szövegszerű működését most egy hosszabb idézettel szemléltetném, ahol Gizi, az elbeszélő gyermekkori énjének nagynénje Gertruddal, Lutz feleségétől tudomást szerez egy fényképről, amely férjét ábrázolja egy „lengyel zsidó” rab által megnyomorított némettel: „Lutz, amikor majd Gertruddal együtt nézi a képet, azt gondolja, a német is úgy érezhette, hogy valami összekapcsolja őket, a testtartása, ahogy az ő vállához közelíti a vállát, a tekintete, ahogy nem a Leica lencséjébe, hanem órá néz, amikor a fiú exponál, látod, mondja Gertrudnak, mintha várta volna, hogy érdeklődjek, hogyan történt az ásócsapás, várta, hogy legalább egy kérdést tegyek fel. Amikor erről beszélt, mondja Gertrud Gizinek, úgy éreztem, hogy én is részes lettem abban, amiben ő, ezt nem értem, szól közbe Gizi, nem csoda, drágám, mert én sem értem, de így éreztem, és most is érzem.” (66.)

Noha az ásócsapás története homályban marad, a Lutzra tekintő németet ábrázoló kép révén mégiscsak többen részeseivé lesznek a történetnek: Lutz, Gertrud, Gizi, az elbeszélő – és az olvasó is. Mintha a fénykép sík felülete mögötti bejárhatatlan, csupán elképzelhető mélységhez hasonló mélységek nyílnának meg a regény egy-egy pontján. Mint Paul Klee képein, aki – az ezredfordulós nyomozással egyik mellékszereplője szerint – „olyan összefüggésekig vezet el néha, ahonnan mintha ráismerhet[nénk] valamire, ami túl van a képen”. (125.) De a zene is, például Bergman *Varázsfuvola*-filmjében, „önmagánál többet, valaminek a tudását fejezi ki, ámulatot a felett, hogy az életről mi mindent lehet meg-

ismerni”. (136.) Sándor Iván művében az „önmagánál többet” kifejező látványok, a mélységekre nyíló mélységek keltette „ámulatra” vonatkozó tudás feloldódik, azaz működésbe lép a végtelen számú lehetséges figurák, tekintetek, helyzetek és történetek határolásának, majd összerendezésének regényírói praxisában. És noha – tudjuk jól Thomas Manntól – mélységes mély a múltnak kútja, sőt feneketlen, a kútbanezés mégiscsak elkerülhetetlen, sőt kötelező. A kútba tekintés művészi radikalizmusa teremt közösséget az alkatilag olyannyira különböző figurák között, mint amilyenek például a természeti és művészeti tárgyak közti határt provokatívan feszegető Joseph Beuys és az ezredvégi elbeszélő, aki a Lutzra emlékező dokumentumfilm locarno-i forgatása során ellátogat egy Beuys-kiállításra: „Nem áll közel hozzám az ilyen alkotótechnika, a visszaúton mégis arra gondolok, hogy vajon nem így dolgozom-e én is, vajon nem a sors-e az én természeti anyagom, amit megmunkálás után visszahelyeznék, ha nem is a természetbe, de mondjuk természetes közegébe, a történelembe.” (233.) A *Követés* mint „visszahelyezés”: egyfajta szépirodalmi jóvátétel – személyes indíttatású, de közösségi perspektívájú.

És noha az ezredfordulós történet fiktív Györgyi-szála – amely éppenséggel a „nyomozás” egyik legfontosabb katalizátora – nekem olykor túlságosan erőltetettnek és túlterheltnek, mintegy az írás műhelyitkait kitergető szándékoltságnak tűnt, a szerzői szándékkal, annak deklarált bölcsességével mégis maradéktalanul egyet tudok érteni. Mert ugyan az emlékezés során teremtett tekintetek közül számomra tényleg Györgyié tűnik a legmesterkétebbnek, és olykor talán nem is tudom eldönteni, vajon csupán az elbeszélő akarja-e, hogy létezzen, vagy maga az elbeszélés sem volna meg nélküle –, az alábbihoz hasonló belátások mégiscsak a szereplők tekinteteibe kapaszkodó olvasó tekintetét, most éppen az enyémet, aktivizálják: „Remélem, nem lehet érdektelen [Györgyi] számára az, amit önmagáról olvas. Úgy érzem, látni kívánta magát egy másik tekintettel. Miközben önmagáról olvas, írom, egy másik történettel is találkozok.” (180.)

Sándor Iván két fő idősíkból játszódó „krónikája”, miközben az ő legsajátabb, legszemélyesebb élményeit ábrázolja, megspékelve megannyi regényszerű cselekményfordulattal és emlékezetes jellemfestéssel – minderről méltatlanul keveset szóltam, de csak azért, mert készpénznek vettem –, egyúttal a mindenkori Másik tekintetének sors- és történelemformáló tapasztalatát viszi színre.

Bazsányi Sándor

Felnőttirodalom

SPIRÓ GYÖRGY: FOGSÁG – SZÉLJEGYZETEK

**Magvető Kiadó
Budapest, 2006
96 oldal, 1290 Ft**

Amíg el nem készül az első Spiró-(kis)monográfia, a pálya, a művek és az alkotói személyiség iránt mélyebben érdeklődő olvasónak jó szolgálatot tesz az a nem kevés írói önelemzés, melyek egy része nagyszabású interjúk keretei között látott napvilágot. Ilyen volt Jámbor Judit 2000-ben publikált, *Amíg játszol* című, alapos – és ahol nem alapos, ott színes – kérdezz-felelekje. S részben ilyen az a munka is, amellyel a Magvető Kiadó köszöntötte Spiró György hatvanadik születésnapját. Ennek felét egy nagyobb lélegzetű beszélgetés teszi ki. A takarékosra, puritánságra eredményesen törekvő összeállító, Dávid Anna viszonylag kevés (a remélnél mindenestre kevesebb), de jól tájékoztató anyagot sorakoztatott fel a könyv második felében. Közli az első és az utolsó fejezetet Spiró 2001-es *Pilátus, a helytartó* című esszéjéből (ez, mint megtudjuk, „szinte egészében beépült a *Fogságba*”). Következik ezután a *Fogsághoz* felhasznált fontosabb könyvek jegyzéke, majd Keresztesi József kritikája (*Egy újabb apa-regény*). A nagyregényt fogadó bírálatok válogatott bibliográfiája (2005 végéig) és a szerző köteteinek listája zárja a mindössze kilencvenhárom oldalt.

Illusztrációként az ókori Rómát, Jeruzsálemet és Alexandriát idézik meg a sírfeliratok, rekonstrukciós rajzok, térképek. Helyet kapott – a *Fogság* előzéklapja nyomán – Uri útjának térképe is. A *Széljegyzeteket* tartalmazó füzet majdnem ugyanazt a borítót viseli, mint a regény. Szüts Miklós „sírfeliratszerű”, vésett betűsora maga is magyarázatot lel. Spiró szerint a *Fogság* „lelet”: „Egy amerikai régész, Harry J. Leon könyvében vannak gyönyörű fotók római zsidó sírlapokról. Onnan jött az ötlet, hogy hasonló terrakottalap legyen.” A Szüts-féle, szuggesztív megvalósítás reprodukálása úgy rendel a kommentárt az opuszhoz, ahogy a CD-khez szokás eligazító jegyzeteket társítani. A hanghordozóknál, az átlátszó tok alá bújva, e jegyzetek képes címdala válik címerré. Az alább bemutatandó „széljegyzések” is mintha a jegyzetelt epika „bőre alatt” feszülnének.

Csontos Erika rátermett, céltudatos kérdező. Kanyargós útvonalon úgy vezet a beszélgetést, hogy ugyanakkor hagyja magát vezetetni a válaszoktól. Berzenkedésre ritkán van okunk. Igaz, a felütő bekezdésben rögvest zavaró, hogy a felvillantott oeuvre egyes fontos darabjait datálja, másokat nem (ilyen kis formai következetlenségek egyébként maradtak a textusban is), és az sem meggyőző, hogy Spiró „a 19. századi Lengyelországban játszóda regényével, *Az Ikszekkel* robbant be az irodalmi köztudatba”. A szerző ugyan ezúttal is

fitymálja a hét esztendővel korábbi *Kerengőt* (1974), ám – kissé disszonáns kritikai fogadtatása ellenére – már az is „robbanás” volt. (Ámde, nota bene, Györffy Miklós 2006 májusában, a Jelenkor hasábjain kinyomtatott kritikája minden robbanást megkérdőjelez: „1974 óta jelennek meg Spiró György művei, drámák, regények, elbeszélések és irodalmi tanulmányok, és bár elismert helye van a kortárs magyar irodalomban, drámáit rendszeresen és sikerrel játsszák a színházak, eddig mégsem volt igazán része az uralkodó irodalmi kánonnak. Ezt a kánont az utóbbi két évtizedben a posztmodern szövegirodalom határozta meg, és Spiró nem volt részese az idevágó törekvéseknek. [...] Monumentális történelmi kalandregénye elől azonban aligha térhet ki a kánonképző irodalomkritika”. Monumentális történelmi kalandregény?! A *Széljegyzetek* nem utasítja el ezt a lehetséges közelítést sem, bár valószínű: Spiró fülének nem ez a műfaji meghatározás a legkelleme-sebb muzsika.) Ama kis következetlenségek, illetve egy-egy tévesztés szó nélkül hagyása persze nem különösebben lényeges. Így például az sem, hogy *A Békecsászár* színrevitelére ugyan (sok ellenző gyűrűjében talán egyedüliként) Harag György vállalkozott volna, ám „úgy alakult, hogy inkább egy *Úri murit* rendezett vidéken. Nagyon megbánta, vallotta be nekem aztán. Sajnos nemsokára meghalt”. Harag merészségét és minőségérzékét dicséri, hogy hajlott a premierre, s még ennyi idő után is érdekes latolgatni a gondolatot: mit kezdett volna a klasszikusok újraértelmezésén fáradozó rendező ezzel a drámával – ha rövidre szabott életéből és működési lehetőségeiből futja a produkcióra. Ehhez képest mel-lékes, hogy az említett balsikerű *Úri muri* nem valahol vidéken, hanem a Vígyszínházban esett meg. Abban a színházban, amely Spiró egyik hajlékának számít: ahol sokat (bizo-nyára a legtöbbit) játszották színműveit, s ahol tán lehetőség nyílt volna olyan gigantikus, sokszereplős dráma kivitelezésére, mint amilyen *A Békecsászár*. Valóban, a *Fogságnak* még a holdudvarába sem tartozik, miért siklott ki a főlemlített (főszereplőt cserélő) Mó-ricz-bemutató, és Harag vagy a társulat bánta-e jobban az emlékezetes mozzanatokban nem szükkülődő, mindazonáltal gyors letűnésre ítélt vállalkozást.

Kérdés azonban: a *Fogságról* való beszéd, meditálás és tájékoztatás a legbecesebb-e ebben a kísérő könyvben? Természetesen mindenképp az is – de még izgalmasabb és tanulmányosabb, amit Spiró általában elmond irodalom-felfogásáról, legkedvesebb íróiról, munkássága egy-egy állomásáról. Alapállása most is – lehetünk már elégszer tanúi ennek – a büszke és ironikus önkicsinyítés, amely mégis teret nyit a józan öntudatnak. Saját szava szerint egy „közismeretlen” író szólal meg itt, akinek műveit „Nem szokták fordítani” (Csontos Erika nem feledi közbevetni a „mégis”-eket, a cseh, angol, német megjele-néseket), hiszen „Kinek kell egy ennyire vastag regény egy közismeretlen írótól, aki a Bal-kánról jött, amely tökéletesen érdektelen mostanában politikailag? Ha harmincéves lenne, talán, de így? Tíz év, amíg felépítik az imázsát, hogy húsz alatt megtérüljön a befektetés, ettől a palitól ez már nem várható”. Másutt ellentétezőbb a summázás: „Szerencsére nem vagyok hiú, ez sok mindentől megvédett, a sikertől is, a kudarcoktól is, a sikernek nem örültem annyira, mint kellett volna, a kudarcok nem törtek le annyira, mint szerettek volna. Illetve, miért ne lennék hiú, dehogynem... Csak nem úgy. Én magamnak akarok bizonyítani, nem másoknak”. Ennek az énképnek a miértjeit, sorsból, alkatból, programból fakadó összetevőit Spiró ki is bontja: vizsgálódásában (és az egész könyvben) egyszerre tö-rekszik az elszigetelődésre, valamint az elszigetelődés feloldására. Maga is töpreng, hogy elszigeteltsége kész tény vagy alakuló következmény-e. A recenzensnek lehet magánvéle-

ménye a vázolt állapot árnyalatairól (valóban az elszigetelődés-e az osztályrésze az író Spirónak?), de mi hatalmazná fel az esetleges korrekcióra? Az nyilván nem, hogy a *Kerengő*vel kezdve számtalanszor próbált véleményt formálni a próza- és a drámairóról, sőt: a lírikusról is. Erre olyan társak voltak feljogosítva, mint a szeretettel és fájdalommal itt is megidézett Könczöl Csaba (az egykori kollégiumi szobatárs), aki épp a *Kerengőt* recenziálva mert a kíméletlenségig őszinte lenni (vagy a kíméletlenségen is túl – sokan olvastuk jóval jelentékenyebbnek a regényt, mint ő, Spiró is „elviselte” a könyv újabb kiadását, az életművéből is aligha fogja kipenderíteni, pedig makacsul rossz alkotásnak bélyegzi).

Spiró tézisei egyszer sem engednek közömbösnek maradni. Olykor a közhelyesebb kérdések, célzások leegyszerűsített (véltetően így is helytálló) kijelentések felé sodorják. „A test mint börtön” – így a kérdező (közvetlenül a *Fogság* főszereplőjéről, a rosszul látó Uriról váltanak épp szót). „Embernek születni: fogság” – teszi hozzá Spiró, ez a séma azonban tartalommal, filozófiai és történelmi távlatokkal telik meg, amint ráút a következő rövid mondat: „És nincs Übermensch”. A pattogó dialógusműfaj folytán kifejtésre nem kerül sor. Az is éppen elegendő, hogy letétbe kaptuk – továbbgondolásra – a három-elemű szintagmát.

Velős megállapítás, műhelytapasztalat, miszerint – epikai vagy dramaturgiai matériát keresve – a magyar história nem épp tárház: „ma már a török kor sem eleven. Talán még 1848–49-cel lehetne kezdeni valamit, terveztem is egy drámát vagy regényt az aradi vértanúkról nemrég, aztán nem úgy alakult”. A befogadói oldalt véleményezi egy másik paszusz: „Az olvasónak fontos, hogy legyen főhős, s hogy karakteres és valamennyire szerethető legyen. Nem képesek másképp ma regényt befogadni az emberek. [...] Nem képesek a közösséget megtapasztalni, nem olyan az életük. Éppen ezért a közösségi formában megírt könyveket sem képesek befogadni, csakis líraian tudnak viszonyulni a dolgokhoz. A lírai regényeket szeretik, nem az epikát. Az életben rajtuk kívül csak ellenséges külvilágot tapasztalnak meg, s ha egy regényben van egy abszolút főhős, akkor vele mennek. Még jobban szeretik, ha a főhős maga a mesélő, aki prédikál. Ez tág teret ad a próza lirizálásának és ideologizálásának. Ezt hívják általában posztmodernnek, de hívhatnák akár szentimentalizmusnak is”. A „lírai regények” (melyek azok?) állnának ma a népszerűségi statisztikák élén, akár a kvalitásos, akár a tucatirodalmat pásztázzuk (tudva, hogy a kettő elválasztása sem egyszerű feladat)? Tényleg leírható ezzel a fókuszálással a posztmodern, s az tényleg szinte a szentimentalizmussal egyenlő? Semmi nem utal arra, hogy a válaszó Spiró provokatívnak szánta volna a *Fogság* margináliáit – mégis gyakoriak az ilyesfajta „hergelő” szöveghelyek, melyekben a jó tanár, az okkal népszerű egyetemi oktató inspiratív, vitára hívó szövegfordulatainak puskapországa érződik. („Inspiratív” – szoktak kedvesen viccelődni a diákok, akiket Spiró – nem tagadja – manapság nem a tudás teljében lát üldögelni az egyetemi padokban, a túlzásúfolt szemináriumokon.) Az író célképzete, kulcsfogalma a *felnőttirodalom*. Alighanem azokat a felelősen megkonstruált, a kétségtelen tehetség jegyeit mutató műveket érti ezen, amelyek ösvényt találhatnak a felnőtt fejjel gondolkodó, önálló életvezetéssel létezni igyekvő olvasókhöz, s esztétikai kivételességükön kívül morális erővel, némely közhasznú antropológiai tapasztalattal is bírnak.

A jelek szerint a könyvbeli interjú nem sorolható azon szövegek közé, amelyeket a válaszó utólag koncipiál, újraalkot, egyértelműen és mindenestül a saját copyrightja alá rendel. Spiró György, úgy tűnik, elfogadta azt a struktúrát, amelyet a kérdező kezdemé-

nyezett, ő pedig, a hatvanadik születésnap ünnepeltje, a szubjektív információ-közlés fórumává avatott. Vonzó az a kendőzetlenség, amellyel az „óriási”, „a(z egyik) legnagyobb”, a „csodálatos” jelzőket használja. S miért is ne lenne igaza? Legfeljebb arról folyhatna a részletesebb diskurzus, hogy Szabó Lőrinc nevezhető „a világirodalom egyik legnagyobb lírikusának”, de nagysága nem a *Vezér* című költeményével függ össze (félreértés ne essék, Spiró nem is ezt állítja, mikor épp erre a versre rámutatva emlegeti fel a művészi kivételességet). A novella is lehet „óriási műfaj”. Hevült, oldott társalgásban hitelesebb, mint könyvoldalon, az a kijelentés, hogy „nem is született túl sok jó novella” (szigor és számolás kérdése). Wyspiański bizonyára „óriási író” – s nevének felmerülése az egyik alkalom, hogy a költő Spiró (és a műfordító) is jelen legyen. A „csodálatos” minősítést két pályatárs is kiérdemli, okkal, de akár egy televíziós *Zárórát* is megérne, miként is gondolja Spiró kismemzeti állapot – kontra nagypróza kérdéseit, vagy az olvasói terrort: „A kismemzeti állapot általában nem kedvez a nagyprózának és a drámának, de a líra nálunk továbbra is bármikor esedékes. Az a legnagyobb hagyományunk, abban van ma is a legnagyobb – virtuális – szellemi potenciál. Szoktam csodálkozni, hogy a kritikusok és az olvasók elhesentik maguktól a lírát, és az olyan csodálatos költőket is regényírásba hajszolják, mint Rakovszky Zsuzsa vagy Parti Nagy Lajos. Nem mintha a nevezettek nem írnának jó prózát, de az a szomorú, hogy a költészetükből nem tudnak megélni”. Rakovszkyt, Partit hajszolták volna, kritikusi segédlettel...? Ez a tétel, s akár az utolsó most idézett mondat is elárulja, hogy kis könyvünk nem a kerek születésnap emlékkönyvek unalmas emelkedettségével fordul a közönséghez. Publicisztikus elán és pedagógiai lendület, nem kertelő személyesség és némi játékos kedély engedi útjukra a bekezdéseket.

A *Fogságról* nyerhető részletek – nem ellentmondás ez – kevésbé indítják képzeletbeli párbeszédre az olvasót, mint az általánosabb megállapítások. Tiszteletet parancsoló „a hosszú távú projekt” – Spiró nagy írói projektjeinek egyike –, amely kiforrta magából a regényremeket. (Nemigen hisszük, mert nem szívesen hisszük, hogy ezek a projektek mára „elfogytak” volna, mint az író véli.) Akár a források kiaknázására, akár a legváratlanabbul érkező impulzusokra, akár a különleges összekapcsolódásokra terelődik a szó, átléhető a műalkotás készültének izgalma, méltósága, fáradalma. Amit a kritikusok esetleg nem azonnal, nem pontosan észleltek, azt – ha persze nem is minden vetületben – Spiró világitja meg, például a máris tevékenykedő szakdolgozatírók, általában pedig minden érdeklődő számára. A legszemélyesebb tényezők (többek között a szerző édesanyjának betegsége és halála) is lehetnek fontosak *irodalmi* (alkotáslélektani) szempontból (nem azok a részek vártak átírásra, amelyeket a betegség nehéz időszakában vetett papírra Spiró: azok, amelyeket a még egészséges anya fiaként írt). Gorkijra mint nagy példaképre (s a *Klim Szamgin élete* ihlető hatására, mint a voltára) rá lehetett érezni – viszont kinek jutott volna eszébe, hogy Spirónak Ivan Olbracht „alapszerző”? (Kardos G. Györgynek, a nagyszerű barátunk eszébe jutott. Nem azért, mert nagyszerű barát volt, hanem mert nagyszerű literátor, hiperművelt olvasó.) Kiemelést nyer, hogy „a mű szempontjából fontosabb volt Jézus apai szerepköre, mint bármi egyéb. Ez mégis Uri regénye, akinek baja van az apjával, és baja van a saját apaságával, és nem Jézus-regény”. Ez az írói látószög egyértelművé teszi, hogy a *Fogság*-receptióból – Margócsy István két bírálatának vagy Radnóti Sándor és Vári György kettős bírálatának minden kiválósága, más írások érdemei ellenére – Keresztesi József apa-problematikájú kritikáját illette hely a kötetben.

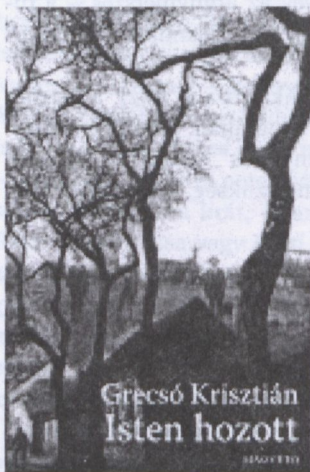
Helyenként nem ártott volna, ha a riporter még szívósabban firtatja a részleteket. „... az aranymetszést persze betartom – mutat rá Spiró egy szerkezeti elemre. – Mert a mi formaérzékünk ezt követeli meg. Rengeteg hagyományunk van, akkor is, ha nem tudunk rólok. Muszáj tudomásul venni, hogy van olyan, hogy forma.” E kissé felületes tájékoztatásban az a legizgalmasabb, hol is jelölhető ki egy terjedelmes prózai műben az aranymetszés mértana, fennhatósága. A *Fogság* 770 oldal, az *Alexandria*-fejezet (a *Harmadik könyv*) a 359. oldalon kezdődik, a „Bármi lesz is, vége van a zsidó Alexandriának” mondat az 502. oldalon áll. „Nagyjából”, netán „visszafelé” ez esetleg lehet aranymetszés is. Talán viszonylag pontosan körülhatárolható a szövegen belüli szöveg az aranymetszés – a tudomásul veendő forma és hagyomány – kedvéért. Kár, hogy erről – az ilyesmikről – a szerző kifejtettebben nem beszél.

Látnivaló (s ez Csontos Erika interjúja mellett a többi publikációra is igaz): a *Fogság* széljegyzeteinek gyűjteménye nem halad szolgálaián a *Fogság* nyomában. Az értékes kiadvány jelentőségét ne túlozzuk el azzal, hogy „egy regény regényének” nevezzük. Ám nem kétséges, hasonló típusú szatellit könyvből minél többre lenne szükség. A jó példa, íme, kész.

Tarján Tamás

Gallér Gergely hazamegy

GRECSÓ KRISZTIÁN: ISTEN HOZOTT

Magvető Kiadó
Budapest, 2005
321 oldal, 2690 Ft

GreCsó Krisztián regényének címe sokféle értelmezési irányba nyitott, ami nem csupán a műben minduntalan emlegetett Örökkévaló *jelenlétének* köszönhető; a „hozottság” éppúgy vonatkozhat a regény végi – újbóli – hazakerzésre, mint a problematikus, de megkerülhetetlen közösségi hovatartozásra, voltaképpen a – falusi – világba vetettségre. Mindezt tovább bonyolítja *A Klein-napló* alcím, illetve a műfaji megjelölés, amely egyszerűen csak *regényről beszél*. Bár ez utóbbi talán túlságos fejtörést nem okoz, hiszen az olvasónak sok szereplővel dolgozó, tágas idő- és térkoordinátákat kialakító, történetet elmesélő szöveggel van dolga, az alcím azonban több szempontból elgondolkodtató. Érthető Gallér (Klein) Gergely műltfeltáró, múltat megteremtő kísérleteként, hiszen a *valódi* cselekmény, azaz a hazatérés jelen időben zajlik („Ahogy befordul velem a járat”): ez esetben a regényszöveg – tekintettel a naplóműfaj személyességére – a főszereplő tulajdon feljegyzett/elmesélt szövege. Ugyanakkor egy a könyvben emlegetett Klein-napló hiteles történetét elbeszélő szöveget is

előrevetít, egy kerettörténetbe ágyazott, a végére kiderül: üres, tehát nem létező (fiktív?) naplószöveg történetét, amely úgy gazdagodik jelentésrétegekkel, ahogyan ő maga gazdagítja az olvasás során ezt a bizonyos kerettörténetet: együttesen kiadván végül az *Isten hozott* című – hogy ismét a műfaji mankóra támaszkodjam – *regényt*. Arról is szó lehet azonban, hogy az önbizalmat sugárzó cím a szerző „kanonizációs” igényeinek bejelentéseként is olvasható, amit több irodalomtörténeti tény igazol. Nem csupán a magyar irodalom regényközpontú hagyománya (GreCsó Krisztián három verseskötetével és egy novelláskötettel kopogtatott eddig), de a szerző németországi ösztöndíja, irodalmi, irodalompolitikai szerepvállalása, vagy épp – a Gérecz Attila- és a Déry-díj után – a József Attila-díj, amit jelentős „fiatal” írói teljesítményként értékel a szakma, s kimondva-kimondatlanul a „magas” irodalmi befogadás egyik legbiztosabb jele.

A kötet elején olvasható két mottó kijelöli a regény világának, nyelvének irodalomtörténeti terét. Az összevetésükkor kirajzolódó erőteljes paradoxon kiválóan ráolvasható a regény textusára: míg Móricz az elmúlás, a pusztulás visszafordíthatatlanságáról beszél, aláfalazva ezzel az *Isten hozott* hiánytól szenvedő, örökké szomjas, széteső világát, Krúdy a folytatásról, a bennünk élő múltról szól, megelőlegezve a regény szereplőinek végleges determináltságát, az örökké visszajáró szellemeket, azok proféciáit, az „elmúlt” idő örök-

kévalóságát. A főszereplő a regény első lapjain mintha épp a két mottó látszólagos ellentmondására reflektálna, amikor a falubeli egyletezés jelentőségén vagy inkább jelentésén tűnődik: „Egyik sincs a másik nélkül, azt hiszem, mint ahogy mindenik önmaga előzménye is.”

A regény időszerkezete – térstruktúrájához hasonlóan – hármás (vagy inkább négyes) tagolású („három, pontosabban négy főre rügött” a Klein Ede Egylet létszáma is). Míg a főcselekmény – Gergely említett hazatérése – a „jelenben”, a rendszerváltozás idején, vagyis az olvasás jelenéhez képest a múltban játszódik, az elbeszélte vagy naplóba rótt történetek túlnyomó része a nyolcvanas évek elejéhez, az Egylet megalapításához kötődik, miközben Klein Ede legendájának a felidézése egészen a második világháborús időkhöz vezet vissza az olvasót, egy jelen (!) időben elmondott történetdarabkával a kelmeárus száműzetése utáni hazatéréséről. Ez a visszatérés nem csupán a regényidő miatt izgalmas: az egykori szeretők újbóli egymásra találása nyomán Pannika néni méhében egy később elvetett gyermek fogan. S bár Gallér (Klein) Gergely ezek szerint nem Pannika néni és Klein Ede fia, a meggyőző hasonlóság, az itt alkalmazott, alább még említendő „mise en abyme” eljárás sejteti a három ember egymásra utaltságát, aminek egyéb nyomai is vannak a regényben: akár Gergely tüntető érdeklődése a zsidó kultúra vagy a Klein-legenda, akár ragaszkodó (gyermeki) tisztelete Pannika néni iránt. A tér jelen idejű helye a megszokhatatlan Tótváros, ahonnan Gallér Gergely útja *kiindul*, ami azért is érdemelhet külön figyelmet, mert a helység igazából a *megérkezés* helyszíne – ez szintén a regény múltalá-kító koncepciójára emlékeztet. A Tótvárosból hazatérés szálára van felfűzve a fő helyszín: Sáráság; vele kapcsolatban a leginkább iróniával emlegetett szomszédos város („reformátusok”), illetőleg az iskolai évek, a falubeli barátság lassú meglazulásának első jelentős tere, Feketeváros.

Grecsó Krisztián regénye igen határozott, karakteres, talán nem túlzás azt állítani: mitologikus sárásági világot ábrázol. A titokzatos csaló fotográfus rejtélyes lopása után felbukkanó gazdátlan árnyékok, a kaliber (beavatott személy) motívuma, az állandó, gyötrő szomjúságérzet és a kanta cipelése, a különféle ragados esetek (Töre tata here-tragédiájától az Űvegszemű Tót lovainak „röghöz” forrasztásáig) ereje abban áll, hogy a falu ajkán létrejött (kis)mitoszok kiszabadulnak a mikrokörnyezet szorításából, és az olvasó számára is hihető és átélhető – „mágikus realista” – történetekként tűnnek fel, amelyek egytől egyig kivételezett, de legalábbis valamilyen szempontból kiválasztott településnek mutatják be a megdermedt falut. A regény szociográfiai hűséggel idézi meg egy dél-alföldi kistelepülés elhagyatottságát, kirekesztettségét, miközben a „csodák” közbeiktatásával, a különféle, alapvetően a Szentíráshoz köthető mitoszok felvillantásával ki is szabadítja Sáráságot a pusztulásra ítélt, elvadult táj fojtogató atmoszférájából. Ahogy a két mottó feszül egymásnak, s adja meg előre a regény egyensúlyát, úgy egyenlíti ki egymást az említett két minőség, a hanyatlás és örökélet, a szemérmesség és delejes obszcenitás, a korlátolt együgyűség és a misztikum világa. A háttérben folyamatosan ott lebeg – játékba hozva Jób történetét („a régi idők hőseinek maradványai”) –, hogy az Úr gonosz tervet eszelt ki Sáráság ellen. Ez a transzcendenstől rettegő ideges hangulat mindvégig érezhető, s gyakorta beárnyékolja a szereplők viszonyát, és sok esetben oka frusztráltságuknak, idegességüknek, indulataiknak.

A regény főbb szereplőinek legnagyobb megmértetése a Klein Ede Egylet titokzatos munkája. A Klein-napló és a hozzá kapcsolt anekdoták, legendák *feltérképezése* nem más, mint (ön)analízis, nyomozás a múltba – azaz a fiatalok egyletezése a múltfeltárás, voltaképpen a megismerés metaforájaként is olvasható; érdekes, hogy Gallér Gergely naplót idéző magánbeszéde a mű elején is hasonló célt fogalmaz meg: „Széjjel fogok szedni mindent, apróra, a nagy egészből rengeteg szálkányi, egymásnak ellentmondó részlet lesz. Táj lesz újra, múlt, az Örökkévaló üdvös működése, és az ő különös és gyarló szentjeinek állandó jelenléte.” Ennek megfelelően a regény eleji retorika detektívtörténetre emlékeztet, a fontosabb szereplők bemutatásával, rezümészzerű összefoglalással, a főbb történetelemek vagy a Klein-botrány, a vérvád legendájának felvázolásával. A gazdátlan árnyékok kísérteties története, egyáltalán az árnyék motívum lehetséges jelentése is ehhez köthető, minthogy a Klein Ede Egylet tagjain túl a falu, miképp maga Gallér Gergely (mise en abyme), szembesül saját múltjával, így önmagával is – Beregi Bece ezzel kapcsolatban elhangzó biblikus szentenciája ráadásul egykori barátja sorsára is vonatkoztatható: „Ami elvétellett: visszakerül.” S ha ehhez hozzávesszük, hogy Sáráságban „az idegenek nem látják az árnyékot”, mindez arról a faluképről is beszél, melyet a *Pletykaanyu* nyomán ismert meg az, akinek a falu és *kontextusa* a horizontján kívül helyezkedik el. A referencialitás, a dokumentarista feltárás, a mű valóságvonatkozásainak egyik jellegzetes példája is épp a hírhedt novelláskötethez kapcsolódik, legalábbis nem nehéz az egyébként önironikusan reflexív *Pletykaanyura* (ti. a novellára) gondolni Gallér Gergely esszéisztikus tünődései olvastán: „a tekintélyvesztés [...] a legkegyetlenebb csapás, mert a falu szava mindennél fontosabb – az életnél is. [...] Ha egyszer bemocskolódtál, véglegesen történt...”

Az *Isten hozott* talán legkomolyabb és leglátványosabb erénye a nyelv. Míg a szerző első verseskötetei (különösen a *Vízjelek a honvágyról*) nyelvilleg (is) a helykeresés dokumentumainak tűntek, a bibliofil, országosan nem terjesztett *Caspar Hauser* már egy csi-szolt, metaforáktól, allegóriáktól duzzadó erőteljes nyelvet prezentált, összhangban a *Pletykaanyu*éval, amelynek egyes darabjai (pl. *Én, Schriwanek András, A Mindenható tekintete, A Híres-ház*) egyértelművé tették, hogy Grecsó Krisztián mind karakteresebbé váló prózájának nyelvére figyelni kell. A regény ebből a szempontból megfelel az elvárásoknak. Az *Isten hozott*-ban stilisztikailag-retorikailag összetett, érett mondatokat olvashatunk, trópusok és hangnemek polifóniája jellemzi a regényt: az elbeszélő keserű szólama („Somorkás és álmatag ez a korán betoppant ragyogó tavasz, álságos békesség-illatot érzek a levegőben”) meghatározza a mű alaphangját és alaphangulatát, amelyben remekül megfér egymás mellett Gyári Piri mulatságos pöszesége, Metz Dezső atyai didaktikussága, a napló „szövege” vagy Klein Ede hazatérése a bizonytalan (?) kiletű narrátor előadásában, mely határozottan a *Pletykaanyu* második felében olvasható novellákat írja tovább. S bár a folyóiratközlések bonyolultabb, nyakatekert retorikájú szemelvényeihez képest a végleges szöveg egyszerűsödött, az olvasmányosságot még így is komolyan nehezíti a mondatokon sokszor eluralkodó, színesítő szándékú jelzőkényszer. Talán épp a túlzott költőiség, a rengeteg metafora, hasonlat, megszemélyesítés, szinesztézia megy alkalomadtán az igazán élvezetes stílus rovására: az *Isten hozott*-ban még az orosz katonák („ruszvik”) is „hazatántorognak”, a nyomukban körvonalazódó szabadság is plasztikus ábrázolást nyer, minthogy „zavaros és gyökértelen”; a részeg diákok az iskolai „földrajzterem teátrumában” randalíroznak, a zsíros kenyérré szórt erőspaprika pedig olyan, mint az aranypor.

A regény egyik leginkább szembetűnő szövegszervező és jelentésképző eleme a szexualitás. Nyelvileg jól megoldott aktusok sokasága olvasható a könyvben, a legfinomabb eljárgulástól a legvadabb obszcenitásokig – a *zakatolás* azonban gyakorta kizökkenti ezeket a jelenteket. Érezhető, hogy Grecsó Krisztián komoly tétként tartja számon a testi szerelem ábrázolásának nyelvi kivitelezését, amiben számtalan kortárs segítségre lelhetett (Darvasi, Nádas, Závada), s bár nem sok kifogásolnivaló lehet a végeredményen, a mondot kifejezés túlhasználtsága olykor nem válik a füledt és sokszor durván naturalisztikus jelenetek előnyére.

Az *Isten hozott* voltaképpen „benső” fejlődésregény. A külső feltételekről, a környezet elemeiről (a trafiktól a kocsmán át Avarka Pista bácsi szelleméig) előbb-utóbb kiderül, hogy csupán díszletként funkcionálnak az utólag úgyszintén átértékelt kaliberré válás, Gallér Gergely végig érzékelhető rendkívüliségének (valójában különtségének, kivülállásának) történetéhez. Bár elvileg a falumítoszt alakító anekdoták és ezek említett rekvizitumai együttesen formálják a regény – és a főhős – világát, Gallér Gergely olyan vehemensen és mániákusan reflektál az elhangzó történetekre, hogy a nevelődési és fejlődésregények hagyományával szemben szinte nem is a külvilág hat a személyiségére, inkább ellenkezőleg: minden az ő furcsa karakterén keresztül nyer értelmet, s telitődik jelentéssel. Ennek a fejlődésnek a rendkívülisége az, hogy a korántsem megnyugtató és boldog beérkezés felől, tehát visszafelé játszódik („mert felnőttem”), miáltal a gyermekként nagy horderejűnek lát(tat)ott események és gesztusok elvesztik jelentőségüket, s a „nagy” gyermekkori történetből keserű szájjal rekonstruált újbóli, de már nem átélhető valóság lesz (a Klein-napló üres) – s így lesz az *Isten hozott* című regény az elvesztett gyermekkor, egy széthullott baráti társaság (magán)mítoszok mögé rejtett krónikája. Mintha a regény egy néha fásasztoán túldimenzionált gyermekkor története lenne, amelyben minden, ami volt, érvényét veszítette a rendszerváltozás idejére – különösen, hogy egyértelműen (?) lelepleződik a főhős ki-volta. A XIX. századi realista regények hagyománya szerint értett fejlődés linearitása a – fentebb mise en abyme-nak, azaz egymás tükörképeinek megfeleltethető szövegrészeket működtető eljárásnak nevezett – ismétlődés akadályába ütközik, mint amilyen Gallér Gergely és Klein Ede hazalátogatása, de Franczek Gyula és Ráchel Irén kísértői karakterének hasonlósága is a „minden megtörténik, úgy, ahogy megvan írva” gondolatához juttatja el a regény olvasóját. Az *Isten hozott* metaforikus, parabolisztikus, magánmitológiai kelléktárral felruházott mese a falubéli környezetből kiszakadt fiúról, elveszett kapcsolatairól, új – nehezen belakható – környezetéről, melynek megszőkása, lassú elfogadása során egyértelművé válik számára az a korábban, gyermekkorában is hangoztatott teóriája, miszerint lerázhatatlan, hogy bármerre is megyünk: elhagyhatatlan a múlt, hogy a kiszakadás – hasonlóan a gondolatmenethez magához – illúzió. Ebből a szempontból a Számfira tanár úr horgászataival kapcsolatos anekdota („horgászós történet”) is árulkodó. Az egyébként köztisztületben álló, később tragikusan szép halállal távozó matematika-fizika szakos tanár horgászata a csali nyakassága miatt fulladt kudarcba: a horogra tűzött béka kiűzött gazdája mellé a partra, s „kétszáznegyven csoszogó percet a legnagyobb egyetértésben töltöttek el együtt, nézelődtek, emésztettek, telt rajtuk az idő”. Mivelhogy a mítosz nagyon is valóságos dolog. Csak össze ne keverjük a kettőt.

In memoriam Gregor József

Elment az elmúlt évtizedek legkarakteresebb, legeredetibb humorú és legcsodálatosabb hangú magyar basszusa. Gregor József október 27-én, 66 éves korában, hosszú szenvedés után szegedi otthonában hunyt el.

Rákosligeten született 1940-ben. Édesapja műkedvelő énekes volt, aki egyetlen karcolás nélkül végigharcolta a II. világháborút, majd hazaérkezése után autóbalesetben meghalt. Hatévestől tizennégy éves koráig Gregor Józsefet anyai nagynénje nevelte. Csak akkor került vissza édesanyjához, amikor az újból férjhez ment. Nevelőapja jogász volt – belőle is azt akart faragni, ezért hallani sem akart énekesi terveiről. A hegedülésnek köszönhetően tanult meg kottát olvasni, majd egy temetési szertartáson hallotta énekelni egy énektanár, aki a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolába irányította. A Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének énekkari tagjaként 1959-ben kezdte pályafutását, 1964-ben pedig Vaszy Viktor hívására a Szegedi Nemzeti Színház operatársulatához szerződött. A varázsfuvola bemutatójára készült az együttes – az ifjú basszistára akkor még a második őrtálló szerepét bízták. Vaszy azonban rögtön felismerte tehetségét, és sorra bízta rá az operairodalom legszebb, legnehezebb basszus szerepeit.

Gregor József oratóriumok szólistájaként már a hatvanas évek közepén országos hírnevet szerzett. Ferencsik János is nagyra tartotta, többek között Mozart Requiemjét is vele vette lemezre. 1969-ben hívták meg először az Operaházba, ahol Ramfis és Fiesco szerepében mutatkozott be, majd nemzeti dalszínházunk állandó vendégénekesé lett. Vaszy Viktor mindent megtett, hogy Szegeden tartsa, ami egyre nehezebb volt, hiszen a kritikusok már a hetvenes évek elején azt írták róla: ő a magyar énekesgárda egyik legnagyobb büszkesége, csodálatosan kiegyenlített hang, mély átélés és nagyszerű karakteralakítás jellemzi minden fellépését. A nyolcvanas évektől nemzetközi karrierje is kibontakozott, közben 1989-től három éven át operaigazgatóként is dolgozott Szegeden. Pályafutása az elmúlt tizenöt–húsz évben érkezett igazán a csúcsra. A nagy nyugat-európai és amerikai operaházak után az 1994–95-ös évadban három szerepre is meghívta a világ első dalszínházának tartott New York-i Metropolitan Opera. Összesen tizennyolc előadást énekelt akkor a Metben: egyik legjobb buffo szerepét, Dulcamarát, a Figaro házassága Bartolóját, valamint a Katyerina Izmajlova című Sosztakovics-opera részeges öreg papját alakította nagy sikerrel.

Mindent elért. 1974-ben Liszt-díjjal, 1979-ben érdemes, négy év múlva kiváló művész címmel is kitüntették. 1999-ben kapta meg a Kossuth-díjat. Az országos szavazás eredményeképpen az elsők között választották örökös taggá, így már életében a magyar előadóművészet halhatatlanjainak képzeletbeli társulatához szerződött, amikor megörökítették lábnyomát a pesti Broadway aszfaltján. Szegeden is a színház örökös tagja lett, elsők között kapta meg a Szegedért Alapítvány fődíját, Dömötör-életműdíjjal ismerték el pályafutását, a közgyűlés pedig a város díszpolgárává választotta.

Méltóságteljes Sarastroként éppúgy szerette a közönség, mint Borisz Godunov, Kékszakállú, Mefisztó vagy Pomádé király szerepében. Vérbeli mókamesterként, buffo basszusként világszínvonalú alakításokat nyújtott: számtalanszor megneveztette a publikumot mint Don Pasquale, Ozmin vagy Falstaff. Népszerűségben egyetlen operista sem vetekedhetett vele. Humanizmusaért, filantróp gesztusaiért, közvetlenségéért, szerénységéért, eredeti humoráért is szerették a szegediek.

Több száz lemez-, rádió- és tévéfelvétel őrzi énekművészetét, a zenekritikusok különösen a Simon Boccanegra Fiescóját, Don Pasqualét, valamint Rossini Mózesét szokták nagy elismeréssel emlegetni. „Gregor pompás basszus hang birto-kosa, az orgánum nemes és sima, két oktáv terjedelemben tökéletesen homogén és kiegyenlített. A művész hangképzése, hangadása, énekstílusa teljesen természetes, szinte az egyszerű beszéd mesterkéletlenségét éri el. Gregor oratórium- és operaénekesként egyaránt járatos a preklasszikus és a klasszikus zenei stílusban, így pontosan ragadja meg a karaktereket: recitatívói, ha kell, élőbeszédszerűek, ha kell, deklamatorikusak, a széles dallamok, ha kell, áradók és fenségesek, ha kell, bensőségesen kantábilisak. Énekes és szerep ritka szerencsés találkozása ez” – írta annak idején Fodor Géza a Rossini-opera lemezfelvételéről.

*

Gregor József 2004 augusztusában szokásos születésnap koncertjén, a város-háza Muzsikáló Udvarán rosszul érezte magát. Az orvosi vizsgálatok után kiderült: komoly műtétre van szükség. Szegedi kollégájának testvére operálta a székesfehérvári kórházban. A Hegedűs a háztetőn októberre tervezett szegedi premierjét ugyan a következő év májusára kellett halasztani, de a műtét után három hónappal már olyan jól volt, hogy felléphetett az Operaházban. Úgy tűnt, teljesen felépült. Többet vállalt, mint bármikor korábban. Óriási sikert aratott Reb Tevje szerepében. A musical előadásaira az ország minden részéből különböző buszokat indítottak Szegedre. Rengetegen szerették volna látni. A produkció az utóbbi évek legnagyobb szegedi sikere lett. Tavaly nyáron a szabadtéren új szerepben is bemutatkozott: Alföldi Róbert rendezésében Leopold Maria nagyherceget alakította a Csárdáskirálynőben. Idén júliusban újra az örökzöld Kálmánoperetben játszott a Dóm téren. „Húzzad csak kivilágos virradatig...” – énekelte a kedvéért választott betétdalt mindenkinél nagyobb sikert aratva. Augusztus

elején, a városháza Muzsikáló Udvarán a szokásos születésnap gálaestjén már szemmel láthatóan nem volt jól. Ez lett az utolsó szegedi fellépése.

Szeptember elején jelentette be: visszavonul, befejezi énekesi pályafutását. Minden előadását lemondta, nem vállalt több fellépést. Kiemelkedő művészi tevékenysége elismeréséül október 23-án alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a Csillaggal kitüntetésben részesítette a köztársasági elnök. Már nem tudta személyesen átvenni.

H. Zs.

Szerkesztői asztal

Lapzártakor érkezett a szomorú hír: kilencvenhárom éves korában elhunyt **Határ Győző**. A kilencvenes évek elején lett szerzőnk, s az elmúlt másfél évtizedben versei, prózái és esszéi rendszeresen megjelentek a Tiszatájban. Könyvhétre megjelent verseskötetéről következő számunkban közlünk írást.

Ötvenkét szerző emlékezése került részben kronológiai rend, részben tematikai egybecsengések, rokon hangzások szerint hat csoportba abban a 440 oldalas gyűjteményben, amely „Európai látóköri magyar”. *Emlékezések Németh Lászlóra* címmel jelent meg a Tiszatáj Könyvekben. Monostori Imre, a könyv szerkesztője arra törekedett, hogy a gyűjtemény „egyszerre legyen értékes dokumentum, ugyanakkor izgalmas, tanulságos olvasmány is. [...] Ezek a hétköznapi emberi gesztusok – a visszaemlékezés-kötet egyik fontos tanulsága bizonyára éppen ez – mélyen összhangban állnak az életmű fő gondolataival, törekvéseivel, »üzeneteivel«. *Ember és mű* összhang-

ját – néha fájdalmas összhangját – láthatjuk, érezhetjük.” A kötet bemutatója – Monostori Imre és Olasz Sándor részvételével – 2006. december 8-án volt a Magyar Írószövetségben.

*

Értesítjük kedves olvasóinkat, hogy januártól a Tiszatáj árus példányait 400 forintért vásárolhatják meg. Előfizetőink számára 350 forint egy szám. Olvasóink hűségét és kitartását a következő évben is kérve boldog új esztendőt kívánunk mindenkinek!

Februári számunk tartalmából

ACZÉL GÉZA, BOGDÁN LÁSZLÓ, SZÖLLŐSI ZOLTÁN versei

ÁGH ISTVÁN, PETŐCZ ANDRÁS prózája

TANDORI DEZSŐ: Farsangidőn

BÁGER GUSZTÁV tanulmánya:

Az európai identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok

Egy régi beszélgetés *Gregor Józseffel* (MÁROK TAMÁS publikálatlan interjúja)

Diákmelléklet: *Petri György* verseiről

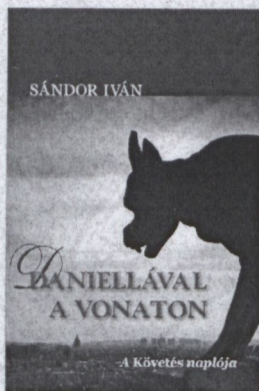
Ára: 400 Ft

Előfizetőknek: 350 Ft

„Európai látóköri magyar”.
Emlékezések
Németh Lászlóra.
441 oldal, 2850 Ft

SÁNDOR IVÁN:
Daniellával a vonaton
167 oldal, 2100 Ft

HOLLÓSI ZSOLT:
A Tisza-parton mit keresek?
352 oldal, 2400 Ft

9 770133 116008

0 7 0 0 1